

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ!

(Tutó niká = E jelben győzz!)

Krisztus-monogram a Kr. u. IV. századból
(Pécs, Szent István tér, Péter-Pál sírkamra, 2000)

2005.

nyár

EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

Miért pályázunk?

Pécs gazdasági élete már a rendszerváltást megelőző években válságjeleket mutatott. A politikai-társadalmi átalakulása gyökeresen megváltoztatta a város előtt álló lehetőségeket. Az új kihívásokra adandó megfelelő válaszok megfogalmazása nem egyszerű feladat. Valamennyi eddig működő önkormányzati testületnek szembe kellett néznie azzal, hogy új fejlődési pályát jelöljön ki Pécs számára. Számot vetve a város adottságaival, kézenfekvőnek tűnt, hogy a rendszerváltás viharait átvészelt, időközben megerősödött tevékenységek hordozhatják a kibontakozás lehetőségét. Ezek egyike ma már jól láthatóan a kultúra, mely fellendítheti a kulturális turizmust, új kulturális ipart honosíthat meg a városban, s csatlakozó szolgáltatások révén számos új munkahelyet teremthet. Mindezt felmérve a város vezetői a 90-es évek végétől fejlesztendő területként kezdték emlegetni Pécs város kulturális szektorát.

Mindebből kitűnik, hogy az Európa Kulturális Fővárosa Pályázatot szinte nekünk találták ki!

A versengés, a pályázat megírása egyszeriben közügyggyé tette minden városlakó számára törekvéseinket! Pályázatunk alkalmat ad arra is, hogy a legavatottabb külföldi szakemberek foglalkozzanak Pécs fejlesztési elképzeléseivel, mondjanak róla véleményt, adjanak tanácsot!

Eddig soha nem tapasztalt lehetőséget kaptunk a középtávú városfejlesztési elképzelések nagyvonalú felvázolására!

Reméljük törekvéseinket siker koronázza, s a cím elnyerésével lehetőséget kapunk terveink megvalósítására!

Dr. Kunszt Márta
Pécs város alpolgármestere

SZALAY TAMÁS

PÉCS 2010

Kultúra, identitás, városfejlesztés

Amikor az Európai Unió döntése nyomán kiderült, hogy a 2010. évben egy magyar és egy német város kapja az Európa Kulturális Fővárosa címet, Pécs városa az elsők között jelezte pályázati részvételi szándékát. A város mind hagyományait, mind művészeti-tudományos kapacitását tekintve alkalmas arra, hogy vendégül lássa Európát és otthont adjon egy ilyen nagyszabású eseménynek.

Az alábbiakban röviden áttekintjük, mit is jelent maga a cím, és felvázoljuk a pályázat öt vezérgondolatát.

EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

Az ötlet 1985-ben született meg az egykori színésznőből lett görög kulturális miniszter, Melina Mercouri javaslatára. Az Európai Miniszterek Tanácsa megvitatta a kezdeményezést és javasolta, hogy évente válasszanak egy európai várost, mely az Európa Kulturális Fővárosa (illetve az első esztendőben az Európa Kulturális Városa) címet viseli.

A kezdeményezés igen sikeresnek bizonyult. Az európai polgárok kezdettől fogva lelkesen támogatták a rendezvénysorozatot, ami a hatalmas méretű kulturális programok mellett – nagyrészt a kulturális főváros-év rendezvényeinek látogatói, illetve a kulturális beruházások révén – igen jelentős gazdasági potenciált is jelent az adott városnak és térségének. A cím elnyerésével kimutathatóan növekszik a gazdaság dinamikája, több befektető érkezik a térségbe, és a közvetlen és közvetett bevételek révén nemcsak az adott esztendőben, de az előtte és utána következő néhány évben is több pénz áramlik a városba és vonzáskörzetébe.

Az Európa Kulturális Fővárosa cím tehát korántsem csupán művészeti kérdés, noha a fő súlypontja természetesen a kultúra. A kultúra fogalma azonban ebben az összefüggésben igencsak tágan értelmezendő, hiszen például a környezetkultúra, az egészséges élet, az életminőség, a közterek állapota, a tömegközlekedés javítása, az intézményi és intézményen kívüli oktatás, az ifjúsággal, az esélyegyenlőséggel, a vallások párbeszédével, a bevándorlással kapcsolatos kérdések éppúgy e fogalom alá tartoznak, mint a szorosan vett művészeti-tudományos események, kutatások, fejlesztések.

Az ipari korszak elmúltával Európa jelentős kihívás előtt áll. A korábban a (főleg nehéz)iparra épült térségek munkásai elvesztették addigi megélhetésüket, és talán nem túlzás azt állítani, hogy az ipari termelés jelentős visszaszorulásával az európai emberek nagy részének életformája is radikálisan megváltozott. Ipari létesítmények százaiban szűnt meg a termelés, aminek következtében hatalmas épületkomplexumok váltak elhagyatottá, sőt némely ipari nagyváros valóságos kísértetvárossá változott a nagyarányú elvándorlás következtében. Gondoljunk csak az egykori NDK egyik

büszkeségére, Halléra, ahonnan a berlini fal leomlása óta több mint hatvanezren költöztek el, kiürült lakótelepek sora vált a megszűnt ipar mementójává.

Az Unió felismerte annak szükségességét, hogy Európa számos térségének új arcútra, új önmeghatározásra van szüksége. Ennek egyik legfőbb hajtóereje és ösztönzője a kultúra lehet. Az elmúlt évtizedben Európa számos országában megfigyelhető az a tendencia, hogy a funkcióját veszített ipari létesítményeket kulturális-szabadidős célokra hasznosítják. Ezzel nemcsak a holt, barátságtalan terek és tájsebek tűnnek el, de azok kulturális megfogalmazottságú újjáélesztése ismét munkahelyet teremt, jövedelmet termel, növeli a helyi polgárok komfortérzetét, és végső soron egy olyan folyamatot indukál, mely megváltoztatja a polgárok lakóhelyükhöz való kötődését.

Ennek példáját láthatjuk többek között a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa címmért versengő Essenben, ahol az egykori bányászati létesítményekből, azok jellegének megőrzésével pihenőcentrumot alakítottak ki; vagy 2001 kulturális fővárosában, Rotterdamban, ahol a barátságtalan kikötőváros a játékos kedvű holland építészek keze nyomán jelentősen átalakult; de megemlíthetjük a 2010-es évre velünk együtt pályázó németországi Görlitzet, ahol a barnaszén-bányászat által okozott tájsebek helyén mesterséges tó, parkok, üdülő- és oktatási centrum kialakítását tervezik.

A leglátványosabb átalakulást 1990 kulturális fővárosában, Glasgow-ban és a 2008-ra a címet elnyert Liverpoolban figyelhetjük meg – talán ez utóbbiban a legszembetűnőbb a változás. A korábban rossz hírű, piszkos iparváros Nagy-Britannia egyik legjelentősebb kultúrvárosává nőtte ki magát. A lepusztult ipari létesítmények sora született újjá, az egykori ipari csarnokokban ma színházak, múzeumok, galériák és egyéb kulturális célú létesítmények fogadják a látogatókat. A város új identitását a modern művészetre alapozták, és azon belül is a négy gombafejű, a Beatles legendájára, ami elég erős ahhoz, hogy megalapozza az új Liverpool mítoszt.

A városátfogalmazás legfőbb tétje azonban nem elsősorban a látványos létesítmények, épületek létrehozása – noha természetesen erre is szükség van –, hanem mindenekelőtt a városlakók és a város viszonyának megváltoztatása.

Sir Bob Scott, a liverpooli pályázat főintendánsa 2005 februárjában egy Kasselben tartott konferencián elmondta, hogy a pályázat írása közben egyetlen fő példa lebegett a szeme előtt: a liverpooli taxisofőr. Ha a külföldi vendég beül a taxiba, és a taxis úgy köszönti: „Isten hozta Liverpoolban, a világ közepén”, akkor az Európa Kulturális Fővárosa-projekt sikeresnek mondható, hiszen sikerült elhítenni a város lakóival, hogy a lakóhelyük átalakult, és ismét fontos hely lett a térképen. Ha ezzel szemben rácsodálkozik az utasra, hogy mi a fene hozta ide ebbe a koszfészekbe, akkor – beruházások ide, programok oda – bizony a pályázat kudarcot vallott.

A fő tét tehát a városidentitás megváltoztatása, mely a város polgársága nélkül elképzelhetetlen. Ennek érdekében a pályázatban hangsúlyos szerepet kapnak a civil szervezetek, illetve az a törekvés, hogy minden pécsi polgár magáénak vallja a kulturális főváros gondolatát. Ennek első – mintegy szimbolikus – lépéseként kezdeményeztük a Zsolnay Társaság létrehozását, melybe belépve bárki nyilváníthatja szándékát, hogy támogatja a pályázat törekvéseit.

2010. ÉS ELŐZMÉNYEI

A magyar kulturális kormányzat 2004-ben hirdette meg az „Európa Kulturális Fővárosa 2010”-pályázatot. A versenybe tizenegy magyar város (Budapest, Győr, Miskolc, Eger, Sopron, Veszprém, Székesfehérvár, Kaposvár, Kecskemét, Debrecen, Pécs) nevezett, melyből az előpályázati procedúra során hét város nyerte el a jogosultságot a pályázat benyújtására. Ebből három város – Pécs, Eger és Miskolc – a zsűri egyöntetű szavazatával, négy város – Budapest, Sopron, Debrecen, Győr – egyszerű többséggel jutott tovább. (A jelenleg a címért versenyben lévő két német város Görlitz és Essen.)

Budapest részvétele a pályázatban több kérdést is felvet. Az Európai Unió néhány éve úgy döntött, nem támogat fővárosokat, hiszen egyrészt egy kulturális intézményekkel és programokkal amúgy is telített városban szinte elvész egy ilyen eseménysorozat (vagy legalábbis nem kap akkora hangsúlyt, mint egy kisebb városban), másrészt az indulásuk egyenlőtlen versenyhelyzetet teremt.

Magyarországon ehhez még egy fontos szempont járul: a decentralizáció kérdése. A magyar kormányok a rendszerváltás óta hangsúlyozzák a kulturális decentralizáció fontosságát (sőt ha elö vesszük a '60-as, '70-es évek kultúrpolitikai megnyilatkozásait, hátborzongatóan ismerős szövegekre bukkanhatunk), de amióta Magyarország az Unió tagja lett, azóta különösen nagy hangsúlyt kapott a regionalizmus és az ezzel szorosan összefüggő decentralizáció kérdése. A magyar kultúrpolitika egyik nagy próbatétele éppen az Európa Kulturális Fővárosa-pályázat, melyben kinyilváníthatja elszántságát a kulturális decentralizáció iránt.

A benyújtott pályázatokról végső soron az Európai Unió illetékes szakmai zsűrije dönt; ők határozzák meg, mely város alkalmas arra, hogy elnyerje az Európa Kulturális Fővárosa címet. Lehetőség van azonban arra, hogy az adott ország kormánya csupán egyetlen jelöltet terjesszen az EU elé – a magyar kormány ezt az utat választotta. Az uniós döntőbizottság azonban ebben az esetben is alaposan áttanulmányozza a pályázatot és a megnevezett várost, és ha nem találja megfelelőnek, javaslatokat tehet a hiányosságok kiküszöbölésére, sőt – horribile dictu – még a jelölést is visszavonhatja. Kis híján erre a sorsra jutott a 2006. esztendő kulturális fővárosa, a görögországi Patras, ahol a felkészülés feltehetőleg a 2004-es athéni olimpia árnyékába szorult – de a görög kormány megfogadta a bizottság javaslatait, és az azúrkék hellén égen szertefoszlottak a felhők.

A magyar pályázati kiírás nem városokban, hanem régiókban gondolkodik. Pécs pályázata így nemcsak a várost, hanem a dél-dunántúli régió egészét (Baranya, Tolna és Somogy megyét) érinti, sőt ezen túlmenően néhány nagyobb magyar várost (ezek közül is ki kell emelni a Toller László polgármester által kiemelt partnervárossá nyilvánított Szegedet, de megemlíthetjük még Dunaújvárost is), sőt a pályázati kiírás ösztönzi a versenyből kiesett városok bevonását is a programba. (Emellett természetesen szerepet kapnak Pécs testvérvárosai és partnervárosai, sőt az együttműködő városok jelentősebb testvérvárosai is – különös tekintettel Pécs testvérvárosára, a 2003. év kulturális fővárosára, Grazra, valamint Dunaújváros testvérvárosára, Linzre, mely 2009-ben lesz Európa Kulturális Fővárosa.)

A 2010-es Európa Kulturális Fővárosa-évben tehát a győztes város bevonja az eseménysorozatba az ország nagy részét. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a pécsi pályázat – mint azt majd láthatjuk – nem áll meg a jelenlegi határoknál, hanem egy úgynevezett „déli kulturális övezet” létrehozásával a déli határ túloldalán fekvő jelentősebb városok (többek között Maribor, Fiume, Szabadka, Újvidék, Tuzla, Temesvár és Arad) bevonását szorgalmazza, elmondhatjuk: Pécs esetleges győzelme új távlatokat nyitna a város és régiója számára, kijelölné egy születőben lévő kulturális régió körvonalait.

A PÉCSI PÁLYÁZAT EURÓPAI ÜZENETE

Az általános európai gyakorlat szerint az Európa Kulturális Fővárosa-projekt hangsúlyos pontja az európai gondolat felmutatása, az esélyegyenlőség és az ifjúság kérdése. Ehhez járul a város kulturális infrastruktúrájának erősítése, a kulturális alapú várostervezés. Ebből következik, hogy egy leendő kulturális fővárosnak nem elég, ha kizárólag a már meglévő értékeit hangsúlyozza, a pályázat központi gondolata éppen a város újragondolásában, újrafogalmazásában rejlik. A pécsi pályázat ezeket a szempontokat figyelembe véve egyfelől nagy hangsúlyt ad a város mindenki által ismert kultúrkinccseinek (például a világörökségi helyszíneknek), emellett megkísérli ráirányítani a figyelmet a világviszonylatban is jelentős, ugyanakkor nem eléggé hangsúlyozott értékeknek, valamint új kulturális és egyéb beruházásokkal (például a fejlesztési terv egyik verziójában szerepel a pécsi villamosközlekedés visszaállítása) némiképp új szint szándékozik vinni Pécs amúgy is tarka palettájára. (A rejtőzködő értékeink kapcsán gondoljunk például a Bauhausra, melynek meghatározó alakjai – Breuer Marcel, Molnár Farkas, Forbát Alfréd – Pécshez kötődnek; egy kultúrában kevésbé gazdag városnak ez az örökség önmagában elegendő lenne az erős kulturális identitás kialakításához.)

A pécsi pályázat „európai üzenete” éppen a város történelmében rejlik. Az évszázadok óta itt élő nemzetiségek által meghatározott kultúra lehetővé teszi, hogy a város egyfajta kapu szerepét töltsse be Európa és a Balkán között – beleértve természetesen a kereszténység és az iszlám párbeszédét is, hiszen nem kell nagy jóstehetség, hogy kijelentsük, ez a kérdés meghatározó lesz a jövő Európájában.

Az iszlám-kérdést időszerűvé teszi az a heves vita is, mely Törökország esetleges felvétele kapcsán lángolt fel az Európai Unióban. Ha pedig a szorosan vett balkáni aspektust vesszük szemügyre, akkor elmondhatjuk: azzal, hogy Pécs nyitni kíván dél–délkelet felé, egy olyan forrongó térséggel fúzi még szorosabba kapcsolatait, melynek bizonyos országai belátható időn belül egészen biztosan nem nyernek felvételt az Unióba.

Más partnerországok (Románia, Horvátország) viszont éppen azáltal izgalmasak, hogy az elkövetkező években lépnek be az Európai Unióba – sőt a politikai barométerek Horvátország csatlakozását éppen 2010-re jelzik.

Európa kulturális térképének átrajzolása a határon túl élő magyarság szempontjából is fontos. Horvátország és Románia csatlakozása átjárhatóvá teszi a határokat, ami Trianon óta nem látott lehetőséget biztosít az elszakított területeken

élő magyarok kulturális identitásának megerősítésére, az anyaországgal való intézményi és személyes kapcsolatok élővé tételére. A nem csatlakozó országokban élő magyaroknak pedig éppen a kulturális főváros-év eseményei és az ezáltal kialakított együttműködések jelenthetnek újabb színt Magyarországra felé.

Pécs tagadhatatlanul multikulturális város, melynek identitásába éppúgy beépült a német, a horvát, a szerb, a bosnyák kultúra, mint a török múlt. Erre ékes bizonyossággal szolgálnak Haas Mihály szavai, aki szerint Pécs lakosai a belvárosban németül, a szigeti városrészben magyarul, másutt bosnyáknak nevezett horvát nyelven beszélnek. A városban élő nemzetiségek sokszínű kultúrája mellett a török múlt is tagadhatatlanul hozzátartozik a város identitásához, csakúgy, mint Granadához vagy Cordobához a mór hagyomány. Evlia Cselebi török utazó tanúsága szerint Pécs virágzó török város volt, melyben mecsetek, fürdők, patakok, szőlős- és rózsakertek követik egymást. A török múlt emlékei Pécs jelképei. Vizsgálatok bizonyítják, hogy Pécs polgárainak mentális térképén két helyszín játszik kiemelt, szimbolikus szerepet: a székesegyház és a dzsámi.

A város a horvát kultúra jelentős helyszíne is. Egykor itt tanult nagy írójuk, Miroslav Krleža, de ma is élő a horvát hagyomány: a városban horvát gimnázium és színház működik.

A németek jelenléte évszázadok óta meghatározza a város arculatát; olyanannyira, hogy a már említett Haas Mihály elsősorban német nyelvű városként emlegeti Pécsét (és ne feledjük: a mostani dél-dunántúli régió – azaz Baranya, Tolna és Somogy megye – egykori neve Schwäbische Türkei).

A Magyarországon élő németek nagy része (több mint a fele) Dél-Dunántúlon él, kulturális értelemben a legjelentősebb városuk Pécs. A német nyelvű iskola-központ és a Lenau-ház – a szekszárdi Deutsche Bühnével együtt – a régió és a magyarországi németiség legtekintélyesebb oktatási-kulturális intézményei közé tartoznak. Ha Pécs nyeri el az Európa Kulturális Fővárosa címet, akkor a német társváros olyan magyar várossal működhet együtt, melynek kulturális identitása részben német.

A városban ma kilenc kisebbségi önkormányzat működik: német, horvát, szerb, cigány, bolgár, lengyel, görög, ukrán, ruszin.

Talán nem túlzás kijelenteni, hogy Pécs a cigány kultúra egyik (ha nem a) legjelentősebb, modellértékűnek is tekinthető városa, hiszen az országban ez az egyetlen település, ahol az oktatási rendszer minden szintjén, az óvodától az egyetemig folyik cigány nyelvű tanítás.

Pécs multikulturális rétegzettségét azonban nemcsak az itt élő nemzetiségek, hanem a város történelme is meghatározza. Ha visszatekintünk az elmúlt évszázadokra, akkor láthatjuk, hogy Pécs kultúrája középkorban alapvetően latin, a 16–17. században török, a 18–19. században német és latin, a 20. században pedig elsősorban magyar. A városban tehát egy olyan gazdag kulturális tapasztalat gyűlt össze, mely elsősorban a perifériákon élő területek sajátjai, és melyek a mai napig termékeny talajt jelentenek a kulturális identitás számára.

TERVEZETT BERUHÁZÁSOK, FEJLESZTÉSEK

2002-ben tanulmány készült Pécsről a városfejlesztési koncepció kapcsán. Ez a tanulmány megállapítja, hogy Pécs az ország gazdaságilag leszakadó régiójának a központja, elmaradott megyéjének a székhelye. Baranya megye korábbi legfontosabb gazdasági klaszterei felszámolódtak és nem léptek újak a helyébe. Emellett a kereskedelem kivételével a nagyvállalatok elkerülik a várost és a régiót, a fejlesztési tervben megfogalmazott javaslatok szerint a városban és a régióban a kulturális (kreatív-), az egészségügyi és a minőségi élelmiszeripar lehet alkalmas arra, hogy betöltse a hagyományos iparágak után maradt űrt.

Az Európa Kulturális Fővárosa-pályázat a kulturális ipar megerősödését hozza magával – abban az esetben is, ha nem Pécs nyeri el a címet (bár ebben az esetben természetesen kisebb mértékben).

A kulturális főváros-pályázat megkívánja a város kulturális alapozottságú újrafogalmazását. Pécsről ez elsősorban a már meglévő ipari létesítmények kulturális célú hasznosítását jelenti, de zöldmezős beruházásként a tervek közt szerepel a Toller László polgármester által szorgalmazott zenei és konferenciaközpont felépítése is.

A hangversenyterem jelentené az Európa Kulturális Fővárosa-év szimbólumát. Az épületet a belvároshoz közel kell elhelyezni, hiszen funkcióját tekintve nem különülhet el a kultúra által használt terektől. Jelenleg lehetséges helyszínként felmerül a Balokány-liget (ez csak a Búza tér és a Balokány-liget között fekvő terület teljes átalakításával képzelhető el, mely a belváros meghosszabbítása volna), vagy az Ifjúsági Ház előtti terület, mely jelenleg parkolóként funkcionál. Szóba került még a Búza tér Ziperowsky Károly szakközépiskolával szembeni része, de a jelenlegi állás szerint ennek a helyszíneknek kevés az esélye.

A létesítményben helyet kapna egy 1000 fős hangverseny- és konferenciaterem, valamint egy nagyméretű próbaterem.

Az Európa Kulturális Fővárosa-pályázat másik szimbolikus jellegű beruházása az úgynevezett Zsolnay-projekt. Ennek fő célkitűzései egybeesnek a pályázati kiírás céljaival, ugyanis a Zsolnay-gyár területén, a jelenleg használaton kívüli épületrészek kulturális és oktatási funkciót kapnának. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az egykori Balokány-strand és a mögötte lévő ipari terület helyén a tervek szerint élményfürdő létesül; a két beruházás az egész városnegyed rehabilitációját maga után vonja.

A Zsolnay-gyár helyén létesülő Zsolnay Kulturális Negyed jelentené tulajdonképpen az Európa Kulturális Fővárosa-projekt egyik súlypontját.

Az utóbbi évtizedekben épült, értéktelen, elhagyatott épületrészek elbontása jelentős parkosítást tenne lehetővé. A fejlesztési tervek a gyár nyugati, műemléki épületeket tartalmazó részét érintenék.

Helyt kapna itt egy *ipartörténeti park*, a régóta tervezett ipartörténeti múzeummal, valamint bemutathatóvá válnának a Zsolnay-termékek gyártási folyamatainak látványosabb elemei.

Az *inkubátorház* a kreatívipar fejlesztésének egyik legfontosabb és leginnovatívabb formája. A Pécssett végzett, de munkalehetőséghez nem jutó művészek (designerek, zenészek, DJ-k, divattervezők, grafikai stúdiók stb.) kapnának itt infrastruktúrális segítséget és megrendelési lehetőséget, hogy bevezethessék magukat a piacra.

A *designközpont* összetett funkciókat látna el, helyet kapna benne egy ipari formatervezés történetét bemutató, valamint egy médiadesign-kiállítás. Ehhez kapcsolódna a PTE Művészeti Karának tervezett designoktató központja valamint egy Nemzetközi Design Dokumentációs Központ (elsősorban délkelet-európai gyűjtőkörrel).

A *jövőmúzeum* abban az egykori laboratóriumépületben kapna helyet, ahol egykor a villámokat szimulálták a pirogránit tervezése során. Itt technikai kísérleteket, bemutatókat, interaktív jövőszimulációkat lehetne rendezni, elsősorban gyerekeknek.

A Zsolnay-tömbben lenne otthonra a PTE Művészeti Karának *kerámiaszobrász-műhelye*, amely oktatási és műhelyfunkciót látna el.

A gyár területén, a Sikorsky-tömbben *műtermek* kerülnek kialakításra, melyek bérbe adásával bevételhez juthat a fenntartó.

A *Kortárs Művészeti Intézet* tervezett helyszíne a gyár déli területének műemléki része. Az intézet egy nemzetközi művészeti hálózat, az Art Factory első magyarországi bázisa lehetne. Több funkciót szolgálna ki: helyet adna egy művészeti kiállítótérnek, egy kortárs művészeti-színvadi előadások (például mozgásszínház, táncszínház) bemutatására alkalmas térnek, valamint az egyetemi oktatáshoz kapcsolódó szervező- és kutatóhelyeknek.

Felmerült annak a szándéka, hogy a város a Zsolnay-tömbbe helyezné át a *művészeti óvodát*.

A gyár területén ezek mellett vendéglátó, befogadó funkciók ellátására alkalmas terek is kialakításra kerülnének, például *szálloda, műteremlakások, ifjúsági szállások* ösztöndíjasoknak, művészeti táborok résztvevőinek, valamint *kávéház, vendéglő és irodák*.

A pályázatban emellett szerepet kapnak egyéb kulturális célú fejlesztések, átalakítások; ezek közé tartozik egy régóta szükséges nagy kiállítótér létrehozása, amely alkalmas volna nagyszabású kiállítások megrendezésére; a volt tűzoltólakatya környezetének átalakítása, Janus Pannonius Múzeum látványraktárának kialakítása; egy összevont könyvtár létrehozása; a világörökségi helyszínek feltárása; egy német és osztrák mintára létrehozandó „irodalom háza”; a Zsolnay-múzeum rekonstrukciója vagy a tervezett vásárközpont kialakítása, de ugyanígy ide tartozik a zöldterületek, a köztetek, a közlekedés fejlesztése is.

A fejlesztések kidolgozásánál alapvető szempont, hogy kizárólag olyan beruházások jöjjenek létre, melyek hosszú távon fenntarthatók. Negatív példaként szolgálhat Graz esete, amely 2003-ban volt Európa Kulturális Fővárosa; az ott létrehozott beruházások legnagyobb része funkcióját veszített, kihasználatlan vagy fenntarthatatlan (Kunsthhaus, a Mura-sziget, a koncertterem stb.).

ÖT

Pécs (Fünfkirchen, Quinque Ecclesiae) nevében az ötös szám szerepel, ezért indokoltnak láttuk, hogy erre a szimbólumra alapozva dolgozzuk ki a pécsi pályázati koncepciót.

Noha az Európa Kulturális Fővárosa-év magyarországi eseményei 2010-ben zajlanak, néhány város példáját követve Pécs a 2010-et megelőző esztendőkből már magára irányítja Európa figyelmét. A pályázati koncepció szerint Pécsset a négy tematikus felvezető évvel együtt öt esztendőt fognának át az események. A négy felvezető év mindegyike egy-egy meghatározott gondolatot állít középpontba.

A felvezető évek témái:

2006 – a kulturális örökség éve;

2007 – a tanítás és tanulás éve;

2008 – a környezet- és egészségkultúra éve;

2009 – a vallási kultúra éve (ebben az évben ünnepli ezeresztendős jubileumát a pécsi püspökség).

Pécs térbeli és időbeli kulturális hagyományai is meghatározhatók az ötös szimbolika mentén.

Pécs kulturális hagyománya térben kapcsolódik

1. a német hatást mutató, közép-európai kulturális régióhoz;

2. a (török) balkáni régióhoz;

3. az egykori Osztrák–Magyar Monarchia sokszínű, soknyelvű világához;

4. az itáliai Mediterráneumhoz;

5. a kulturális, művészeti és mentális téren, valamint az épített örökségben nyomot hagyó kelet-közép-európai szocializmus évtizedeihez.

A kulturális hagyomány időrétegeit az alábbi ötös osztással határozhatjuk meg:

1. ókeresztény–római kor;

2. középkor;

3. a klasszicizmus kora;

4. a 19. század második felének ipari és polgári kultúrája;

5. a 20. század modern művészete.

Magyarországon Budapest mellett Pécs az egyetlen olyan város, mely mind az öt térbeli és időrétegbe beletartozott, és amely mind a kétszer öt rétegben európai színvonalú művészetet hozott létre.

E kétszer öt téma mentén élesen kirajzolódik Pécs európai kulturális imázsa.

Az ötös szám a pályázat tematikáján is vezérfonalként vonul végig. A már nagyrészt említett fő gondolatokat tehát az alábbi módon foglaltuk öt nagy csoportba:

1. Pécs a regionalizmus városa. Nincs még egy magyar város, amelyhez a regionalizmus és a decentralizáció gondolata jobban kötődne, mint Pécshez. A koncepció a régió kétféle fogalmát használja: Pécs bevonja pályázatába szűkebb, dél-dunántúli régióját, és tágabb, nemzetközi régiójának tőle délre eső kulturális övezetét is.

2. Pécs multikulturális város. A múltban latin, török, német, horvát, magyar kulturális rétegek rakódtak egymásra Pécsset, ma a város a magyarországi német, horvát és roma kultúrának a legfontosabb helyszíne. Mivel 2010-ben Európa másik Kultu-

rális Fővárosa német lesz, Pécs jelölése esetén olyan magyar várossal működhetne együtt, amelynek részben német az identitása.

3. Pécs kapuváros a Balkán felé. Pécs lehet az első európai Kulturális Főváros, amely nyit a Balkán kultúrája felé, beleértve az iszlám kultúráját is. Közvetítő szerepet tölthet be egymással párbeszédben is alig álló kultúrák és vallások között, mert magában foglalja valamennyit, és keretei között békében élnek.

4. Pécs a kulturális örökség és a kulturális újítás városa. Aki a térképen rápillant Pécs fallal körülvett belvárosának középkorban kialakult szerkezetére, illetve megkeresi a Bauhaus egyik pécsi alkotójának valamelyik itt álló épületét, szembesülhet e kettősséggel. A város örökség és innováció közös helye.

5. Pécs a sajátos kelet-közép-európai kulturális tapasztalatok helyszíne. Nyugat-Európa felől nézve nem azok a kulturális tapasztalataink és teljesítményeink az érdekesek, amelyek az ottaniak másolatai, inkább azok, amelyek hozzájárultak vagy hozzájárulhatnak az összeurópai kultúra kiegészítéséhez.¹

Ez az az öt pillér tehát, melyre a pécsi pályázat épül; ezek mentén fogalmazzuk meg azokat az aktuális kérdéseket, és kísérünk meg a kultúra segítségével válaszokat találni, melyek a ma Európáját foglalkoztatják.

A kultúra szerepe nem pusztán az esztétikai gyönyörködtetésben rejlik, de társadalom- és identitásképző szerepe is vitathatatlan; ahogy Valéry Giscard D'Estaing fogalmazott: az Európai Unió részben természetesen gazdasági és pénzügyi szövetségek rendszere – ami azonban valós. önálló entitássá teszi és élettel tölti meg az egyes tagállamok közötti kapcsolatokat, az nem más, mint a kultúra.

EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSAI

1985: Athén	2000: Avignon, Bergen, Bologna, Brüsszel,
1986: Firenze	Krakkó, Helsinki, Prága,
1987: Amszterdam	Reykjavik és Santiago de Compostela
1988: Berlin	2001: Portó és Rotterdam
1989: Párizs	2002: Brugges és Salamanca
1990: Glasgow	2003: Graz
1991: Dublin	2004: Genova és Lille
1992: Madrid	2005: Cork
1993: Antwerpen	2006: Patras
1994: Lisszabon	2007: Luxemburg és Nagyszeben
1995: Luxemburg	2008: Liverpool és Stavanger
1996: Koppenhága	2009: Linz
1997: Thesszaloniki	
1998: Stockholm	
1999: Weimar	

¹ Az öt pont Takáts József pályázati koncepciót ismertető írásából származik.

HORVÁTH ISTVÁN

A PÉCSI SZEMINÁRIUM ÉTRENDJE a 18. század első felében

A pécsi papság 1703-ban az uralkodó **I. Lipóttól** új adományozás címén kapta vissza a birtokait a török kiűzése után, hogy annak jövedelmén egyenlő arányban osztozkodják a püspök, a káptalan, a székesegyház és a felállítandó papnövelde. **Nesselrode** Ferenc gróf pécsi püspök (1703–1732) azonban a közös birtoklás megszüntetésére és a birtokoknak az érintett felek közti felosztására törekedett. A megindított birtokmegosztás több évtizedes pereskedéshez vezetett. A felosztási küzdelem csak 1736-ra fejeződött be. E küzdelem végén, a szétosztás megtörténtével a pécsi klérus birtokából a pécsi püspöki, a káptalani, a székesegyházi és a szemináriumi birtok alakult ki.¹ A papnevelő intézet uradalmához a következő falvak tartoztak: Keszű, Kökény, Szilvás, Bosta, Szőke, Kisdér, Egerszeg, Egyházbér, Bodolya, Husztót, Kovácsszénája, Szakál, Tekeres, Bános, Barátúr, Hertelend és Magyarszék. A birtok jövedelmét az intézet fenntartására, a tanárok és a növendékek ellátására kellett fordítani. Az uradalom a saját területén a jobbágyoktól tizedet és kilencedet szedett, sőt a püspökség területén beszedett dézsma nyolcadát is megkapta. A beszedett termények hozzájárultak az intézet konyhájának ellátásához, fenntartásához.

Az egyházmegye távollevő bíboros-püspökének, **Cienfuegos Alvareznek** (1735–1739) vikáriusa, **Berényi Zsigmond** (pécsi püspök 1740–1748) tette meg az első lépést 1736-ban az egyházmegyei szeminárium létesítésére. Néhány tanuló vett fel papjelöltnek, akiket az elkülönített uradalom jövedelméből egy házban együtt neveltetett, melléjük előljárót rendelt. Hittudományi tanulmányaikat még a ferences kolostorban végezték. Pár évvel később, 1742. június 6-án történt meg az intézet ünnepélyes alapkövetétele, majd 1746 szeptemberében az épület felszentelése.²

Az intézet első törvényeit 1743. január 25-én Berényi Zsigmond püspök adta ki, amely a pozsonyi Szent Imre szeminárium szabályzatának átdolgozásával keletkezett. Az intézet prefektusának adott utasítás, illetve étkezési rend már 1736-ban életbe lépett, a papnevelés megindulásakor.³ A káptalan 1746. december 15-én tartott gyűlésén **Domsich Mátyás** örkanonoknak és **Smakercz Péter** éneklőkanonoknak adott megbízást az új szabályzat elkészítésére. A tervezetet 1747. február 1-jén mutatták be a káptalannak, amely a papnövelde napirendjére, de különösen az étkezés és a ruházat kérdésére terjedt ki. A tervezetet a rektornak továbbították, a püspök azonban azt félre tette, azzal indokolva, hogy a szeminárium vezetése az ő feladata. 1747. december 29-én a káptalan ismét elhatározta, hogy a

¹ Rúzsás Lajos: A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711–1848. Budapest, 1964. 20. p.; Borsy Judit: A pécsi egyházmegye birtoka 1703 és 1736 között. In: Tanulmányok Pécs történetéből 13. Font Márta, Vargha Dezső (szerk.) Pécs, 191–200. p.

² Szentkirályi István: A pécsi szeminárium első éveiből. In: PBMEÉ. 1910/4. 112–120. p.

³ Pécsi Püspöki Levéltár Könyvek. 1. A továbbiakban: PPLK 1. Missiles 1733–48. 195–223. p., PPL 28/1736

püspök beleegyezésével a szeminárium vagyoni kezelésére és belső életére új rendet állapít meg.

Az 1736-os utasítás szerint minden, ami az étkezéssel kapcsolatos feladat volt, a prefektus hatáskörébe tartozott, az 1747-es új törvény viszont ezt a rektor felügyelete alá rendelte. Étkezés ügyében csak a káptalan által kiadott utasítások szerint járhatott el. Évszakonként a mellék-ételeket belátása szerint változtathatta meg. Jogában állt az étrendet módosítani, ha az intézetnek vendége volt, valamint a saját és tanártársainak étkezését egy fogással megtoldani. A rektor és a két tanár, akiket az intézetben ellátás illetett meg, a diákokkal együtt étkeztek, de két fogással mindig többet kaptak.

A kulcsárnak, a gondnoknak és a szakácsnak ugyanannyi koszt járt, mint a növendékeknek, a cselédségnek viszont ennél kevesebb.

A növendékek az étkezéshez fejenként egy fél osztrák meszely bort kaptak, jelesebb alkalmakkor a rektor döntése szerint több bort is ihattak. A tanároknak és az előljáróknak fél magyar meszely járt a „rendes” (1. osztályú) borból. Nyáron a két tanár, étkezésen kívül egy sextarius bort kaphatott, ha akart. A vendég papok, szerzetesek és azok, akik látogatóban voltak az intézetben, étkezéskor a növendékeknek járó bormennyiséget fogyasztották. Az intézetben kosztoló kulcsár és a szakács szintén fél magyar meszely bort kaptak, a szolgálóknak pedig csak az jutott, amely az étkezés után a kancsóknak maradt. A portás, a mosónő és a cselédség csak azokon a napokon részesülhetett borból, amikor a növendékeknek külön bor járt. (A lentebb felsorolt ünnepeken.)

A szeminaristák választhattak az idősebb tanulók közül valakit, aki ellenőrizte, hogy a szabályzat szerint járó étel és ital minőségileg és mennyiségileg is megfelelő-e. Az ebédlőben szónokló, az iskolában nyilvános vitatkozó, és a kisebb vagy nagyobb rendbe lépő, vagy az intézetből távozó diákok külön fogásban részesültek. Ha a tanárok kedve úgy tartotta, akkor hetente két alkalommal az étkezés alatt kikérdezést tarthattak, egyébként nyugodtan étkezhetek a növendékek.

A növendékeknek vigiliákon és böjti napokon ebédre négy fogást tálaltak fel. Böjti időben, vacsorára az évszak szerint friss vagy szárított gyümölcsöt, mandulát, diót, kemény tojást salátával és sajtot is kaptak. Külön adag sült húst és salátát vagy valami hasonló ünnepi ételt és bort adhatott a rektor a következő ünnepnapokon: az első iskolai napon, Mindenszentekkor, minden Mária és minden apostol ünnepén, Szenteste, Karácsonykor, Jézus bemutatása ünnepén, Vízkeresztkor, Húshagyó kedden, farsang utolsó három napján, Aquinói Szent Tamás napján (teológusok védőszentje), Virágvasárnap, Húsvétkor, Szent Adalbert napján, Jézus mennybemenetelekor, Pünkösdkor, Szentháromság ünnepén, Keresztelő Szent János születésnapján és Szent Katalin napján. Szent Márton napján pedig a hagyományos sült libát és újbort fogyaszthattak a növendékek.

Az 1747-es rendelkezés kitér az intézet számára szükséges bormennyiség meghatározására, minőség szerinti osztályzására és a kezelésére. Februárban, a bor átfajtása után, az egész évre szükséges mennyiséget félre kellett tenni és elhelyezni az ebédlő alatti pincében. A készletről a számvevő, a kasznár, a gondnok és

a kádár leltárt készített és két osztályba sorolták be. Saját fogyasztásra félretettek 80 akó első osztályú vöröset és fehérét vegyesen, a másodosztályúból 150 akó vöröset. Ezek után a bor a gondnok felügyelete alá került, aki ellenőrizte kiosztását. A másodosztályúból a növendékeknek juttattak, míg az első osztályú a rektor és a tanárok asztalára került, de a diákok is kaphattak ebből néhány kivételes alkalommal. A gondnok új hordót nem kezdhetett meg, míg az előzőnek csapján tiszta bor folyt, „inkább emelje fel kissé a hordót” – javasolták.⁴ Szombatonként meg kellett tisztítania az edényeket a penésztől, borral megtöltenie és számjelzéseket csatolnia hozzájuk, amelyekről azonnal látni lehetett a bennük lévő bor mennyiségét és minőségét. Azokat a fehér borokat, melyeket a nyáron is meg akartak tartani, májusban holdfogyatkozáskor lefejtették, és utána új, 5 akónál nem nagyobb hordókba tárolták, hogy a melegben meg ne romoljon.

Természetesen a szakács feladata volt az étrendben szereplő fogások elkészítése. Ő felelt az ételek és a konyha tisztaságáért. A konyhaedények töréséért, rongálásáért vagy esetleges elvesztéséért az okozott kárt a béréből levonták.

A kulcsár kötelessége volt a konyhai szükségletek, élelmiszerek beszerzése. A költségek fedezésére hetente készpénzt vett fel a rektortól, amit nyugtával igazolt. Nyugtával bevételezte az uradalomból beszállított élelmiszereket, a beszállítók ellen nyugtája ellenében. A kenyeret naponta vásárolta az étkezők száma szerint, fehér kenyérből személyenként ebédre és vacsorára 6–6 unciát, barnából pedig a cselédség számára személyenként 8–8 unciát számítva. Ebédnél és vacsoránál 3 font barnakenyeret adhatott a cselédség kenyéréből azok számára, akiknek a rendes adag nem volt elég. A mészárszékből könyvre hozatta a szükséges húsféléket, személyenként egy-egy napra egy font marhahúst számítva. Ha este más húsból készül sült, akkor csak fél fontot. Mindenről, amit vásárolt, jegyzőkönyvet készített, és a rektorral ellenőriztette. A havi kiadásokról és bevételekről készült jegyzékeket a számvevőnek adta át.

A hatékonyabb gazdálkodás és a jobb ellátás érdekében az 1747-es rendelet fölmentette a prefektust a konyhakert felügyelete alól, „hogy ne csak a szórakozást szolgálja”, és a kertet a rektor alá helyezte.⁵ A belső gazdaság ellátása, a konyha számára szükséges téli és nyári zöldségek termelése a kertész feladata volt. Szigorúan tiltották a termény elosztogatását, ezért a kertésznek mindenről leltárkönyvet kellett vezetnie. Az új rendelkezés szerint a szomszédos telken a már meglévő marha- és a létesítendő sertéshizlalás gondja is ráhárult, így próbálta csökkenteni az uradalom a húsvásárlásra költött összeget. A belső gazdaság jobb ellátása érdekében a kertész fizetését megemelték.

⁴ PPL 10/1747

⁵ PPL 10/1747

A Pécsi Papnevelő Intézet étrendje 1736-ban és 1747-ben.

	1736		1747	
	ebéd	vacsora	ebéd	vacsora
vasárnap	1. leves kolbásszal, borjú- vagy bárányhússal püspök módra. 2. marhahús valamilyen mártással 3. savanyú v. édes káposzta szalonnával vagy hússal	1. tört árpából leves 2. pecsenye 3. saláta	1. leves kolbásszal, borjú- vagy bárányhússal püspök módra, vagy csirke 2. marhahús mártással 3. savanyú v. édes káposzta szalonnával vagy hússal	1. leves tört árpával 2. pecsenye 3. saláta
hétfő	1. bárány- vagy borjúhús, vagy marhahélsőség 2. marhahús mártással 3. borsó szalonnával	1. leves 2. édes, savanyú répa vagy káposzta hússal 3. marhahús köménnyel, hagymával	1. bárány- vagy borjúhús, vagy marhahélsőség 2. marhahús mártással 3. borsó szalonnával	1. leves 2. édes, savanyú répa vagy káposzta hússal 3. marhahús köménnyel, hagymával vagy fűszeres sült
kedd	1. leves kolbásszal, borjú- vagy bárányhússal püspök módra 2. marhahús valamilyen mártással 3. savanyú v. édes káposzta szalonnával vagy hússal	1. leves tört árpával 2. pecsenye 3. saláta	1. leves kolbásszal, borjú- vagy bárányhússal püspök módra, vagy csirke 2. marhahús mártással 3. savanyú v. édes káposzta szalonnával vagy hússal	1. leves tört árpával 2. pecsenye 3. saláta
szerda	1. bárány- vagy disznóhús 2. marhahús mártással 3. lencse szalonnával	1. marhahús savanyú mártással 2. tészta étel 3. köles- vagy másfajta kása hússal	1. bárány- vagy disznóhús 2. marhahús mártással 3. lencse szalonnával	1. marhahús savanyú mártással vagy fűszeres sült hús 2. tészta étel 3. köles- vagy másfajta kása hússal
csütörtök	1. leves kolbásszal, borjú- vagy bárányhússal püspök módra 2. marhahús valamilyen mártással 3. savanyú v. édes káposzta szalonnával vagy hússal	1. leves tört árpával 2. pecsenye 3. saláta	1. leves kolbásszal, borjú- vagy bárányhússal püspök módra, vagy csirke 2. marhahús mártással 3. savanyú v. édes káposzta szalonnával vagy hússal	1. leves tört árpával 2. pecsenye 3. saláta
péntek	1. leves 2. friss hal, csuka vagy ponty 3. valamilyen hüvelyes	1. leves 2. hal 3. tészta étel	1. leves 2. friss hal, csuka vagy ponty 3. valamilyen hüvelyes	1. leves 2. hal 3. tészta étel
szombat	1. leves 2. hal 3. tészta étel vagy hüvelyes	1. leves 2. hal 3. főtt szilva	1. leves 2. hal 3. tészta étel vagy hüvelyes	1. leves 2. hal 3. főtt szilva

A 17–18. század fordulóján és a 18. század folyamán a magyar táplálkozáskultúra átalakulása zajlott le. A felsőbb társadalmi rétegek – főnemesség, jómódú birtokos nemesség, gazdag városi polgárság – a középkori kettős étkezési rendről áttértek az ún. újkori hármas étkezésre. A középkori kettős étkezési szerkezetben a napi első étkezés (magyar neve ebéd volt) a reggeli, kora délelőtti órákra, a második (vacsora) délutánra esett, a déli órákban állandó étkezés nem volt. Az újkori hármas étkezési szerkezet állandó étkezései a reggeli, ebéd, vacsora, amelyben az ebéd a déli órákra esett. Az új étkezés, a reggeli, jellegében eltért az ebédétől és a vacsorától. A középkori kettős étkezési rendnek, illetve helyenként igen hosszan tartó fennmaradásának – a pécsi szemináriumban még a 19. század közepén is e szerint étkeztek – semmi köze nem volt a szegénységhez.

A papnevelő intézetben a napi első étkezés (prandium) időpontja 11 óra, a második étkezése (coena) pedig este $\frac{1}{4}$ 7. A déli órákban állandó étkezés nem volt. Mindkettő főtt meleg ételekből állt. Böjti időben a vacsora este 6-kor volt.⁶ A rendeletek szerint a vasárnapi, a keddi és a csütörtöki étrend megegyezett, ettől csak a hétfői és a szerdai tért el. A pénteki és a szombati napokon böjtöt tartottak.

A reggeli a most elfogadott új meleg ital, a kávé fogyasztása köré szerveződött, ami mellé kenyérféle és kiegészítők jártak. A kávé, a török ital elfogadását a nyugati keresztény világban való elterjedése és az ország török alóli felszabadulása tette lehetővé. A korábbiaktól eltérően a főétkezéseket új fogás, a leves vezette be, amely a paraszti étkezésben is megjelent. Ugyanakkor a paraszti kultúra két újításától, a kukoricaételektől és a paprika fűszertől a magasabb társadalmi rétegek elzárkóztak. A 18. század folyamán étkezésükből elhagyták a régi kása étellet is, a kölest és az árpát.⁷

Az étrend fogásait külön is érdemes megvizsgálunk. A magyarországi felsőbb társadalmi rétegeknél ekkor meghonosodó leves az intézet étrendjében is szerepel mint kezdő fogás, de nem mindennap és nem minden étkezéskor. A 18. század elején a kása minden társadalmi rétegnél alapélelmiszerként szolgált. Míg a köznépnél naponta fogyasztották, a felsőbb társadalmi rétegeknél a napi étkezésben kisebb szerepe volt és a században fokozatosan kiszorult az étrendből, helyét a tészta vette át. Az országosan lezajló átalakulás Pécsen is megfigyelhető. A szemináriumi étrendekben még szerepel a kása, de csak egyszer, a szerda esti menüben. A böjti napokon megjelenik a tészta, de sajnos a forrás nem közli, hogy melyik fajtáját (túros, sajtos, mákos, diós stb.) fogyasztották.

A 18. század elején Magyarországon általánosan egy felnőtt férfi napi húsadagja egy font volt. Az 1747-es rendelet szerint minden növendék megkapta ezt az adagot. Az étrendben szereplő húsfélék előfordulási gyakoriságát megvizsgálva a következő arányokat állapíthatjuk meg: 1736-ban a marha 46,2%, a disznó 34,6%, bárány 19,2%, 1747-ben marha 41,4%, disznó 31%, bárány 17,25%, csirke

⁶ PPL K 1. Missiles 1733–1748. 195–233. p. Szent Pálról nevezett Papnevelő Intézet törvényei, 1736.

⁷ Kisbán Eszter: Táplálkozáskultúra. In: Magyar Néprajz IV. 1997. 429. p.

10,35%.⁸ A két étrend közti eltérést a változatosságot fokozó csirke megjelenése okozza. A húsfélék közül a marhahús volt a legolcsóbb, így ebből fogyasztottak a legtöbbet. A korszakban furcsamód drágasága miatt a disznóhús ingyencfaltnak számított, itt is csak egyszer-egyszer fordult elő. Valószínűleg a disznóvágási időszakban nagyobb mennyiségben fogyasztották. A magyar táplálkozás nagy becsben tartott húsos étele, a káposzta hússal vagy szalonnával, a szemináriumban is nagy népszerűségnek örvendett, csakúgy, mint az egész országban, ezt bizonyítja a Zrinyi-szakácskönyv szerzője, aki művét „A káposztás hús Magyarország címe-re” szólással és étellel kezdi.⁹ A második fogásként tállalt marhahús mártását sajnos nem nevezi meg pontosan az étrend.

A főzelékfélék közül leggyakrabban lencse, borsó és köles került a konyhába. A másik fontos zöldségféle a káposzta, melyet savanyítva és édesen tartósítva is fogyasztottak.

Az étkezéshez felszolgált fehérkenyér ekkor a forrás tanúsága szerint nem a ma megszokott, magas kelt kenyér volt, hanem lepényszerű semella. A fehérkenyér darabja és a barnakenyér fontja is egy-egy dénárba került.¹⁰

A katolikus egyház az étkezési alkalmakat húsevő napokra és nem húsevő napokra osztotta böjti előírásaival. E szabályok egy része egyetemes, más része azonban regionális volt, akadtak felmentések és mindkét csoportban történtek változások. Az egyház megkülönbözteti a böjtöt és az egyszerű tilalmat. A tilalom csak bizonyos ételekre vonatkozik, a böjt pedig a jóllakást is korlátozza. Az absztinencia mindenképp előtt a húsételek fogyasztását tiltja. A böjti és absztinens napok elfogadott étele a hal volt, egyébként ugyanazokat az ételeket fogyasztották csak hús nélkül. A magyar katolikus egyház a 17. században pápai felmentést szerzett a tej, a tejtermékek és a tojás fogyasztásának tilalma alól, így a rendeletben is szerepel a keménytojás mint böjti étel.¹¹

A bemutatott étrendek alapján megállapíthatjuk, hogy a pécsi papnevelő intézetben az étkezés átmenetet jelentett a felsőbb társadalmi osztályok és a parasztság étkezési kultúrája között. A felsőbb rétegekre jellemzőek a jó minőségű és nagy mennyiségű többfogásos ételsorok, míg a felhasznált alapanyagok nagy része azonban a népi táplálkozási hagyományokhoz kötődött.

⁸ A számításba csak a pontosan megnevezett húsféléket vettem, így kimaradtak pl.: pecsenye, fűszeres, sült stb. Az étrendben szereplő szalonnát és kolbászt természetesen disznóhúsnak számoltam. Így a marha, marhabelsőség és a borjúhús is együtt szerepel a számításban.

⁹ Kisbán... i.m. 1997. 481. p.

¹⁰ PPL 10/1747

¹¹ Kisbán... i.m. 1997. 481. p., 417–583. p.

HÁBEL JÁNOS

SZEMELVÉNYEK MICHAEL HAAS GEDENKBUCH-JÁBÓL

Michael Haas két fontos könyvvel írta be nevét Pécs helytörténeti irodalmába.¹ A *Baranya. Földirati, statistikai és történeti tekintetben* 1845-ben jelent meg a magyar orvosok és természetvizsgálók hatodik, pécsi kongresszusa alkalmából. Ezt **Scitovszky János** pécsi püspök, a nagygyűlés elnöke, saját költségén adta ki, és emlékkönyvnek szánta a résztvevők számára.²

Haas másik jelentős helytörténeti műve, a *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen* is egy jelentős eseményhez fűződik, nevezetesen a Miasszonyunk Női Kanonokrend 1851-ben történt pécsi ünnepélyes beiktatásához.³ A kiadás költségét szintén Scitovszky János viselte, aki ekkor már hercegprímás, esztergomi érsek, de még pécsi püspökként szorgalmazta a női tanítórend Pécsre hívását, és jelentős összeggel támogatta kolostoruk felépítését.

A jelen írásnak az a célja, hogy szerényen megemlékezzen erről a kevésbé ismert, de rendkívül fontos helytörténeti alkotásról. Mivel az alább közölt három fordítás csak rövid betekintést adhat Michael Haas nagyszerű munkájába, álljon itt az egész tartalomjegyzék, hogy az érdeklődők teljes képet kaphassanak a mű szerkezetéről.

Előszó

III–V. o.

Történelem

1. o.

Bevezető. Pécs vidéke a római kortól a magyarok megérkezéséig.

1. o.

I. Pécs a magyarok megérkezése előtt.

5. o.

A földalatti római-keresztény kápolna.

6. o.

II. Események a magyarok megérkezésétől a török hódoltságig. 899–1543

12. o.

Pécs nagysága és jelentősége a török hódoltság, azaz 1543 előtt.

19. o.

A hódoltság előtti templomok.

21. o.

A dóm.

22. o.

Plébániatemplomok.

26. o.

Kolostorok.

28. o.

1. A Bencés Rend.

28. o.

2. A Domonkosok.

29. o.

¹ Haas életével és munkásságával e folyóiratban két tanulmány is foglalkozott. Szita László: *Baranya. Földirati, statistikai és történeti tekintetben*. In: Pécsi Szemle 2001. ősz 26–31. p.; Galambos Göller Ferenc: *Haas Mihály püspök, egyháztörténész (1810–1862)*. In: Pécsi Szemle 2001. ősz 32–51. p.

² A könyv reprintje 1985-ben a Baranya Megyei Könyvtár kiadásában, a Pannonia Könyvek sorozatban jelent meg. A továbbiakban: *Baranya*

³ A mű teljes címe: *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Zur Erinnerung an die feierliche Einführung der Kanonissinen von U.L. Frau in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster. Von Dr. Michael Haas, inful. Probst zum Heiligen Benedikt in. Schümegh, Consistorialrath und Stadtpfarrer in Fünfkirchen. Fünfkirchen, gedruckt in der Lyzeums-Buchdruckerei. 1852.* A cím magyar fordítása: „Pécs szabad királyi város emlékkönyve. A Miasszonyunk Női Kanonokrendnek a pécsi kolostorba történt ünnepélyes beiktatása emlékére.” A továbbiakban: *Gedenkbuch*. Elismerő kritikát írt a műről még a megjelenés évében Gyurits Antal. In: *Emlék-Könyv*. Kiadja: Danielik János. Müller Emil könyvnyomdája Pesten, 1852. II. kötet. 265–272. p.

3. A Karmeliták.	29. o.
4. A Ferencesek.	31. o.
5. Az Ágostonosok.	32. o.
6. Az Ismeretlen rend.	32. o.
7. A Domonkos apácák.	32. o.
8. A Szent Erzsébet kórház.	33. o.
A püspökség.	36. o.
A székeskáptalan és a többi városi papság.	46. o.
Az iskolaügy.	49. o.
Az egyetem.	49. o.
Néhány megjegyzés Pécs korai történetéhez.	53. o.
III. Pécs sorsa a török időkben, 1543–1686 között.	57. o.
IV. A legújabb kor történelme 1740-től 1850-ig. ⁴	66. o.
Pécs újkori püspökei.	80. o.
Pécs város leírása néhány templom, kolostor, intézmények és hasonlók speciális történetének bemutatásával.	86. o.
Földrajzi és topográfiai adatok.	86. o.
Lakosság, vallás és nyelvek.	99. o.
Templomok és kolostorok.	100. o.
A Dóm.	100. o.
A városi plébániatemplom.	105. o.
Pécs kápolnái.	112. o.
A protestáns imaház.	116. o.
Középületek és intézmények.	117. o.
Oktatási intézmények.	118. o.
Jótekonysági intézmények.	122. o.
Pécs ipara.	126. o.
Pécs jellegzetességei.	128. o.
Kirándulások.	128. o.
Kegyhelyek Pécs környékén.	131. o.
A Miasszonyunk Női Kanonokrend	137. o.
A Rend létrejötte és elterjedése.	137. o.
A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi kolostorának alapítása.	141. o.
A pécsi Női Kanonokrendnek tett alapítványok és adományok rövid áttekintése.	145. o.
Egyéb más adományok.	146. o.
A Miasszonyunk Női Kanonokrend ünnepélyes beiktatása Pécssett.	149. o.
A Miasszonyunk Női Kanonokrend regulája.	154. o.
Néhány szó a pécsi Női Kanonokrend oktató- és nevelő munkájáról.	156. o.
A Női Kanonokrend jelen állapota, iskolája, diákotthona.	162. o.
Dr. Cherrier Miklós apát beszéde , melyet a tiszteletreméltó Női Kanonokrend tagjainak Pécsre érkezése alkalmából tartott 1851. július 2-án.	165. o.

⁴ Az 1740-es évszám elírás. A fejezet a török alóli felszabadulástól, azaz 1686-tól tárgyalja Pécs történelmét.

Haas Mihály beszéde, melyet 1852. július 6-án tartott a dómban a Női Kanonokrend új kolostorába történő ünnepélyes bevezetése alkalmából.⁵ 169. o.
Nagykéri Scitovszky János hercegrímás, esztergomi érsek stb. beszéde, melyet az ideiglenes kolostorkápolnában tartott 1851. július 6-án. 181. o.
Schirgl András, esztergomi kanonok beszéde, melyet a kolostorkápolnában tartott Fourier Szent Péter ünnepén.⁶ 191. o.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a *Gedenkbuch* tartalmilag három fő részből áll. Az első Pécs történelmét tárgyalja a római kortól 1850-ig, a második a város nevezetes épületeit, intézményeit mutatja be, és szót ejt a lakosság összetételéről és az iparról. A harmadik rész a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi letelepedése kapcsán ismerteti a női tanítórend történetét, tevékenységét, továbbá a pécsi kolostor megépítésének körülményeit és a beiktatás során elhangzott ünnepi beszédeket.

Az első, történelmi szakasz – nyilván a téma azonossága miatt is – hűen követi a *Baranya* Pécsről tárgyaló részének szerkezeti felépítését, bár helyenként kisebb eltérések tapasztalhatók.⁷ Ennek ellenére a *Gedenkbuch* szóban forgó része nem csupán német fordítása a hét évvel korábban megjelent *Baranya* párhuzamos fejezeteinek. Néhány témában részletesebb, vagy azonos terjedelemben, de a magyar szövegtől függetlenül fogalmaz. A leginkább szembeötlő különbség az, hogy a *Gedenkbuch* szövegében csak a vármegyeház főbejáratának felirata és Klimó püspök könyvtári szabályzata olvasható latinul. A *Baranya* magyar szövege ellenben számos és részben terjedelmes latin, ill. német idézetet tartalmaz.

Az alább közölt fordításokhoz a következőket kívánom megjegyezni: Haas részletesen foglalkozik az I. számú, avagy Péter-Pál sírkamra bemutatásával. Ezen keresztül egyrészt betekintést nyerünk a római korral kapcsolatos ismeretek 150 évvel ezelőtti tudományos színvonalába, másrészt az is nyilvánvalóvá válik, hogy a szerző tökéletesen tisztában volt e sírkamra művészeti és egyháztörténeti jelentőségével. Ezt bizonyítja az is, hogy Haas önálló magyar nyelvű tanulmányt is megjelentetett a sírkamráról.⁸ Figyelemre méltónak tartom, hogy a szerző egy két évvel korábban német földön megjelent könyv alapján kísérel meg bemutatni a Péter-Pál sírkamrát. Ez azt jelenti, hogy a számára elérhető legfrissebb külföldi szakirodalmat olvasta a fejezet megírásához.

A második szemelvény első felében érdekes statisztikai adatokat olvashatunk Pécsről. E rövid fejezet második felében Haas Pécs középkori német lakóiról és kézműveseiről közöl információkat. Ezek az adatok szervesen illeszkednek az első részhez, a honfoglalástól a török megszállásig tartó korszak történelmi fejezeteibe illettek volna inkább.

A harmadikban a fontosnak vagy érdekesnek vélt pécsi „jellegzetességeket” ismerhetjük meg kérdés-felelet formában. Megjegyzem, a mai szemmel roppant didaktikusnak ható felvezetés után ismertetett nevezetességek nem mindegyike volt látható már a könyv írásakor sem.

⁵ Az 1852-es évszám elírás. Haas beszéde 1851 júliusában hangzott el.

⁶ A lotharingiai születésű Fourier Szent Péter (1565–1640) a Miasszonyunk Női Kanonokrend egyik alapítója. Ünnepe halála évfordulóján, december 9-én van. A beszéd tehát 1851. december 9-én hangzott el. A rendalapító életéhez lásd: Clemens Jöckle: *Szentelek Lexikona*. Duna Könyvkiadó, Budapest, 1994. 302. p.

⁷ *Gedenkbuch* 1–128. p.; *Baranya* 222–321. p.

⁸ Lásd: Haas Mihály: *A' romai katakombák és a' Pécssett még fönlevő földalatti romai keresztény kápolna*. In: *Emlék-Könyv*, a 3. sz. jegyzetben idézett kiadás, I. kötet, 379–392. p.

PÉCS A MAGYAROK MEGÉRKEZÉSE ELŐTT⁹

Pécs koráról és eredetéről ugyanaz a bizonytalanság uralkodik, mint annyi sok más város esetében. Annyi kétségtelen, hogy a rómaiaknak nem sokkal Krisztus születése után itt településük volt, tábor alakítottak ki és az ebből létrejövő városnak a **Sopianae** nevet adták. Más telepések mellett **carpusok** is érkeztek Sopianae-ba, közülük származott Maximus császár itt született helytartója. Az is bizonyított továbbá, hogy a legmagasabb római polgári és katonai hatóságok is városunkban székeltek és innen irányították Alsó-Pannoniát.¹⁰ Sopianae nagyságát és gazdagságát tanúsítja az itt talált számtalan római régiség. Ezek feliratos kövek, pénzérmék, urnák, lámpások, sírok, szarkofágok, fürdők, forró vizes fürdők, mozaikpadlók, csatornák, vízvezetékek, ciszternák, házi istenek és óriási méretű földalatti falak stb. Ezekon kívül ma is számos olyan emlék áll fenn, amelyeknek római eredetét a tájékozott ókorkutató rögtön felismeri. A legnagyobb részt még álló, kerek tornyokkal megerősített városfalunk, a hajdan erős vár fekvése a városban, valamint a város szerkezete az egykori római táborra engednek következtetni.¹¹ Magát a dómot is minden látszat szerint egy római várból alakították át keresztény templommá, legalábbis ezt igyekezett bizonyítani Szalágyi kanonok a legnagyobb tudományos igénnyel.¹² Véleménye szerint a székesegyház ma még álló főfalai és az ezek végén lévő négyszögletes tornyok egy római erőd részeit alkották, amelynek neve **arx quadriturriata, quadriburgum** volt.

A csodálatos székesegyházunk mellett az ókorkutatás barátai részéről éppúgy, mint a keresztény emlékekkel foglalkozó tudomány részéről rendkívüli érdeklődésre tart még számot az a földalatti kápolna, amelyet 1770-ben akkor fedeztek fel, amikor a dómhoz épített Szakmáry-féle épületszárny alapjait kiemelték, hogy megépítsék a jelenlegi káptalani házat.¹³

A FÖLD ALATTI RÓMAI-KERESZTÉNY KÁPOLNA

A kápolna a székesegyházunk délkeleti tornyának közvetlen közelében található, és teljes egészében a II. kiegészítő légió jelzésével díszített nagyméretű római téglaközből épült. Így kétségtelenül abból az időből származik, amikor a rómaiak még vidékünket uralták. A rendkívül híres francia szerző, *Gaume* A római katakombák története (Regensburg, 1849) című művében leírja a föld alatti Rómát, és miközben

⁹ Gedenkbuch 5–10. p. A fordítás szövegében azokat a kiemelési módokat alkalmazom, amelyeket Haas használt az eredeti német változatban.

¹⁰ Sopianae nem az egész Alsó-Pannonia, hanem a 3. század végi közigazgatási reform során kialakított Valeria tartomány székhelyévé vált. Lásd: Hajnóczy J. Gyula: Pannonia római romjai, Budapest, 1987. 155. p.

¹¹ Sopianae és a középkori Pécs területe csak részben fedi egymást, így a középkori városfal nem a római kori falra épült, amint az Sopron esetében történt. Sopianae keleti városfalának maradványait Kárpáti Gábor régész találta meg kb. 4 méter mélyen a Citrom utca keleti része alatt. A fal vonalát az utca díszburkolatába foglalt, észak–déli irányú, világossárga színű műkőszáv jelzi.

¹² A bicsérdi születésű Szalágyi István 1790. augusztus 14-től haláláig, 1796. október 27-éig volt kanonok. Lásd: Borsy Károly: A XVIII. század második felének két püspöke. In: Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből I. Fricys Ádám (szerk.) Pécs, 1993. 301. p.

Haas az alábbi Szalágyi-műre utal: Stephanus Salagius: De statu ecclesiae Pannonicae, libri VII. 1–7. tom. Quinque Ecclesiis, Typ. J.J. Engel, 1777–1800.

¹³ Az 1770 téves évszám. Haas a Baranya-monográfia 225. oldalán az 1780-as évszámot adja meg a Szakmáry-palota bontási éveként.

a római kriptákat, grottákat és kápolnákat ismerteti, egyidejűleg leírja és magyarázza a mi kápolnánkat is.¹⁴ Azért bátorkodunk ebből a klasszikus műből a szükséges részeket bemutatni, hogy utána ezeket összehasonlítsuk a kápolnánkkal, és így a Gaume által nyújtott biztos vezérfonal segítségével arra a meggyőződésre jussunk, hogy a kápolnánk egy rendkívül tiszteletreméltó keresztény emlék, melynek megővését nem lehet eléggé a főtisztelendő székeskáptalanunk lelkére kötni.

„A római keresztények – írja Gaume – azért hozták létre a katakombákat, hogy a véres üldözések idején istentiszteleteiket és sírjaikat – főként szentjeik sírjait – megóvják a pogányok felfedezésétől és megszenteltetésétől, valamint a saját biztonságuk érdekében.¹⁵ [...] Ahogy Pompei a pogány világot mutatja be, hogy milyen volt ezernyolcszáz évvel ezelőtt a vallása, az erkölce, a művészete, a köz- és magánélete, úgy a katakombákban az egyház kézzelfogható bölcsőjét, az ezernyolcszáz évvel ezelőtti kereszténységet találjuk.

A földalatti Róma egy eleven, tapintható, halhatatlan könyv, amelyben olykor a mártírok vérével, olykor egy ismeretlen festő még gyakorlatlan ecsetjével, olykor pedig a sírásók eltompult szerszámaival írták meg a kor hitét, erkölceit és szokásait, továbbá őseink panaszeli és fenséges életének minden egyes részletét. Ez egy felmérhetetlenül érdekes könyv az ókor kutatók számára, és még sokkal inkább az a keresztényeknek. Ez is, mint minden más mű, azt akarja, hogy megértsék. [...] Az üldöztetés egész ideje alatt, Szent Pétertől egészen Konstantin trónra lépéséig, a hívőknek nem volt más temetkezési helyük, mint a katakombák. Mindnyájan – mártírok voltak, vagy sem – egymás mellett kívántak nyugodni a halottak e tiszteletteljes városában. Egész életük során ez volt az, amire leginkább vágytak és ez volt az utolsó kívánságuk a haláluk pillanatában. [...] Az üldözések megszűnése után a katakombákat megnagyobbították. A később keletkezett részeket, a bővítéseket az eredeti temetkezőhelyektől jellemző ismérvek alapján meg lehet különböztetni.” Miután Gaume ragyogó stílussal rávilágít a katakombák feliratainak mélységére és tartalmi gazdagságára, ismerteti a központozások különböző fajtáit és elmagyarázza, hogy miként lehet e jelek tulajdonságaiból a sírok korára is következtetni.

Példaként ezt a Megváltó monogramjának változó formáján mutatja be: az **X**, amit András-keresztnek is mondanak, a **P**-vel a közepén a legkorábbi időkből származik, ellenben a görög kereszt, **P** egy keresztvonalással, a 4. századból.¹⁶ A sötét helyiségek, melyeket a tudományos kutatás fénye immár sokoldalúan megvilágít, különböző nagyságú üregek, melyeknek méretük alapján **cubicula**, **cryptae** és **areae** a nevük. A cubicula néhány láb hosszú és magas helyiségeket jelent, melyek boltozottak, kör, félkör, négy-, öt-, hat- vagy nyolcszögűek. A hátsó részén rendszerint egy vértanú síremléke található, melynek felső felülete alkalmas arra, hogy oltárként szolgáljon. Ha a cubiculum mennyezetén (rendszerint ferde kialakítású) nyílás van, úgy **cubiculum clarum** a neve, máskülönben egyszerűen cubiculum. Kicsi, közepes és nagy cubiculumok különböztethetőek meg. A középsőket

¹⁴ Haas német nyelvtudásának köszönhetően a témával kapcsolatos legfrissebb külföldi szakirodalomból tájékozódhatott.

¹⁵ A szövegben három ponttal jelzett kihagyások a német eredetiben is megtalálhatók.

¹⁶ Az X és P jelen esetben nem római, hanem görög betűként értendő: X=chi, P=rho, XPistos=Krisztosz

kriptának vagy grottáknak is hívják, a nagyokat kápolnáknak. [...] Rendszerint hatvan embernél több alig fér el bennünk. [...] A továbbiakban Gaume a katakombákban található festményeket tárgyalja és bizonyítja régi korukat (196. p. és passim) valamint azt a figyelemre méltó vizsgálati eredményét, hogy pont a jobbak és a sikerültebbek származnak a régebbi időkből, az első és második századból, valamint a harmadik elejéről. [...] Figyelemre méltó továbbá az, amit Gaume a katakombák emblematológiájáról mond. Az Ó- és Újszövetség üdvtörténetéből azokat a személyeket és tényeket részesítették előnyben, amelyek a bűn és a megváltás gondolatához, az eljövendő feltámadáshoz különleges viszonyban vannak. Ádám és Éva, Noé tipikus előképe az idő viharaiból és veszélyeiből mindig megmentett egyháznak, Jób a jámbor engedelmesség példaképe, Dániel az oroszlánok között, a három ifjú a kemencében, Jónás, Ezékiel mint a test eljövendő feltámadásának prófétája, stb. az Ótestamentum azon alakjai, amelyek megtalálhatók a katakombákban. [...] Az Újszövetség bemutatott alakjai között sorakozik a Szűz, a két apostolfejedelem, a legünnepeltebb vértanúk. [...] Mindezeket a festményeket főként a kripták fülkéibe és boltozatára festették. A boltozatokat mezőkre osztották, és a bibliai jeleneteket ezekben úgy helyezték el, hogy egy-egy egymásra vonatkozó ó- és újszövetségi esemény két egymással szemben lévő mezőbe kerüljön.

Gaume részletes leírást szentel a festmények és szobrok díszítő részeinek. A díszítmények formáit a növény és állatvilágból vették, és ugyancsak szimbolikus jelentésűek. Pl. a géniuszok, a szőlővesszők és búzagalászok, melyek rögtön a csodálatos kenyérszaporításban megjelenő **panes decussati**, az eljövendő színváltkozás elemére utalnak. A szent állathieroglifák közül mindenek előtt a halat kell megemlíteni, mivel **ictuV** a következő szavak kezdőbetűiből áll: IhsóV cristóV Jeou uióV swthr. A halak közül a delfin említendő, aztán az ökör, a galamb, a szarvas (Zsolt. 41, 1), a kakas és a páva, melynek húsát a régi korokban romolhatatlannak tartották, és amelynek a napfényben csillogó tarka tolldíszje az eljövendő örök ifjúság semmivel össze nem hasonlítható dicsőségét érzékeltette. A pálma és az olajfa a győzelmet és a békét jelképezi. Ezekkel a szimbólumokkal rokon a korona, amelyhez a horgony és a hétkarú gyertyatartó társul.

A Gaume könyvéből felsorolt részletek egyértelműen megvilágítják a mi földalatti kápolnákat. Ez a fentebb leírt nagyságú és – akárcsak előtere – négyszögletes, boltozata pedig félköríves. A hátsó falán egy ferde kialakítású nyílás található, és a felett, akárcsak a mennyezet közepén, a Megváltó zöld koszorúval körülvelt monogramja látható: az **X** a **P**-vel a közepén. Ebből az következik, hogy kápolnánk a legrégebbi időből származik.¹⁷ Az első monogram alatt Péter és Pál apostolfejedelmek képmása található (**tunicatae et palliatae**), arcukat görög stílusban fekete színrel mesterien festették meg. A boltozatot mezőkre osztották. Az egyik Noét ábrázolja, amint kiengedi a galambot a bárkából, a szemben lévőben a szent három királyok

¹⁷ A mai ismereteink alapján a sírkamra nem az első keresztény századokból, hanem a 4. század közepéről, második feléből való. Sírboltként szolgált, istentiszteleteket a felette emelt kápolnában végeztek. Ennek fennmaradt alapfalait a 19. században pusztították el, mivel nem tudták értelmezni szerepüket a „kápolna” felett. Vö. Fülep Ferenc–Bachmann Zoltán–Pintér Attila: Sopianae ókeresztény emlékei. Budapest, 1988, 22. p. és passim.

ajándékot hoznak az újszülött Megváltónak. Még jó állapotban maradt fenn és jól felismerhető, ahogy Jónást a hajóról a tengerbe vetik. Négy ismeretlen szent képe is látható, továbbá két hal, négy páva, liliomok, pálma és koszorúk a szentek képmásai körül elhelyezve. A beszívárgott nedvesség következtében a vakolat egy része lehullott, és az előcsarnok festményeiből alig látható néhány nyom. A kápolna bejárata be volt falazva és a közepén egy nagyon nagy csontvázat találtak. E kápolna közelében vele egy időben 13 római-keresztény sírt (**loculi**) találtak csontvázakkal, lámpásokkal és a Megváltó monogramjaival. Idén ismét több ilyen sírt találtak a dóm alatt, amikor a sekrestye és a Szent Mór-kápolna föld alatti fűtését átalakították. Mindez új és megdönthetetlen bizonyítékot szolgáltat ahhoz, hogy a kereszténység meglehetősen korán széles körben elterjedt városunkban.

NÉPESSÉG, VALLÁS ÉS NYELVEK¹⁸

Pécsnek 30 évvel ezelőtt 10 000 lakosa volt. Most, a legújabb népszámlálás szerint katonaság nélkül 15 821.¹⁹ Ebből férfi 7993, nő 7848. A családok száma 3724.

A legutóbbi évben, 1851-ben január 1-től december 31-ig 683-an születtek, ebből 363 fiú és 320 lány. Házasságon kívül 62, tehát minden tíz házasságon belüli születésre egy házasságon kívüli jut. 533-an haltak meg, ebből 250 férfi, 283 nő. 237 párt eskettek.

Évente átlag 486 személy hal meg, közel egyharmaduk gyerek.²⁰ Az elhunytak közül rendszerint 50-en 60 év feletti kort érnek meg, 35-en 70 és 20-an 80 év feletti kort. Tíz év alatt 12 öngyilkosság történt.

A lakosság túlnyomó többsége katolikusnak vallja magát, csak csekély a nem katolikusok száma, de az izraeliták évről évre egyre többen telepednek le.²¹

Az 1850-es népszámlálás alapján Pécs lakói közül görög katolikus: 2, ortodox: 18, evangélikus: 58, református: 22, izraelita: 277 helybéli, és valószínűleg még egyszer ennyi idegen.²² Városunk többi lakója katolikus. A hitben való buzgóság mindig is jellemezte Pécsset. Ennek bizonyítékait felismerhetjük sok vallási emlékekben, amelyekkel a házakat és utcákat díszítették. A lakott területen kívül is számos rendkívül szép kőkereszt található.

Pécs nemzetiségi összetétele hasonló a legtöbb magyar városéhoz. A városban, a Kálvária-dombon és a siklósi elővárosban a német nyelv az uralkodó, a szigeti külvárosban a magyar, a budaiban pedig az általában bosnyáknak nevezett horvát, mivel az említett előváros szláv lakói a török uralom alatt legnagyobbbrészt Boszniából települtek ide. Egyébként a műveltebbek csaknem mind beszélnek magyarul és németül, mégpedig a németnek az osztrák kiejtésű változatát. A magyarok a németek és a horvátok között mindig a legszebb egyetértés uralkodik, ame-

¹⁸ Gedenkbuch, 99–100. p.

¹⁹ 1842-ben 14 616 lakost számláltak Pécssett. Vö. Baranya, 299. p.

²⁰ Haas az 1835–1844 közötti időszakban 4830 elhunytól, azaz átlagosan évi 483 halálesetről tudósít. Vö.: Baranya, 299. p.

²¹ Az 1840. évi XXIX. törvény lehetővé tette a zsidóknak, hogy a bányavárosok kivételével Magyarországon szabadon lakjanak. Vö.: Radnóti Ilona: A pécsi zsidók története I. A betelepülés. In: Pécsi Szemle, Pécs, 1999. nyár, 16. p.

²² Ezek szerint a városban jelentős számú, letelepedési engedéllyel nem rendelkező „idegen” zsidó is élt.

lyet a legutóbbi idők a legkisebb mértékben sem zavartak meg, amikor az eltúlzott nemzeti buzgalom sok helyen annyi bajt okozott.²³

A németeknek már 1181-ben saját bírójuk volt Pécsen, amint ez III. Béla egyik okleveléből kitűnik. Ebben Szőlős birtok eladásakor tanúként az alábbi pécsi németek voltak jelen: Hermann, az előljárójuk (**major hospitum**) és fia, Ent, továbbá Mat, Marovit, Carnoldin, Michael, Philipp, Pousa, Johann Rudlep burgadi pap stb. (Lásd Spies: *Archivarische Nebenarbeiten und Nachrichten*, I. Halle, 1783. 140. p.) A pécsi németek főként kereskedelemmel és kézműiparral foglalkoztak. A pécsi arany- és ezüstművesek a 15. században az egész országban híresek voltak. A pécsi tímárok és nyergesek is kiválóak voltak. II. János püspök már 1433-ban a végrendeletében rendelkezett a „felfüggesztés” hintójáról és három másik szekéről.²⁴ Pécssett a korábbi időkben különösen sok szobrász és kőfaragó is élt.

PÉCS JELLEGZETESSÉGEI²⁵

A korábbi időkben az utazóknál szokás volt – amint a vándorló kézműves leányeknél még ma is az –, hogy minden városban bizonyos dolgokat megkülönböztetett figyelemre méltatnak. Ezt azért teszik, hogy a későbbiekben, ha vidám társaságban ilyesmire terelődik a szó, igazolni tudják, hogy megfordultak ezen vagy azon a településen. Ha ezek a dolgok az utazók körében különösen ismertté váltak, úgy ezeket *jellegzetességek*nek nevezték. Senki sem mondhatta, hogy járt ezen vagy azon a helyen, ha nem ismerkedett meg ezekkel a jellegzetességekkel is. Mivel e figyelemre méltó dolgok elnevezésében mindig bizonyos fokú népiesség is megnyilvánul, bemutatunk néhányat e helyen a maguk hagyományos kérdés-felelet formájában.

Hol lóg egy óriás láncon? Pécssett, ugyanis a vár 1819-ben lebontott nagy kaputornyának boltozata alatt egy láncon két rendkívül nagy combcsont lógott, amelyekről azt állították, hogy egy óriásé voltak.²⁶

Hol olvassák a szentmisét a templom felett? Pécssett, mivel a dómбан a szentély és a presbitérium a katakomba felett található, melyet szintén templomként használnak.²⁷

Hol prédikál egyidejűleg három pap egy templomban anélkül, hogy egymást zavarnák? A pécsi a dómбан.

Hol nem fagy be soha a malompatak? Pécssett.

Hol van a pataknak deszkázott medre? Pécssett, mivel a Tettye-forrás vize többnyire fából készült ereszekben folyik át a városon és egy-egy papír-, fűrész- és olajmalmot, 16 órlómalmot és egy hengermalmot hajt.

²³ Haas az 1848–1849-es eseményekben megnyilatkozó nemzetiségi ellentétekre utal.

²⁴ Haas lábjegyzete: A felfüggesztéses kocsit Magyarországon találták fel.

Az utazás alatti rázkódás csökkentésére a 14. századtól Európában ismét alkalmazzák/felfedezik a trákok találmányát, a kötélre vagy láncre függesztett kocsiszekrényt. Valójában nem ez a „hintáló szekér” tekinthető magyar találmánynak, hanem az igen könnyű szerkezetű parasztszekér, a „kocsi”. Vö.: Tarr László: *A kocsi története*, Corvina Kiadó, Budapest, 1968, 151. és 183. p.

²⁵ Gedenkbuch, 128. p.

²⁶ A vár déli kaputornyáról van szó, amely a Szepesy Ignác püspök szobra mögötti területen állt. Boros László: *A pécsi vár kaputornya*. In: *Pécsi Szemle*. 2002. tél, 22–41. p.

²⁷ Haas a dóm altemplomát nevezi itt katakombának.

SZALAY TAMÁS

VIRÁG BENEDEK, A „MAGYAR HORÁC”

*Ha nem tudod mi történt legyen
minekelőtte születted, gyermek vagy¹*

Tanítómester vajon az idő, vagy szeszélyes gyermek, aki kénye-kedve szerint játszik a rábízott javakkal?

A nemzet Panteonjának homályos sarkaiban megbújnak csendes mesterek, akikre időnként fény vetül; ilyenkor dicsőségüket zengi a hálás utókor, hogy aztán újra visszahúzódjanak az árnyékba, és félig-meddig elfeledve képezzenek termékeny humuszt az irodalom ágas-bogas fájának. Köztük rejtőzik a magyar nemzeti-klasszicista költészet egyik legnagyobb alakja, a tavaly 250 esztendeje született, és idén 175 éve elhunyt Virág Benedek. Mivel a szerzetes-költő és történetíró élete több szálon kötődik Pécs városához, a két évforduló alkalmából kötelességünknek érezzük megemlékezni irodalmunk e jelentős, de kevésbé ismert alakjáról.

INDULÁSA ÉS PÉCSI MŰKÖDÉSE

Virág Benedek Virág Ádám Ignác néven szegény jobbágycsaládban látta meg a napvilágot a Zala megyei Dióskálón. A kor nagy tekintélyű irodalmára, **Toldy Ferenc**, akinek az utókor oly sokat köszönhet Virág nimbuszának ápolásáért és a költői-történetírói hagyaték gondozásáért, születésének idejét 1752-re teszi².

Szalay Gyula a nagykanizsai gimnázium anyakönyvéből az 1754-es dátumot állapítja meg³; a szakirodalom ettől fogva ezt az időpontot tekinti hitelesnek.

Elemi iskolái végeztével a nagykanizsai piarista gimnázium diákja lesz. Az alma mater falai közt megismerkedik a klasszikus költészettel. Megérinti az antik világ, a görög–római szellem nagyszerűsége. Ugyanilyen mély nyomot hagy benne a piaristák hazafias szellemű nevelése; életének és munkásságának elveit ettől fogva e két eszme határozza meg.

1769-től Pécssett folytatja tanulmányait, a középiskola utolsó osztályát a városban végzi, a „retorikainak nevezett osztályban”⁴. Itt ismerkedik meg a pálos renddel, melynek szellemisége azonnal magával ragadja – olyannyira, hogy 1775-ben felvételét kéri a rendbe.

Gróf **Eszterházy Pál** rendfőnök és **Grindl Gáspár** tartományfőnök utasítására novíciusi idejét Márianosztrán, filozófiai tanulmányainak első évét Pesten, a másodikát, valamint a teológiai tanfolyamot Pécssett folytatja. Tanulmányainak színhelye a mai Széchenyi Gimnázium épületében egykor helyet kapott pálos rend tanítóképző intézete – melynek temploma, a Lyceum-templom toronygombja állítólag Virág epigrammáját rejti.

¹ Virág Benedek Magyar Századai. Pest, Heckenast Gusztáv, 1863-as első kiadásának mottója

² Toldy Ferenc: Virág Benedek. In: Irodalmi arcképek, Pesth, 1856.

³ Felfedezését a Figyelő 1888-as évfolyamában közli.

⁴ Kisbán Emil: Virág Benedek (1754–1830) Budapest, 1937

A pécsi pálosok nagy hatással vannak Virág erkölcsi-szellemi fejlődésére. Oktatói közt találjuk **Alexovits Vazul** exegézistanárt, **Szalay Özséb** egyháztörténészt, **Hajagos Vince** egyházjogászt és erkölcsstanárt, valamint a dogmatikát oktató **Egyed Joachimot**. Tanárai mellett jelentős hatást gyakorol rá a rend mecseki birtokainak kezelője, **Kreskay Imre**, aki bejárta Olasz- és Németországot, és eközben komoly ismeretekre tett szert a klasszikus művészetek, illetve a kortárs irodalom terén. Beszélgetéseik végképp eldöntötték Virág szellemi irányultságát, és minden bizonnyal jelentős mértékben bővítették a múltból szerzett ismereteit és mélyítették el vonzódását az ókori hagyományok, illetve a dicső magyar múlt iránt. Kreskay 1777-ben a pesti rendház könyvtárosa lesz, és ebbéli minőségében szoros kapcsolatot ápol a jelentős írókkal. Működésének eredményeképpen összegyűjti a kor jelentős költőinek néhány művét; az 1788-ban született *Magyar ódák vagy Énekek* című gyűjteményben Ányos, Verseghy, **Horváth Ádám**, **Péteri Takáts József**, és nem utolsósorban saját művei mellett helyt kap Virág néhány költeménye is.⁵

Virág baráti viszonyba kerül az akkori kanonok, **Nunkovics György** későbbi nagypréposttal, aki azzal írta be nevét a magyar kultúrtörténet lapjaira, hogy mecénásként magára vállalta a Debreceni Grammatika kiadási költségeit. Nunkovics

⁵ Erről bővebben: Hattyufi Dezső: Magyar verseskönyv 1788-ból. In: Katholikus Szemle 1904. Idézi: Horváth János

1790-es halála után Virág ódát ír a nagyrépost emlékére, *Nunkovics György emlékezete* címmel.

Virág ebben az időben köt ismeretséget a Bessenyei György és Kreskay körehez tartozó (és később a Martinovics-perben halálra ítélt, majd kegyelmet kapott) **Verseghy Ferenc**cel, aki rövid ideig szintén a pécsi rendházban tevékenykedett. Pécssett szerzett ismerősei közé tartozik **Juranics László**, a később Linzbe inter-nált Batsányi támogatója és műveinek kiadója is.

Valamennyi ismeretség közül azonban feltehetőleg a szerzetes-költő **Ányos Pál** barátsága hagyja a legmélyebb nyomokat Virág lelkében. Ányos, a magyar szentimentális költészet jelentős képviselője a testőríró Barcsay Ábrahám hatására a „franciás” szellem szószólójává válik, ami felkelti Virág kíváncsiságát is, de rövid szellemi kaland után ráébred, hogy az ő beállítottságának sokkal inkább megfelel a klasszikus iskola. Ekkor szövődő kapcsolatuk egészen Ányos haláláig tart, sőt tizennégy évvel annak halála után *Ányos Pálnak emlékezete* c. költeményében emléket is állít barátjának.

Virágot teológiai tanulmányai befejeztével Eszterházy Pál pécsi püspök és pálos szerzetes 1781. május 31-én Pécssett áldozópappá szenteli. Ennek helyszínét illetően megoszlik a szakirodalom véleménye: Vermes Imre szerint a pálos-templomban történt a szentelés, Szalay Gyula viszont a Székesegyház mellett teszi le a voksát.⁶

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ÉVEK

Pappá szentelése évében Grindl Gáspár Virágot a pálosok székesfehérvári gimnáziumába helyezi tanárnak. Keresve sem találhatott volna ideálisabb helyet Virágnak, aki a latin klasszikusok tanulmányozása mellett a város történelmi levegőjét is magába szívhatta, tovább mélyítve mind a római, mind a magyar múlt iránti szenvedélyét. Alaposan beleássa magát a város és az ország történelmébe, rendszeres látogatója a könyvtárnak, és fáradhatatlanul gyűjti a múlt nevezetes eseményeit, miközben másokat is erre buzdít.

Virágot 1782-ben nagy öröm éri, mert barátját, Ányost szintén Székesfehérvárra helyezik tanárnak. Az áthelyezés oka az volt, hogy a zord éghajlatú Nyitra megyei Felsőelefánton mély depresszióba zuhant az amúgy is mélabús lelki beállítottságú költő-szerzetes. A napsütötte Fehérvárott aztán helyreállt lelki békéje, hiszen a barátságos klíma mellett ott tudhatta maga mellett a derűs, életkedvvel teli Virágot is. Sajnos azonban csak két esztendő adatott neki az egykori koronázó városban, 1784-ben Virág nagy fájdalomra, elragadja őt a halál.

A Jozefinizmus éveiben Virág személyes megaláztatásként éli meg II. József nemzet- és egyházellenes intézkedéseit: a Szent Korona Budára szállítását (1784. április 13.), a német nyelv hivatalossá tételét Magyarországon (1784. április 26.), a népszámlálásra való felhívást stb. Virág honfiúi érzelmei még inkább megerősödnek, és a felháborodásból megszületik egyik legtöbbet idézett allegóriája, a *Kalitkába zárt madárról*.

⁶ Kisbán... i.m. 1937. 11. p. A pappá szentelésről sem a pécsi püspöki levéltár, sem a pálos rend nem őriz írásos dokumentumot.

1786. március 20-án a kalapos király felosztatja a pálos rendet. Az ezt követő időszakban Virág világi papként tanít tovább a helyi gimnáziumban, és a sötétlő égek alatt egyre inkább úgy érzi, legfőbb feladata, hogy – afféle korai váteszként – őrizze és terjessze azt a szellemiséget, melyet hite és magyarsága ró rá. Ez az önként vállalt küldetés óhatatlanul kora szellemi életének centrumába sodorja, és Kazinczy 1801-es szabadulásáig tulajdonképpen ő irányítja az irodalmi életet, miközben teljes odaadással támogatja a nemzeti eszme minden megnyilvánulását.

A MAGYAR MUSEUM KÖRE

1788-ban Batsányi, Kazinczy és Baróti Szabó Dávid Kassán megalapítja a Kassai Magyar Társaság lapját, a *Magyar Museumot*. A folyóirat az alapító-szerkesztők ízlésbeli különbségéből adódóan (Kazinczy a görög klasszicizmus, Batsányi pedig a francia felvilágosodás híve volt), illetve Batsányi politikai nézetei miatt eleve nem ítéltetett hosszú életre. Virág Benedek a francia forradalom évében kerül kapcsolatba tiszavirág-életű (mindössze nyolc számot megért), ám annál jelentősebb *Magyar Museum* szerkesztőivel, és mindhármuk meghatározó szerepet tölt be Virág pályájának alakulásában.

Batsányi János azonnal felismeri a poéta „érzékeny szívét és mennyei elméjét”, és attól fogva kölcsönösen támogatják egymást, szoros szellemi kapcsolatot alakítanak ki, noha személyesen nem találkoznak, kizárólag levélben érintkeznek. Batsányi a *Franciaországi változásokra* c. verse miatt elhagyni kényszerül Kassát, de továbbra is kapcsolatban marad Virággal, sőt ki is adja Virág verseit a *Minerva* 3. kötete gyanánt. A mű *Poetai munkák* címmel lát napvilágot. Virág Batsányi hatására fog hozzá ahhoz az Árpádról szóló hőskölteményhez, mely később Vörösmartyt a *Zalán futása* megírására ösztönzi – annak ellenére, hogy Virág eposzából mindössze huszonekét sor készül el.

A *Magyar Museum* révén köt szorosabb ismeretséget a „klasszikus triász” – a jezsuita Baróti Szabó Dávid és Rájnisi József, valamint a piarista Révai Miklós – egyik képviselőjével, a folyóirat alapító-szerkesztőjével, **Baróti Szabó Dávid**dal. Baróti Szabó, az ún. „prozódiai vita” markáns képviselője nagy hatással van Virág munkásságára; kettejük kapcsolatából számos vers, alkalmi óda születik. Igaz, amikor személyesen is megismerkednek, Virágot lehúti Baróti Szabó nehézkessége és különcködése (egy helyütt „igen superstitios Loyolának” nevezi). A kapcsolatot azonban csak futólag árnyékolja be ez a kis epizód, a látogatás utáni esztendőben már ismét meleg hangú leveleket küldözgetnek egymásnak, sőt Virág hathatósan ösztönzi a „superstitios Loyolát” Vergilius műveinek fordítására. Talán ennek is köszönhető, hogy megjelenik tíz ecloga, valamint a teljes Aeneis, két kötetben (Bécs, 1810., illetve Pest, 1813.).

Kazinczyval való barátsága szintén e folyóiratnak köszönhető. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a széphalmi mester gyakorolja a levelei által a legnagyobb hatást Virágra a kortársak közül. A levelezés első darabjai még meglehetősen hűvös hangúak (Kazinczy például még 1792. február 13-án kelt, Rádai Gedeonhoz írott levelében is „Virág professzorként” említi a költőt), és igazi barátság csak Kazinczy Kufsteinből való szabadulása, 1801. június 28-a után alakul ki köztük. Eb-

ben feltehetőleg szerepe van *Virág Benedek poetai munkáinak*, melyek enyhet jelentettek Kazinczynak a keserves fogság idején, illetve a Martinovics-per során bebörtönzött mester ihlette költeményeknek (*Lámia, Kényes szenvedőhöz, Lámiam*). Virág meleg hangon, lelkesen üdvözlí a fogságból szabadult Kazinczyt; ettől fogva bensőségebbé válik kettejük viszonya, és halálig tartó barátság szövődik köztük. Virág például elküldi neki a már említett Árpád-eposzt bírálatra, Kazinczy pedig kisleánya sírfeliratáról kéri ki Virág véleményét.

Kazinczy, miután megvální a *Magyar Museumtól*, 1790-ben megalapítja és Széphalmy Vince álnéven szerkeszti az *Orpheus* c. folyóiratot, melyben Virág több költeményét is közli. Talán nem túlzás azt sem kijelenteni, hogy Kazinczy irodalom-szervező tevékenységét hasznosan kiegészítette a szűkebb körben kifejtett, de hatékony irányítómunkát végző Virág. Ekkorra már baráti köréhez tartozik többek között Bajza József, Horváth István, Kisfaludy Károly, Toldy Ferenc, Vitkovics Mihály és Vörösmarty Mihály. Neve irodalmi munkássága révén is egyre ismertebbé válik, hívei lelkesen másolják és küldözgetik szerze az országban verseit, és a kéziratban terjedő művek mellett egyre több helyen közlik az ódáit nyomtatásban is; többek között a már említett *Magyar Museum* és *Orpheus* mellett a *Hadi Történetekben* és a *Hírmondóban*. 1790-ben Pesten, Trattner Mátyásnál megjelenik első ódagyűjteménye *Virág Benedek poetai munkái* címmel.

A TABÁNI „SZENT ÖREG”

Tizenhat esztendei székesfehérvári tanárkodás után, 1797-ben Virág úgy dönt, elhagyja a várost. Elhatározásában komoly szerepet játszik megrendült egészsége, amit a város környéki mocsarak kigőzölgései csak súlyosbítanak. A Helytartótanács a tanulmányi alapból 300 forint nyugdíjat állapít meg az egykori szerzetesnek. Virág Budára költözik. Eleinte a Batthyány családnál vállal nevelői állást, de nem sokkal ezután úgy dönt, teljes egészében az irodalomnak szenteli életét. A budai dombok szélén, a Tabánban telepedik le, a későbbi Apród utca 10. szám alatt (a ház a második világháborúban találatot kapott és elpusztult; egykori lakóhelye közelében áll ma Pátzay Pál Virág Benedek-szobra). Reggelenként a tabáni templomban szentmisét celebrál, napközben pedig az íróasztala mellett ül, vagy kiadós sétákat tesz a környéken. Budán hamar híre megy, hogy egy tudós ember rója magányos köreit a Várhegyen és a Duna-parton, és egyre többen csatlakoznak hozzá. A tanítói vénával megáldott Virág az ókori peripatetikus iskola hagyományainak megfelelően séta közben beszélgetve tanít, vitatkozik az ifjakkal irodalmi, történeti, nyelvészeti kérdésekről.

Pesti és vidéki írók, költők zarándokhelye lesz szerénységében szerzetesi cellának is beillő kis budai lakás.

1810-ben egy budai tímárműhely tűzhelyéből szikra pattan ki, mely szinte az egész domboldalt lángba borítja. A tabáni házak nagy része a tűzvész martaléka lesz. A sorsát Virág Benedek hajléka sem kerülheti el. Mindene odavész, de kilátástalan helyzetéből a pályatársai segítségével sikerül kilábalnia. Gyűjtés indul, és lakása az írók, költők közadományjaiból épül újjá. Kazinczy Ferenc a pénz mellé jóféle tokajit is küld a „szent öregnek”, a vidéki írókat pedig szüntelenül buzdítja, hogy keressék fel a remeteként élő agg mestert – akik örömmel meg is fogadják tanácsát.

Tabáni esztendeiben Virág – akárcsak Horatius, noha a szegény pap-költő mögött nem áll ott Maecenas, sem Augustus – csak az irodalomnak él. Irodalmi munkássága középpontjában a klasszikus eszmék és a nemzet jobbításának szándéka áll. A klasszikus eszmék és az (akkoriban még oly képlékeny szabályokkal dolgozó) klasszikus időmértékes verselés köntöse alatt az a magyar szellem parázslík, melynek évszázadokra világító tűzét Vörösmarty és Kölcsey lobbantja majd fel.

„Költészete Pest-Budából [...] csak két pontot lát: a Gellérthegyet és a Rákos mezejét, a többi nem érdekli”⁷ – írja némi malíciával az amúgy kitűnő szemű Szerb Antal. Minden bizonnyal igaza van, ugyanakkor azt sem szabad elfeledni, *honnan* is nézi Virág a magyar történelem két jelképpé magasztosult helyszínét, a magyar kereszténység forrásvidékét megtestesítő Gellérthegyet, illetve a magyar identitás- és államtörténet fontos állomását jelentő Rákos mezejét – az ókori Rómából, Horatius Flaccus villájának kertjéből, és miközben egyik tekintete a hegyet és a síkságot pásztázza, másik szemével bizony az antik mesterre sandít.

[Horatius] „legjobb magyar tolmácsolója sem ismer más életet az írásnál (évtizedekig dolgozott fordításain), és nem volt más célja az írással, mint a művésznek az anyagával: fúrni-faragni rajta, amíg egyre szebb, tökéletesebb lesz”⁸ – tompítja Szerb szurkálódását neves esszéista kortársa, **Halász Gábor**. „Mint Bessenyeit Voltaire, Kazinczyt Goethe, úgy ragadta őt el az antik költő, igazabb kortársként a kortársnál.”⁹

Horatius legjobb magyar tolmácsolója tabáni íróasztala mellett Horatius egész életművét lefordítja, és egy részét ki is adja.¹⁰

TÖRTÉNETI MUNKÁI, NÉPGYŰJTÉSEI

Székesfehérvár történelmi levegője után most Buda falai mesélnek Virágnak a nemzet egykori dicsőségéről. A poeta meghallja az ősök hívó szavát: megkísérli feléleszteni a letűnt nagyságot, és nekifog nagyszabású történeti munkájának, a *Magyar Századoknak*. A munka, mely 1808-tól részletekben jelenik meg, Álmostól veszi szemügyre a magyar nép történetét.

Virág „Plasztikai alakítással vezeti elénkbe a nemzet történeteit az ország megvételeitől Zsigmond halálaig” – írja Toldy Ferenc *Irodalmi Arcképek* című munkájának Virágról szóló fejezetében.¹¹ Virágnak alkalmá volt befejeznie művét, azonban az 1810-es tűzvészben odavész a mű kéziratának vége; így az 1437 és 1526 közötti időszakot tárgyaló ötödik kötetet a fennmaradt töredékekből, „fájdalom csak hézagokkal, mint azt hányt-vetett papirosaiból”¹² állítja össze Toldy Ferenc.

A Kazinczyval való levelezéséből kiderül, hogy Virág figyelme a klasszikus költészet, illetve a történeti érdeklődés mellett a népköltészet és a népszokások felé is fordul. Különös, hogy éppen az által a Kazinczy Ferenc által tudunk a Virág-féle

⁷ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Budapest, Magvető, 8. kiadás, 241. p.

⁸ Halász Gábor: Horatius Noster. In: Tiltakozó nemzedék. Budapest, Magvető, 1981. 506. p.

⁹ Halász... i.m. 1981.

¹⁰ Poetika, 1801.; Episztolák, sermók, külön füzetekben (Poeták, Poemák, Thalia, Euridice) 1804–14.: Levelek, 1815.; Szatírák, 1820.; Ódák, 1824.

¹¹ Toldy... i.m. 1845.

¹² Toldy Ferenc lánjegyze a „Virág Benedek”-hez. In: Irodalmi arcképek, 1856.

népgyűjtésekről, aki maga nem igazán rajongott a néphagyományokért. Kettejük levelezéséből tudjuk, hogy Virág minduntalan noszogatta Kazinczyt a népszokások gyűjtésére. 1802. december 23-án kelt levelében például ezt olvashatjuk: „Egy két strófát írnék le nekem az olyan paraszt dalból, melyet a tsintalan szemérmességű lányok, mikor fonnak, dúdolgatnak”. 1803. szeptemberében írott levelében a következőket olvashatjuk: „Külgymég ismét paraszt dalokat. A minapában elelkonyodott valamár a nap, ablakomnál dolgozgatván, egy tiszta torokból hallám énekelni: »Mihászna galambom, ha előtted járok.« A hirtelen jött kiabálás, zaj mellett többet nem érhettem. Nem tudná-e ezt valaki nálatok? Ha úgy, ír meg, édes Kazinczym, és más akármilyen tréfás és nevetséges dalokat.” Virág nemcsak a „paraszt dalok”, „tréfás és nevetséges dalok” gyűjtésére buzdítja Kazinczyt, de a népköltészet mellett a népszokások sem kerülnek el figyelmét. 1804. június 30-án arról tudósítja Kazinczyt, hogy „Eszembe jutott összeírni a »Magyar szokásokat«, a már eltöröltöket, a még élőket”. Természetesen ekkor sem elégszik meg csupán azzal, hogy kutatásairól beszámoljon a magyar irodalom vezéralakjának, de cselekvésre is buzdítja; e levél egyúttal arról is tanúskodik, hogy Virág megkísérli lefektetni a módszeres magyar folklór-kutatás alapjait: „Vajha találnál valakit, ki ezekben gyönyörködne! Minden faluban vagyon, úgy vélem, írástudó, könnyen s hamar össze lehetne szedni sok szokásokat és nyalábként kiadogatni. Ez által is felébrednének a hazai dolgokra. Az idegen dolgokat tanuljuk, a hazabelieket el felejtjük, illetlen dolog. E féle gyűjtemény sokra hasznos volna. Tegyük próbát! S te az Érsemlyénieket tanuld ki, így Debreczenben biztass fel valakit az írásra. N. b. a Sobak, tót s. a. t. szokásokat sem kell elhagyni, a mennyegzőben, lakodalomban, kukoriczafosztáskor... Anonymus Belae Regis Notarius is említ némely szokásokat. Te most sok helyen megfordulsz, tudd ki a legkisebb folyónak, tónak régi vagy új nevét...”¹³

Folklorista lelkesedése ugyanarról a tőről fakad, mint történetírói munkássága: mindkettőben azt keresi, ami a magyart magyarrá teszi. Népdal- illetve népszokás-gyűjteménye is feltehetőleg a lángok martalékává válik, néhány gyűjtése azonban fennmarad.

A MESTER

1830. január 23-ának éjjelén a szegényes tabáni ház földszinti lakói szokatlan robajra lesznek figyelmesek. Amikor reggel az agg poéta nem nyitja remetei lakának ajtaját, hogy a szokásos reggeli sétára induljon, a lakók rosszat sejtve felnyitják ajtaját: „Nyugszom vala, s ímé! Zörrent a Custos”. A hú őrszem jeladására azonban már nem felel senki: a magyar Horác szíve örökre elnyugodott.

Temetését özvegy Ürmös Józsefné „jó honleány” bonyolította és fizette ki. A krisztinavárosi temetőben helyezték örök nyugalomra. Nyughelyét egy dísztelen fakereszt jelölte, mely nem tudott sokáig ellenállni a viszontagságoknak, így hamar elkorhadt. Vörösmarty (aki már Virág életében is tisztelgett a mester előtt egy költeménnyel¹⁴) ennek állít emléket 1832-ben *Budai temető* című epigrammájával:

¹³ Idézi Fränkel Bertalan. In: Ethnographia XII. 1902. 332–333. p.

¹⁴ Virág Benedekhez. Börzsöny, 1822.

*„Hamvait e környék fedí a szent keblü Virágnak;
Sírja fölött régen kis fakereszt bedőlt:
Emléket neki egy jobb kor fog tenni, öröklőt,
S azt, hogy hű fia volt, a haza jegyzi rá.”*

Jobb kor jött valóban, legalábbis ami a magyar kultúrát illeti; Virág emléke is méltó becsben részesült. A kidőlt fakeresztre Virág egykori tanítványa, Reseta János egyetemi tanár vörös márvány keresztet állíttatott, majd Döbrentei Gábor – író, műfordító, lapszerkesztő, az Akadémia első titkára – kezdeményezésére gyűjtés indult, amely során olyan szép summa gyűlt össze, hogy Ferenczi István carrarai márványból készíthette el domborművét, melyet 1835-ben, ünnepélyes keretek közt lepleztek le. Ez volt az első alkalom, hogy magyar író emlékét ily módon örökíték meg. Kései utódai közül legszebben Kosztolányi adózik a régi mester emléke előtt, *Ének Virág Benedekről* című költeményével:

*Itt a szomszédomban, az ordas hegyek között
a „szent öreg” élt, Virág Benedek.
Kovakővel gyújtotta meg a gyertyát,
s lúdtollal körmölt magyar éneket.*

[...]

*Zsinóros, régi atillát viselt még,
táncos kezű és prédikáló bölcs volt,
szobája, mint az agg papok szobája,
a szekrényében égettbor s gyümölcs volt:
és dícsérvén a Poézis hatalmát,
átnyujtott volna versemért egy almát.*

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Fränkel Bertalan: Virág mint folklorista. In: Ethnographia XIII. (1902).
- Halász Gábor: Horatius Noster. In: Tiltakozó nemzedék. Magvető, Budapest, 1981. 499–509. p.
- Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Kisbán Emil: Virág Benedek (1754–1830) A Sziklatemplom-Bizottság kiadása, Budapest, 1937.
- Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Magvető, Budapest, 1986. (8. kiadás)
- Toldy Ferenc: Irodalmi arcképek. Szépirodalmi, Budapest, 1985.
- Virág Benedek Magyar Századai. Közli: Toldy Ferencz. Pest, Heckenast, 1863.
- Zsilinszky Mihály: Virág Benedek mint történetíró. In: Századok 1880. 207–222. p.

Illusztráció: Magyar Írók Arcképei. Pest, 1858.

CSEKŐ ERNŐ

A BELGRÁDHOZ FOGHATÓ PÉCS

Dömötör János karcolata az 1870-es évek eleji Pécsről

„Ne hasonlítsa magát Pécs Budapesthez, hanem a déli fővárosokhoz, tessen Belgrádhoz s akkor aztán büszkén elmondhatjuk, hogy ez a mi kedves városunk nem egy ország fővárosával bátran kiállja a versenyt. Adja isten, hogy tovább is gyarapodjék” – írta 1873-ban a *Vasárnapi Újság*ban megjelent hosszabb karcolatában **Dömötör János** költő, Baranya-Tolna megye tanfelügyelője.¹ Dömötör tartalommal töltve meg írását, mai napig könnyen olvasható, színes leírást ad a korabeli Pécsről. Leírást, de nem a megszokott értelemben. A szabatos, tárgyukon módszeresen végigihaladó leírásokhoz képest Dömötör mind nyelvezetének jellegében, mind tárgyát illetően nagyobb teret ad szubjektivitásának. Valószínűsíthetjük, hogy vérbeli literátorként, egyfajta szépírói alkotásként tekintett ezen írására is. Ezt látszik alátámasztani az a keret, amelybe karcolatát helyezi. Írásának elején ő is említi a korszakban még közszájon forgó szólást – „németnek Bécs, magyarnak Pécs” – azonban azt csak történelmi hagyománynak minősítve, megtagadja Pécsről a nagyvárosi rangot, egyúttal Béccsel, illetve a frissen egyesített magyar fővárossal való egybevetés jogosságát. Ennek ellenére Dömötör a „kis nagyváros” Pécsset más fővárosokkal még összemérhetőnek véli, csak e fővárosokat hazánktól délre, a Balkánon találjuk. Kérdés, hogy Pécs korabeli lokálpatrióta polgárát – feltéve, hogy a *Vasárnapi Újság* cikkét olvasta – felvetette-e a büszkeség, ha városát a közel félévezrednyi török uralom alól nemrégén szabadult balkáni városokhoz, még ha épp a fővárosokról is esik szó, hasonlították.

Elmondható, hogy Dömötör János is inkább Nyugat-Európa felé tájékozódott, az ottani nagyvárosokat ismerte. Az 1843-ban a Tolna megyei Dunaszentgyörgyön született Dömötör a skót egyház ösztöndíjával 1865. őszétől egy évet töltött Edinburgh-ben, ahol teológiai tanulmányokat folytatott, 1871 nyarán pedig néhány barátjával beutazta Nyugat-Európát. Ekkor Németországon, Brüsszelen, Ostendén, Londonon keresztül újra eljut Edinburgh-be, ahonnan Párizson, Brüsszelen, Münchenen és Bécsen keresztül tér haza. (Edinburgh-i, illetve brüsszeli tapasztalataira, benyomásaira a közlésre kerülő írásában is hivatkozik.) E nagyvárosokat bejárva mégis szűkebb pátriájába, Tolnába vágyik. Pestet, s hatévi tanárkodást maga mögött hagyva 1873 nyarán foglalja el Baranya-Tolna megye tanfelügyelőjének hivatalát Szekszárd székhellyel.² Bár **Salamon József** másod-tanfelügyelő Pécs székhellyel Baranya megye területére vonatkozóan helyetteseként tevékenykedett, Dömötör hivatali teendőiből kifolyólag sokat járt Pécsen. Amint monográfusa, **Komlós Aladár** írta: „Örökké rángatózni Pécs és Szekszárd között.”³ Bár ismerősei, barátai szerint

¹ Vasárnapi Újság 1873. 407. p.

² Dömötör János életének legteljesebb feldolgozása: Komlós Aladár: Dömötör János (Első és második közlemény) In: Irodalomtörténeti Közlemények 1918. 255–271, 353–378. p.

³ Komlós... i.m. 1918. 367. p.

hamar beilleszkedett a vidéki társadalomba, kedvelték is, például a felsőbaranyai református egyháztanácsba is beválasztották, másfél évvel később már újra a főváros felé kacsingat, majd 1875 tavaszán oda is költözik. A Pestmegyei tanfelügyelőiséget viszi, amikor 1877. január 7-én öngyilkos lesz.

Bár kifejezetten jó viszonyban volt a kor irodalmi vezérével, **Gyulai Pállal**, sőt az irodalmi Deák-párt, a népi-nemzeti klasszicizmus képviselőit egybefogó Kisfaludy Társaságnak is tagja, irodalom-történetírásunk Dömötör Jánost a meghasonlott nép-nemzetiek közé sorolja. Ennek, az irodalmi ellenzék kialakulásának lehetőségét is magában hordozó csoportnak főbb személyiségei Dömötör mellett **Zilahy Károly** és **Tolnai Lajos** voltak. Erőteljes, morális alapú társadalombírálat jellemezte őket. Babits 1910-ben Dömötör mellett **Komjáthy Jenőről**, illetve **Péterffy Jenőről** írt tanulmányában Dömötör elzárkózását morális alapúnak vélelmezte.⁴ „Megvetem e söpredéket, / Egy világot megvetek, / Bűne, szennye, álnoksága, / Alázatos szolgáltsága – / Ah, hogy rá nem pökhettek!” – írta leghíresebb versében, a *Sötét éjben...* kezdetűben. De barátjával, távoli rokonával, Tolnai Lajossal szemben csalódottsága, világból való kiábrándulása nem járt együtt a környezetével való konfrontálódással. Még barátai is derűsnek és kiegyensúlyozottnak ismerték, öngyilkossága meglepetéssel hatott és értetlenséget váltott ki mind a szélesebb közvéleményben, mind pedig környezetében.⁵ Mivel vívódásait magába zárta, korabeli publicisztikáját, cikkeit sem az elkeseredettség és komorság jellemezte.⁶ Ellenkezőleg, a kor nagyformátumú hetilapja, a *Vasárnapi Újság*, illetve a **Képes Néplap** munkatársaként jegyzett írásai jelentős részét épp a finoman adagolt humor tette népszerűvé.

Az élc, a humor Dömötör számára való fontosságát szóban forgó írása is tükrözi. Jelzi ezt, hogy Pécs Belgráddal történő egybevetésére igazából csak a karcolat humoros zárása miatt volt szüksége, hiszen Pécs, Belgráddal valamelyest rokonítható jellemzőinek egyikéről se tett említést írásában. Se a török korról, építészeti emlékeiről, a város jelentős, bár a korszakban erőteljesen fogyó délszláv lakosságáról, illetve annak a város jellegére gyakorolt hatásairól nem esett szó. De a város német népességéről is csak érintőlegesen szólt, megemlítve, hogy „itt inkább szeretnek az emberek németül beszélni, mint magyarul dalolni”. Ugyan a karcolat műfaji jellegéhez igazodva – amint azt az előző idézet is jelzi –, de relatíve sok mindenre kitérve ismertette Pécsét Dömötör. A város földrajzi adottságainak (elhelyezkedésének, vizeinek) leírását követően a város történelméből a püspökségről, illetve az egyetemről ejt szót, míg a közművelődést a vallásgyakorlás, oktatás, a szórakozást a tornaegylet, dalárda, színház ügyének köré fonva taglalja. Pécs gazdasági életéből a bányászat, a vasút, illetve a bortermelés, míg kommunális viszonyaiból a vízvezetékrendszer, csatornahálózat kiépítettsége, pontosabban annak hiányai kerültek írásában terítékre.

⁴ Babits Mihály: Az irodalom halottjai. In: Babits Mihály: Tanulmányok I., Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1978. 114–132. p. (Eredetileg megjelent a Nyugatban, 1910. I. 606–613, 734–742. p.); Dömötör Jánosról hosszabb tanulmányt közölt még Előd Géza a Nyugatban, 1936/10. 271–284. p.

⁵ Verseit halála után rendezték kötetbe és adták ki 1878-ban.

⁶ „Ó én senkit sem vádlok! / minden dolog rendes dolog, / Ami fáj is elfödözöm, / S a világgal semmi közöm” – írta egyik versében.

Dömötör János pécsi karcolatának közreadásával nemcsak **Bezerédy Győző** pécsi leírásokból összeállított könyvének 1870-es évekre vonatkozó hiányát pótoljuk.⁷ Ti. a kötetben 1866–1883 közötti időszakból nincs ismertetés, hanem a korabeli magyar irodalom egyik jeles lírikusának Pécsről alkotott véleményéről is tájékoztatást kapunk. Nem mellesleg megismerkedhetünk azzal, hogy a korabeli társadalom képzett, olvasott rétegei milyen képet alkothattak Pécsről az egyik legolvasottabb és legkedveltebb magyar hetilapon, a *Vasárnapi Újságon* keresztül. Az alábbiakban Dömötör János **Kétlaky J.** név alatt megjelent *Kisvárosi karcolat (Pécsi tárca)* c. cikkét a szükséges jegyzetekkel ellátva adjuk közre.

Kisvárosi karcolat (Pécsi tárca)

Ez a kis nagyváros, mely itt délen Magyarországnak minden esetre nagyon jelentékeny pontja, talán nem is fogja jó néven venni, hogy Pécsről valaki kisvárosi dolgokat írjon. Nem tehetek róla: szeretem, szépnek és kedvesnek találok, de mindenesetre csak kisvárosnak tartom Pécsset.

Az a történelmi hagyomány, hogy valamikor „németnek Bécs, magyarnak Pécs” volt a büszkesége, még nem elegendő, hogy ez a város nagyvárosnak tekintessék. Ehhez már első sorban is hiányzik egy tényező, mely az antik dogmatikusok szerint a jó isten bölcsességét is mutatja s ez az, hogy a nagyvárosok mellé teremtette az isten a folyamokat. Márpedig Pécs mellé nem teremtett az isten folyót, mert a Mecsek tövéből eredő Tettye igen tekintélyes forrás ugyan s nagy áldás a városra nézve,⁸ de folyamnak éppen úgy nem nevezhető, mint a zugligeti disznó-fő-forrást nem lehetne folyamnak nevezni még akkor sem, ha a vizet oly bőven adná, hogy Buda egész vízvezetékét el tudná látni egészséges itallal.⁹

Ezzel tehát már azt is elárultuk, hogy Pécs városa a Tettye vizét issza, és hogy itt már vízvezeték is van, s most hozzá tesszük, hogy mindenképpen jobb, mint a pesti, amit már az is bizonyít, hogy nálunk még most sincs kolera.¹⁰

A Tettye vizéhez visszatérve, ha ez a város olyan magyar város volna, aminőnek még az én vérmes hazafiságom sem meri állítani: már ez óta régen divatban volna Pécsset az az országos kelendőségű nóta, hogy:

*„Ki a Tettye vizét issza,
Vágyik annak szíve vissza!”*

⁷ Bezerédy Győző: „Németnek Bécs, magyarnak Pécs”. Évszázadok krónikásai a városról. Pécs, 1997.

⁸ A Tettye jelentős részben ipari tevékenységhez szolgáltatott vizet. A főforrás vízellátás céljából való igénybevétele csak a 19. században került előtérbe. Róth Lajos: A pécsi vízellátás története a római kortól 1892-ig. In: Pécsi Szemle 1999. nyár, 56. p.

⁹ A víznyomással működő modern vízvezetékrendszer kiépítése Budán 1867-ben kezdődött meg. In: Róth... i.m. 1999. 57. p.

¹⁰ A korszerű vízvezetékrendszer kiépítése Pécsen az 1870-es évek elején merült fel, 1874-ben alakult meg az Állandó Vízvezetési Bizottság. Dömötör cikkének írásakor a források, patakok vizét még hagyományos vízvezetékek vitték szét a városban. In: Róth... i.m. 1999. 52–57. p. Egyébiránt az 1870-es évek eleji kolerajárvány Pécsset sem kerülte el, 1873-ban a várost is elérte. A járvány augusztus 21-től októberig tartott. In: Ágh Timót: Emléklapok Pécs sz. kir. város múltjából és jelenéből. Pécs, 1894. 115. p.

De, hogy ezt a nótát Pécssett nem dalolják, annak okát abban lehet föltalálni, hogy itt inkább szeretnek az emberek németül beszélni, mint magyarul dalolni.¹¹ Különbözik pedig nem is a Tettye számára tartják a mi városunk lakosai ezt a magasztolást, hanem egy másik kútfő: a Petrezselyem-forrás számára, melynek vizét olyan jónak tartja a közvélemény, hogy aki Pécsen nem tud megszokni: szoktató szerül a Petrezselyem-forrás vizét ajánlják neki.¹² Hogy azonban ez nem mindenkor elég biztos szer, arra nézve magunk családjából is tudok már egy esetet.

A Kétlaky-család az újabb alkotmányos korszak óta költözött Pécsre s mondhatom, hogy az egész család egyik rendeltetésének tekinti Pécs városának javára dolgozni, s mégis e család legidősebb tagja sehogy sem tudott megszokni a méltóságos Mecsek-hegy tövében s amint alkalmá nyílt: azonnal odébb költözött.¹³ Szerencse, hogy e család Pécssett halhatatlan, mert ha egy tagja elköltözik is, annak állását mindenkor egy olyan családtag foglalja el, aki az előbbinek helyét betölteni van hivatva.¹⁴

De rejtélyek helyett nyíltan és komolyan szólva, aki Tolnát–Baranyát bejárja, kénytelen megvallani, hogy ha Pécs nem is a legszebb város is hetedhét ország ellen, de három-négy vármegyében csakugyan nincs párja.¹⁵ Fekvése olyan szép, hogy a keresztyén papok, szokott jó ízlésük dacára is, meg voltak elégedve a szép kilátással, mely a Mecsek-hegy tetejéről nyílik, s azzal a szép háttérrel, melyet ugyancsak a Mecsek alkot a lábánál nyugvó városnak.

Egy ismerősöm, aki a skót felföldet is bejárta, beszélt nekem, hogy Edinburgh város mellett az „Arthur’s seat” nevű hegy éppen úgy fekszik, mint egy védő oroslán.¹⁶ Én szívesen meghívom őt Pécsre, nézze meg a Mecseket, mely úgy fekszik Pécs háta mögött, mint egy hatalmas elefánt, mely megóvja a várost az északról fenyegető szélviharoktól.

Mondom tehát, hogy ezzel a szép hellyel a jó ízlésű papok már a középkorban is meg voltak elégedve s jónak látták e helyen megtelepedni. Pécs azóta is folyvást

¹¹ A város népességében 1839-ben még a magyarsággal közel azonos súlyt (31,5%) képező németiség lakosságon belüli aránya 1880-ra 18,4 %-ra csökkent. E négy évtized alatt a németiség száma – szemben a szerb-horvát népességgel – ugyan nem csökkent (4438-ról 5276 főre nőtt), de a város gyors népességnövekedésnek következtében népességen belüli arányuk csökkenésével járt. Katus László: Pécs népessége 1848–1920 között. In: Tanulmányok Pécs történetéből I. Vonyó József (szerk.) Pécs 1995. 60–63, 79–80. p.

¹² A 18. sz. elején még Püspök-forrásként említett Petrezselyem-forrás, mely a mai Székely Bertalan utca 10. alatt fakadt, a székesegyház körüli belső városrészt látta el vízzel. In: Róth... i.m. 1999. 54. p.

¹³ Az „újabb alkotmányos korszak” kezdete alatt az 1865-ös évet kell értenünk.

¹⁴ Feltételezhető, hogy Dömötör János a szélesebben vett familia, a dunaszentgyörgyi Dömötörök valamely tagjára, tagjaira gondolhatott. Dömötör Sándor a településről írt kismonográfiájában hatvan-hetven Dömötör nevű családról számol be. Dömötör Sándor: Dunaszentgyörgy népe. Magyar Társaság Falukutató Intézete. Budapest, 1937. 23. p.

¹⁵ A korabeli Pécs nem csak státusza alapján, szabad királyi, majd törvényhatóságú jogú városként emelkedett ki a Dél-Dunántúl települései közül, hanem népessége, urbanizáltságának szintje alapján is. Az 1870-es évek elején Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyében nincs Pécsset megközelítően városias település. A mezővárosi jellegű Kaposvár, Szekszárd és Zalaegerszeg épp a dualizmus korában indulnak intenzív fejlődésnek, városiasodásnak. E megyékből egyébként ekkoriban még Nagykanizsa közelítette meg leginkább Pécsset. In: Katus... i.m. 1995. 39. p.

¹⁶ A korabeli Edinburgh-ot keletről ölelő dombos terület legmagasabb (270 m) vonulata az Arthur’s Seat-nek (Arthur széke) nevezett vulkanikus gerinc.

nevezetes püspöki város, de hogy a középkori egyházi komorságnak valami feltűnő nyoma volna rajta: nem mondhatnám. Igazán, ha az ember Esztergom, Eger, Kalocsa után Pécsre jó: alig veszi észre, hogy itt püspöki székhely, káptalan, több zárda, szóval, hogy itt kizárólag katolikus élet van.¹⁷ A Kétlaky-családnak ugyan egy kissé rossz néven veszik, hogy nem minden tagja katolikus, de ezen az egyen kívül, aztán Pécs anyyira elérte a „modern vallási közöny” színvonalát, mint akár Brüsszel.¹⁸

Brüsszelt azért említettem, mert fentebbi világlátott barátom állítása szerint az egyházi szertartásokban Belgiumban csaknem kizárólag a nők vesznek részt. Én őszinte vendégszeretettel hívom meg ezt a barátomat Pécsre, nézze meg itt a templomokat, az egyházi körmeneteket és búcsújárásokat s meg fog győződni, hogy a „műveltség”-nek Belgiumban tapasztalt jelei közül ezt az egyet nálunk is meg lehet találni. Szentháromság vasárnapján a nagyszerű körmenet csupán nőkből állott: most a múltkor az esőért a Mecsekre imádkozni menő búcsújárók kilenczted részben szép, fehérkendős parasztasszonyok voltak, kik szépen és valódi áhítattal zengett énekeiket csupa szoprán és tenor hangokon terjesztették fölfelé.¹⁹

Ezzel pedig már nagyot mondtunk ám, mert ha Baranya fővárosa közönyös: az nagyon meglepő dolog. Magyarországon sehol sincs buzgóbb és vallásosabb, éneklőbb és imádságosabb, bibliásabb vagy olvasósabb nép, mint Baranyában. Sztáray István és Telegdy püspök népe mai is megtartotta ősei jellemvonását s azért, hogy a papok egy kissé világias életnek adták magokat, a nép nem fordult el az úr oltárától, mint a pécsi közönség.²⁰

Hanem a mi városunk, ha a „korszerűségnek” hódol az egyházi téren, legalább következetes marad s a „kor kívánalmái” szerint működik az iskolai téren is. Pécsen a községi népiskola, bátran el lehet mondani, jó lábon áll. Jól képzett és jól fizetett tanítók, jól épített, de jól is felszerelt iskolákban szép eredménnyel dolgoznak s éppen úgy, mint a fővárosban, a népiskolai tanítás nyelve mindenütt magyar.²¹ Senkinek semmi kifogása ellene, a nemzet géniusza pedig helybenhagyóan mosolyog örömeiben.

A város társadalmi életében a joglíceumnak főként annyiban van hatása, hogy a fiatal jogászsereg ittlétekor a kávéházak és mulatóhelyek élénkebbek, mint egyébkor szoktak lenni.²² Ehhez egy kis részben a gimnáziumi ifjak felnőttbbjei is hozzájárulnak, de remélhetőleg, iskolai kötelességeik teljesítésének nem hátrányára.

¹⁷ Dömötör e benyomásában talán az is szerepet játszhatott, hogy a fent nevezett városok Pécshez képest kisebbek voltak, így az egyházi jellegük jobban szembeötlő volt.

¹⁸ A református prédikátor felmenőikkel is büszkélkedő Dömötör családja, amiképp a Dunaszentgyörgy lakosságának túlnyomó része református volt. In: Dömötör... i.m. 1937. 23–24. p.

¹⁹ A városi és falusi népesség eltérő vallásossága a szekularizáció kezdeti évtizedeiben, a világiasabb, városi életforma miatt érthető.

²⁰ Sztáray Mihály keresztnéve során a cikkben elírás történt. Egyébiránt Sztáray Mihály és Telegdy Miklós pécsi püspökök tevékenysége a 16. század hitvitázó korához kötődik. A vallási buzgóság azon szintje nyilván nem volt komolyan elvárható a 19. század második felétől, annak társadalmától.

²¹ Ez alól kivételt képeztek a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) elemi iskolái, ahol a tanítási nyelv csak 1890-es évek elején lett a magyar. Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1952. 143–144. p.

²² A Bach-rendszer alatti hányattatást követően a joglíceum 1865-ben nyílt meg újra, sőt Pécs ez időben legmagasabb szintű oktatási intézményében a képzési idő 1874-ben négy évre emelkedett. Rajczy Péter: A pécsi püspöki jogakadémia története. In: Pécsi Szemle 1998. ősz-tél, 33–39. p.

Magában a városi közönség körében nagyobb hatása van a tornaegyletnek és a dalárdának. Merem hinni, hogy a pécsi dalárda híre és neve már nem egészen ismeretlen a „Vasárnapi Újság” olvasói előtt. Sokszor szerepeltek már ennek tagjai az országos dalár-ünnepélyeken s többször kitüntetéssel, sőt diadalmasan. Nagyváradon, Debrecenben s a pécsi országos dalversenyen mindenütt becsületet vallottak s díszet hoztak szülővárosukra. Itthon is folyvást gyönyörködtetik a közönséget s egy-egy hangverseny alkalmával, vagy nyáron át esténként tartott kerti ünnepélyeknél a legvonzóbb cég szokott lenni az a hirdetés, hogy a dalárda is fog énekelni.²³ Mostanában éppen Bonyhádra készülnek, hol a pécsi, szegzárdi és bonyhádi dalárdák együtt fognak énekelni, tehát itt mondhatni: Tolna és Baranya együtt működik s ösztönző nemes versenyre száll.²⁴

A tornaegylet éppen most építi új téli helyiségét, mely igen célszerűen s csinosan van tervezve s még egy oldalról díszes épülettel gazdagítja a nem nagyon épülő várost, más oldalról, állandó tért nyit a férfias erőt edző s mulattató hasznos testgyakorlatokra.²⁵

Hát a színház? – kérdi az olvasó. Hiszen a színházépítés egyike volt hazánkban azoknak a biztos eszközöknek, amelyekkel a század eleje óta városaink a hazafiság keresztvízére biztosan érdemessé tették magokat. Sajnálom, de ki kell mondanom, hogy Pécsnek színháza még nincs, de azért sok színtársulat van, amely igen jól emlékszik Pécs közönségére s nem egy országos hírvű művész részesült a mi kis városunk lelkes tapsaiban.²⁶ S aztán, vigasztalás, hogy ami halad, el nem marad.

Hogy Pécs városának valamikor épülendő egyeteméről nem szólunk, annak egyik oka az, mert most éppen szünet van, s nem nagyon időszerű iskolákról beszélgetni, de más részt a közönség sem sokat törődik azzal az egyetemmel, melynek a történelmi alapja már Nagy Lajos király korában megvetetett ugyan, de pénzbeli alapjához a szükséges ércek még a bányákban, a föld méhében pihennek, vagy még fel sem épült az a papírmalom, melyben az egyetem fenntartásához

²³ Az 1847–48. évi működést követően a dalárda 1862-ben alakult újjá. A Pécsi Dalárda 1868-ban Debrecenben, 1872-ben Nagyváradon, míg 1874-ben Kolozsváron megrendezésre kerülő országos versenyen I, II. illetve újra I. díjat szerzett. A dalárda fellépései a Czindery-kertben, a Hattyú vendéglőben, illetve az Oertzen-házban voltak Vargha Dezső: Adatok a Pécsi Dalárda történetéhez 1862–1902. In: Baranyai Helytörténetírás 1979. 177–186. p.

²⁴ A pécsi, szekszárdi és bonyhádi dalárdák szívélyes kapcsolatát jól példázza a Dömötör írásánál jó öt évvel későbbi esemény. 1879. augusztus 17-én a Bonyhádi Dalárda zászló felavatási ünnepségét – a bátaszéki kiegészülve – ugyanis a fenti két dalárda közreműködése tette még ünnepibbé. In: Vargha... i.m. 1979. 198. p.

²⁵ Az 1870-ben alakult Pécsi Tűzoltó- és Tornaegylet által az országban elsők közt épített tornacsarnok 1873-ban került tető alá, és 1874-ben készült el véglegesen. Helye a mai Dischka Győző utca volt. Bódog László: Sportlétesítmények Pécsen a 19. században. In: Pécsi Szemle 2000. tél, 87–88. p.

²⁶ Bár az 1839-ben átadott Mária utcai teátrum még 1886-ig működött, azonban annak állapota már az 1850-es évekre igen leromlott. Története során állaga miatt többször kellett rövidebb-hosszabb időre bezáráni. A Czindery-kertben 1853-tól színi pavilon is működött, azonban a színjátszás végső pécsi otthonának megteremtésére még évtizedeket kellett várni. Márfi Attila: Pécs első kőszínháza, a Mária utcai Stadttheater. In: Pécsi Szemle 1999. nyár, 37–38. p.; Márfi: Cenzúra és önkény Pécs színpadain az abszolutizmus alatt. In: Pécsi Szemle 1999. tél, 38–42. p.

szükséges bankjegyek papírját fogják gyártani.²⁷ Ami magának a város lakosainak szükségét illeti, ennek sokkal megfelelőbb volna a jó polgári iskola, melyet az új főrealánoda, minden jóra valóssága mellett sem fog feleslegessé tenni soha.²⁸

Mikor az ember Pécs városáról beszél, nagyon természetes volna, hogy a határán levő szénbányákról is megemlékeznek, de – szégyennel kell bevallanom – én bizony a geológiai és bányászati tudományokban annyira műkedvelő vagyok, hogy legfeljebb csak annyit tudok, hogy itt rendkívül sokféle kőzet és tömördek sok „fekete gyémánt” található, s hogy Pécs legújabb kori lendületét és emelkedését a vasútnak és a kerületén feltárt szénbányáknak köszönheti.²⁹ A Pécs–barcsi vonal Béccsel és Budával megkönnyítette a közlekedést, de a fő-fő vasútvonal, melyre Pécsnek és egész Tolna–Baranyának szüksége volna: a Buda–villányi vasút még most is tervben van s talán csak akkor fog felépülni, mikor már Kiskunhalas is bele esik a távírda- és vasúthálózatok valamelyikébe.³⁰ Ez pedig majdnem annyit tesz, hogy sohanapján.

A kőzeteknél és széntelepeknél valamivel többet értek a borhoz, már csak azért is, mert a latin példabeszéd szerint „in vino veritas”, s én valamikor kerestem az igazságot, sőt hét télen és hét nyáron átal sáfárkodtam is vele s hirdetésével kerestem kenyeremet.³¹ Pécsről beszélve már igen is lényeges dolog megemlékezni a borról, mert Pécs Baranyának fővárosa, s a legrégebb hasonlító nyelvészet szerint Baranya annyi, mint „bor anyja”, s ez állítás igazságát a legújabb torok-be-tűk körül tett vizsgálódások sem döntötték meg.³² Hanem szomorúan kell megvallanom, hogy akármilyen pompás borai vannak is Pécsnek s bármennyivel nevezetesebbek is geológiai képződés tekintetében azok a hegyek, amelyekeken e pompás borok teremnek, de a szegzárdi borok mégis csak híresebbek s így ebben az egy tekintetben Tolna meggyőzi Baranyát, melynek pedig egyéb tekintetben csak úgy szokott elébe tétetni, mint a nyelvtan szabályai szerint a melléknév a főnévnek, nevezetve e két vármegye a közéletben Tolna–Baranyának.³³

²⁷ A középkori egyetem helyét G. Sándor Mária kutatásai alapján újabban a székesegyháztól északra lokalizáljuk, bár ezzel kapcsolatban is vannak ellenérvek. G. Sándor Mária: A középkori pécsi egyetem helye és épülete. In: Pécsi Szemle 1998. ősz–tél, 11–15. p.; Boda Miklós: Pécs középkori egyeteme a kutatások tükrében. In: Pécsi Szemle 1999. tavasz, 9–16. p.

²⁸ Az 1857-ben megnyitott főrealánoda 1870–71. évi tanévben vált négyosztályossá. In: Ágh... i.m. 1894. 169–170. p.

²⁹ Dömötör írásának időpontjára alakult ki a Pécs körüli bányák tulajdoni koncentrációja. A DGT a püspöki bányák (Szabolcs, Vasas) után 1874-re az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság bányáit (Szabolcs, Somogy) is megszerezte. In: Babics... i.m. 1952. 30–33. p.

³⁰ Az 1868-ban megnyitott Pécs–Barcs–Murakeresztúr vonal, azon túl, hogy az Adriai-tenger, illetve Bécs felé nyitotta meg az utat, igaz, hogy csak kerülővel, Nagykanizsa érintésével Budapestre is lehetővé tette a vasúti közlekedést. A magyar főváros felé közvetlen vasútvonal kiépítésére 1882-ig várni kellett. In: Katus... i.m. 1995. 37. p.

³¹ Itt vélhetően az 1866–1873 közötti tanári működésére célzott.

³² Dömötör humoros névfejtését etimológiai adatok nem támasztják alá.

³³ Pécs és Szekszárd borainak, azok ismertségének összevetésében Szekszárd kétségtelenül előtte járt Pécsnek. De a szőlőkultúra magas fokát jelzi, hogy Rúzsás Lajos szerint a zöldoltást a Dunántúlon elsőként a pécsi szőlőtermelők használták. A pécsi szőlőskertek a várostól jellemzően ÉNY-i, Ny-i irányban terültek el. Rúzsás Lajos: A szőlőművelés átalakulása Baranyában a XIX. században. In: Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 30. Budapest, 1961. 27. p.; Hegedűs Katalin: A pécsi szőlészet a filoxéra vérszt követően. In: Pécsi Szemle 2004. tél, 62. p.

De én csak most veszem észre, hogy e két vármegyét mintegy ingerlem egymás ellen, holott a Kétlaky család minden tagjának fő-fő feladatta a harmóniát megtartani a két szomszéd között s legfőlegb is csak nemes versenyt szabad közöttök ébreszteni. No meg nem is akarok én egyebet, csak Pécsről egy kis tárcát írni s azért visszatérek a magam tárgyához, hogy hamar végezhessek.

Azt akarom még csak megemlíteni, hogy a „Kis bajok nagy gondok” című humoros életkép itt is gyakran előfordul. Erre nézve például fölhozhatom a közös katonai kórházat, melynek eltávolítását Pécs főutcájának kellő közepéről sehogy sem tudják kieszközölni.³⁴ Egy olyanforma piszkos épület, mint a kerepesi-úti „Fehér hattyú” vendéglő Pesten, ott ízléstelenkedik Pécs városának Váci utcáján s állandóan veszélyezteti a közegészségi viszonyokat. A város semmire sem tud menni Kuhn közös hadügyminiszter úrral. Természetes, hogy ez az egy épület maga rendesen okoz egypár-száz szavazatnyi kárt a Deák-pártnak minden választáskor, mert ez csak úgy szűrja Pécssett (és éppen olyan méltán) az emberek szemét, mint a Hentzi szobra Budavarában.³⁵

Pécsnek azonban nagy baja, hogy ez a botrányos szemétdomb-forma kórház nem egyetlen szennye, Pécsnek nincsenek földalatti csatornái s nem is igen lesznek, mert a roppant helyi záporok szaggató rombolásainak legfőlegb is csak olyan csatornák lennének megfelelők, aminők az óvilági Róma nagy, boltozatos csatornái voltak.³⁶ Az ilyenekre pedig a város büdzséje nem elegendő. Ez természetesen, Pesthez képest nagy hátránya ennek a mi kis nagy városunknak. Hanem én tudok ez ellen is egy vigasztalást.

Ne hasonlítsa magát Pécs Budapesthez, hanem a déli fővárosokhoz, teszem Belgrádhoz, s akkor aztán büszkén elmondhatjuk, hogy ez a mi kedves városunk nem egy ország fővárosával bátran kiállja a versenyt. Adja isten, hogy tovább is gyarapodjék.

Kétlaky J.

³⁴ A közös hadseregbéli katonakórház az egykori dominikánus házban működött. Telkén épült fel a Nemzeti Színház. In: Ágh... i.m. 1894. 133. p.

³⁵ Hentzi, Henrik: osztrák tábornok, Buda parancsnoka a vár 1849-es ostromakor. Az ostrom során halálos sebet szerzett Hentzinek 1852-ben emeltek szobrot a Szent György téren. Az ostrom során Pestet ágyúzó Hentzi szobrát, a nemzeti óhajnak engedve, 1899-ben távolították el.

³⁶ Dömötör írásának időpontjában a hagyományos vízvezetékeket négyzetesen vagy satorszerűen rakott téglával védték. In: Róth... i.m. 1999. 55. p.

VARGHA DEZSŐ

FEJEZETEK A PÉCSI EGYHÁZI ZENE TÖRTÉNETÉBŐL II. rész

1880–1889

Tanulmányunk előző részében Liszt Ferenc 1846. évi hangversenyétől 1880-ig vettük sorra a pécsi egyházi zene főbb történéseit. Ebben a részben folytatjuk kronológiai áttekintésünket, amely az első részhez hasonló módon készült, és hasonló forrásokra támaszkodott. A korabeli pécsi sajtótermékek közül a legtöbb idézet a *Fünfkirchner Zeitung* c. újságból származik, ezért ezt külön nem tüntettük fel. Ezen kívül a *Pécsi Figyelő*, a *Pécsi Hírlap* c. hetilap, valamint a fővárosban megjelenő *Religio* c. zenei folyóiratból idéztünk.

Összeállításunk alapja az újság megjelenési dátuma, amely természetesen a legtöbb esetben nem esik egybe a zenei esemény időpontjával. A nem a sajtóból idézett, így nem idézőjelbe tett eseményeknél a történés napját tüntettük fel.

1880. április 1. A húsvéti ünnepek egyházi zenéje. Húsvét (vasár)napján (március 28-án) – Hölzl Esz-dúr miséje, »Aurora coelum purpurat« Offertoriuma és Haydn J. Gradualeja. Húsvét hétfőn (március 29-én) – Hölzl a-moll mise, Offertorium, mint vasárnap és Lickl Graduale.

1880. október 3. Hölzl dómkarnagy a Te Deumot, melyet a király érkezése alkalmából szept. 24-én a székesegyházban előadtak, a legmagasabb királyi pár esküvői ünnepségére 1854-ben komponálta és azt Ófelsége kegyesen elfogadta. Ugyanezen karnagy úrnak másik ünnepi ajánlása a nagyszerű »Koronázási mise«, mely Ófelségének magyar királlyá történt koronázása alkalmából a szerző személyes vezénylése mellett a pozsonyi dómban került előadásra, melyért Hölzl urat Ófelsége a »Művészet és Tudományért nagy aranyérem« adományozásával kitüntette.

1880. április 24. A Pécsi Figyelő adott hírt a múlt vasárnapi egyházzenei hangversenyről, amelynek keretében a Lyceum templomban a tanítóképző növendékei és néhány műkedvelő énekével előadták Hölzl egy kisebb miséjét. Előadását megdicsérte az újság, külön kiemelte Vitéz Angyalka két szólóját, Petz István hegedűjátékát.

1880. szeptember 24. Az őszi hadgyakorlatok idején Pécsen tartózkodó Ferenc Józsefnek szerenádöt adott a Pécsi Dalárda a püspöki palota előtt. Műsor – Wachauer: Himnusz, Thern: Dalünnepen, Weinwurm: Vasárnap reggelén c. férfikari művek. A király köszönetét fejezte ki a dalárda képviselőjében előtte tisztelgő Bánffay Simon elnöknek.

1880. november 25. Cecília-ünnep (november 22.) – Hölzl dómkarnagy vezénylete alatt ezúttal Greith miséje, Kastner Gradualeja és Mozart Offertoriuma került előadásra.

1880. december 23. Wospel János meghalt. Az 1865-óta az itteni székesegyháznál énekesként alkalmazott koralista, Wospel János december 18-án elhunyt, és 20-án örök nyugalomra helyezték. Ő szolgálati állásán kívül, melyet szorgalmasan ellátott, városunk polgári köreiből mint zeneoktató kedvelt és igen foglalkoztatott volt, míg egy betegség következtében, mely őt közel 2 éve megtámadta, és szolgálatképtelenné tet-

te, ez utóbbi keresetről is le kellett mondania, mely után csak a székesegyház pénztárából kapott javadalmára utalva, szűkös viszonyok közé került. Első feleségének, ki ugyancsak énekesnőként állt a székesegyház szolgálatában, 4 évvel ezelőtt bekövetkezett halála után másodszer is megházasodott, most az első házasságból származó 6 gyermeke mellett második feleségét is hátrahagyja gyászoló özvegyként, kiről az elhunyt legalább annyiban gondoskodott, hogy az itteni koralisták özvegyei és árvái javára létesített nyugdíjintézetbe tagként belépett. Az elhunyt őszinte barát és társ volt. A holttest egyházi beszentelését Troll kanonok végezte, és a megholtak számos ismerőse és tanítványa követte a koporsót. Nyugodjék békében!

1881. április 7. Húsvét vasárnapján (április 17-én) a misét Dulánszky püspök celebrálta. Előadásra került Hölzl Esz-dúr miséje és Haec dies Gradualeja, valamint Haydn M. Offertoriuma. Húsvét hétfőn (április 18-án) a Rotter-miséét énekelték.

1881. május 8. A Pécsi Dalárda 20 éves jubileumán a kórus megszólaltatta a Lyceum templomban Hoffer miséjét.

1881. november 22-én, a Cecilia-ünnepen Hölzl F-dúr miséje, Drobisch Gradualeja és Kastner Offertoriuma hangzott el.

1881. december 25. Karácsonykor Hölzl új G-dúr miséje került bemutatásra, melyet ő maga Karácsonyi misének nevezett el.

1882. január 8. A nagy ünnepek egyházi zenéjeként a Horak- és Rotter-féle miséket adták elő.

1882. február 5. Egyházi zene – A városi zenekarral, melynek évek óta szerződésileg kötelessége volt a székesegyházban a nagyobb egyházi zeneművek előadása céljából a szükséges zenei erővel közreműködni, a káptalan a múlt év végével a tervezett templomépítés miatt a szerződést felbontotta, miáltal a dómkarnagy a vásár- és ünnepnapok zenéjének kiválasztásánál csak olyan kisebb művekre szorítkozhatik, melyekhez a dóménekkar, az énekesek és a vonószeneke éppen elégséges. (Megjegyzés: „A székesegyház bontása valóban meg is kezdődött, s a Lyceum templom lett az ideiglenes püspöki templom.”)

1882. június 29. Istentisztelet Péter és Pál ünnepén a Lyceumban – A misét maga Dulánszky püspök celebrálta. Előadásra került Hölzl G-dúr miséje, Rotter Benedicite Gradualeja és Diabelli Jubilate Deo Offertoriuma.

1882. július 2. Brossig F-dúr mise, Kastner Graduale és Rotter Salve Regina Offertorium.

1882. július 9. Kempter C-dúr mise, Preindl Alleluja laudate Graduale és Rotter Confiteantur Offertorium szoprán szólóra és énekkarra.

1882. július 13. Preindl D-dúr mise, Rotter Gardule és Horák O Domine Offertorium volt műsoron, az alt szólót Girardiné Wachauer Teréz énekelte.

1882. július 23. Bröer 8. mise, Preindl Graduale és Offertorium szólókvartettre.

1882. július 30. Seyler 22. B-dúr mise, Graduale Domine convertere szólalt meg, Pernstein basszus szólójával, valamint Rotter Justitiae Offertorium.

1882. augusztus 3. Hölzl 3. Esz-dúr mise, Lickl Graduale és Führer Ave Maria Offertorium.

1882. augusztus 6. Seyler F-dúr mise, Lickl Graduale és Rotter Offertoriuma hangzott el.

1882. augusztus 15. Preindl D-dúr mise, Rotter Graduale és Cherubini Offertorium.

1882. augusztus 18. Ferenc József születésnapján Horak d-moll mise, Hahn Graduale és Asmayer Offertorium volt az ünnepi műsor.

1882. augusztus 20. Szent István ünnepére Seyler 2. D-dúr miséjével, Rotter Gradualéjával és Offertoriumával készültek.

1882. augusztus 24. Horak 8. Esz-dúr mise, Preindl Graduale és Rotter Offertorium volt a műsor.

1882. szeptember 17. Führer G-dúr mise, Lickl Graduale és Offertorium.

1882. szeptember 24. Führer 2. Esz-dúr mise, Rotter Graduale és Preindl Offertorium.

1882. október 1. Seyler 24. C-dúr mise, Walden Graduale, Schnabel Offertorium

1882. október 8. Bressig 3. Esz-dúr mise és Graduale, Kastner Offertorium.

1882. október 15. Bröer 8. F-dúr mise, Lickl Graduale és Offertorium.

1882. november 12. Seyler 22. B-dúr mise, Lickl Graduale, Rotter Offertorium.

1882. november 26. Mozart G-dúr mise, Hölzl Graduale és Offertorium.

1883. március 29. Húsvét vasárnap (március 25) , hétfő (március 26) – Brossig e-moll mise, Hölzl Graduale, Lickl Offertorium.

1883. július 23. – augusztus 15. A Pécsi Dalárda nagysikerű osztrák-svájci vendégszeplése.

1883. november 1. Horak 8. Esz-dúr mise, Rotter Graduale és Offertorium.

1883. november 2. Brossig Requiem, Wachauer Libera.

1883. november 18. A püspöki jogakadémia 50 éves jubileumi ünnepén Horak C-dúr mise, Drobisch Graduale, Rotter Offertorium.

1883. november 25. Cecília-ünnep (november 22) – Horak d-moll mise, Preindl Graduale, Rotter Offertorium, a Női Kar Egyesület és a Pécsi Dalárda közreműködésével.

1883. december 24. Karácsonyi éjféli mise. – Kempster-mise, Schiedenmayer Graduale, Offertorium. Karácsony első napján Lickl Pastoral-mise, Seyler Graduale, Wolf Offertorium. István napján Horak d-moll mise, Seyler Graduale, Rotter Offertorium.

1884. január 1. Újév napja. – Horak Esz-dúr mise, Rotter Graduale, Wolf Offertorium.

1884. január 10. Január 6-án, Háromkirályok ünnepén Flanyek Jozefin kisasszony a belvárosi templomban az Offertorium-ra Stradellának egy templomi áriáját, valamint az elmúlt vasárnapon Gounod Ave Mariaját énekelte.

1884. január 27. Tenorista állás a székesegyházban. – Az itteni székesegyházban megüresedett tenorista állásra a székeskáptalan pályázatot írt ki. A pályázóknak, kinek évi fizetése 550 forint és 6 öl tűzifa, az énekbeli alapos tanultság mellett egy vonós hangszeren való játékban, vagy orgonában is jártassággal kell bírnia.

1884. május 8. Vasárnap, május 11-én a Lyceum templomban Preindl D-dúr miséjét, a Gradualera Hölzl Dextora Dominiját és az Offertoriumra Rotter Jubilate omnis terráját adják elő.

1884. május 10. Zsinkó István apátkanonok 50 éves áldozási jubileumán tartott istentiszteleten a székesegyházban Hoffer miséjét énekelte a Pécsi Dalárda és nőikar.

1884. május 15. A Lyceum templomban 18-án Mozart C-dúr miséje, a Gradualera Jubilate Deo és az Offertoriumra Benedicite gentes Rottertől kerül előadásra.

1884. május 22. Vasárnapon, május 25-én a Lyceum templomban Mozart D-dúr miséje, a Graduale-ra Haydn Alleluja requavit, az Offertoriumra pedig Brossig Ascendit Deusa kerül előadásra.

1884. május 29. Pünkösöd vasárnapon Seyler C-dúr miséjét, Schnabel Veni sancteját és Hölzl Confirma hoc Offertoriumát éneklik. Pünkösöd hétfőn Mozart Koronázási miséjét, Schnabel Veni sancteját és az Offertoriumra Rotter Intennit de coelo-ját adják elő.

1884. június 5. Vasárnapon, jún. 8-án Horak 3. Esz-dúr miséje, Lickl Gradualeja (Benedictus est), és Offertoriuma (Benedictus sit Deus) kerül előadásra.

1884. június 12. Vasárnapon, jún. 15-én Bröer B-dúr miséje, a Gradualera Domine convertere basszus szóloval Rottertől, és az Offertoriumra »Ad te clamavi« Preindltől kerül előadásra.

1884. június 26. Péter és Pál ünnepén (június 29-én) – Rotter 3. B-dúr miséjét, Hölzl Tu es Petrus Gradualeját és Brossig Constitues eos principes Offertoriumát adják elő.

1884. július 3. Egyházi zene 6-án – Führer 3. miséje, Graduale Protector noster Diabellitől.

1884. augusztus 28. Egyházi zene 31-én – Rotter C-dúr mise, op. 15., Graduale Angelis suis Licklől és Offertorium Benedicite Dominum Rottertől.

1884. szeptember 4. Egyházi zene 7-én – Seyler 3. C-dúr mise, Graduale Bonum est Kasznertől és Offertorium Immittet angelus Preindltől.

1884. szeptember 11. Egyházi zene 14-én – Kempfer G-dúr mise, op. 15, Graduale Benedicta et venerabilis Licklől és Offertorium Ave Maria Hölzltől.

1884. szeptember 18. Egyházi zene 21-én – A-dúr mise és Graduale Beatus vir Drobischtlől, Offertorium Posuisti Domine Horaktól.

1884. szeptember 25. Egyházi zene 28-án – Hahn 4. C-dúr miséje, Graduale Dolorosa és Offertorium Recordare Virgo Licklől.

1884. október 30. Egyházi zene november 1-én Kempfer G-dúr miséje, Graduale Time Domine Licklől és Offertorium Justorum animae Wachauertől. 2-án, vasárnapon. – Mozart G-dúr miséje, Graduale De profundis Preindltől és Offertorium Sperate in Deo Rottertől.

1884. november 6. Egyházi zene 9-én – Seyfried 2. B-dúr miséje, Graduale Benedica et venerabilis Licklől és Offertorium Ave Maria Rottertől.

1884. november 20. Egyházi zene 23-án – H-dúr mise és Graduale Gloria et honore Brossigtól és Offertorium Veritas mea Wachauertől.

1884. december 7. Egyházi zene 8-án – 4. F-dúr mise Rottertől, Graduale Benedicta et venerabilis Hölzltől és Offertorium Ave Maria Rottertől.

1884. december 21. Egyházi zene Karácsonykor – 24-én, az éjjéli misén Seyler 3. C-dúr mise, Graduale Tecum principium Brossigtól és Offertorium Laetentur coeli Wachuertől. – 25-én Kempfer-mise, op. 15. Graduale Dies sanctificatus Mozarttól és Offertorium Tui sunt coeli Wolfptól. – 26-án Rotter G-dúr mise, op. 19 és Graduale Sederunt principes, Offertorium Elegerunt Blumenthaltól.

1885. január 4. Vasárnap, január 6-án – Schöpf D-dúr mise, op. 45., Brossig Graduale.

1885. január 6. Rotter 6. mise, op. 30., Lickl Graduale, Eysler Offertorium.

1885. január 11. Mozart C-dúr mise, Lickl Graduale, Rotter Offertorium.

1885. január 18. Führer A-dúr mise, Horak Garduale, Preindl Offertorium.

1885. február 2. Hölzl G-dúr mise, Rotter Graduale, Hölzl Offertorium.

1885. április 5-én, Húsvét vasárnapján – Horak 6. a-moll mise, Hölzl Graduale, Preindl Offertorium – Húsvét hétfőn – Horak 8. Esz-dúr mise, Hahn Graduale, Brossig Offertorium.

1885. április 19. Seyler 2. B-dúr mise, Aszmayer Graduale, Kaszner Offertorium.
1885. április 26. Kempter F-dúr mise, op. 130., Hahn Graduale, Rotter Offertorium.
1885. május 3. Führer A-dúr mise, Kaszner Graduale, Hölzl Offertorium.
1885. május 9. Pécsi Figyelő: A chorál-ének a székesegyházban – A múlt hétfőn, Flórián napján hirdette ki Troll Ferenc éneklő kanonok nagyobb szabású beszéd kíséretében a magához hívott székesegyházi karnak, hogy a hangszeres zene e naptól a székesegyházban megszűnik, s helyébe a chorál-ének lép. Átadta egyúttal a Regensburgból érkezett hangjegy-gyűjteményt, hogy ezt betanulva a jövő vasárnaptól kezdve az énekkar kizárólagosan használja. Ennek folytán a székesegyházi zenekar, mely fél századon át melegágya volt városunkban a zenészet iránti érzéknek, melynek orosz-lánrésze volt abban, hogy Pécs a zeneértő város hírnevében áll, melynek minden tagja ugyanannyi apostola volt a zene terjesztésének, mely Lickl- és Hölzl-eket, Amtmann- és Weidinger-eket, Witt- és Wachauer-eket adott, megszűnt létezni. Őszintén fájjaljuk a veszteséget, lehet bár látszólag ez kevésbé jelentékeny, de nagy horderejű városunk kulturális fejlődésében. Mindez megszűnik, megszűnik Pécs városának 50 éves művészi tradíciója.
1885. május 10. Mozart C-dúr mise, Rotter Graduale, Offertorium.
1885. május 14. Horak Esz-dúr mise, Rotter Graduale, Brossig Offertorium.
1885. május 16. Pécsi Figyelő: Újabb halasztás – A székesegyházi zenekar bizonytalan időre halasztást kapott tovább működhetni, míg a gregorián-ének teljesen begyakorolva nincs. A zenekar ennek folytán pár hónapig kedvetlenül még tovább fogja tengetni életét.
1885. május 24-én, Pünkösöd vasárnapján – Horak 4. mise, Schnabel Graduale, Hölzl Offertorium.
1885. május 25-én, Pünkösöd hétfőn – Horak 5. B-dúr mise, Schnabel Graduale, Rotter Offertorium.
1885. május 31. Seyler C-dúr mise, Lickl Graduale, Horak Offertorium
1885. június 4. Úr napja – Seyler 1. G-dúr mise, Kaszner Graduale, Mozart Offertorium (az oltároknál Wachauer himnuszait énekelték).
1885. június 7. Bröer F-dúr mise, Hölzl Graduale, Rotter Offertorium.
1885. június 14. 3. C-dúr mise Wachauer Graduale, Drodisch Offertorium.
1885. június 21. Schöpf D-dúr mise op. 45., Brossig Graduale, Horak Offertorium.
1885. június 28. Führer 3. A-dúr mise Drobisch Graduale, Diabelli Offertorium.
1885. június 29. Rotter 3. B-dúr mise Hölzl Graduale, Offertorium.
1885. július 12. Seyler 3. C-dúr mise, Führer Graduale, Preindl Offertorium.
1885. július 19. Seyler 1. G-dúr mise, Zangl Graduale, Wachauer Offertorium.
1885. augusztus 2. Szantner 2. D-dúr mise, Wachauer Graduale, Zangl Offertorium.
1885. augusztus 9. Seyler 2. B-dúr mise, Brossig Graduale, Drobisch Offertorium.
1885. augusztus 15. Rotter 4. C-dúr mise, Graduale, Hölzl Offertorium.
1885. augusztus 16. Bröer 8. F-dúr mise, Zangl Graduale, Brossig Offertorium.
1885. augusztus 18. A király születésnapja – Brossig B-dúr mise, Rotter Graduale.
1885. augusztus 20. István király ünnepe – Horak 5. B-dúr mise, Rotter Graduale, Schnabel Offertorium
1885. augusztus 30. Seyler 2. B-dúr mise, Zangl Graduale, Rotter Offertorium.
1885. szeptember 6. Seyler 1. C-dúr mise, Zangl Graduale, Rotter Offertorium.

1885. szeptember 8. Seyler 22 D-dúr mise, Rotter Graduale, Wachauer Offertorium
1885. szeptember 13. Seyler 3. C-dúr mise, Rotter Graduale, Offertorium.
1885. szeptember 20. Hahn 4. C-dúr mise. Lickl Graduale, Offertorium.
1885. szeptember 27. Seyler 1. C-dúr mise, Drobisch Graduale, Schnabel Offertorium
1885. október 4. Brossig B-dúr mise, Wachauer Graduale, Offertorium.
1885. október 11. Führer Mise, Kaszner Graduale, Brossig Offertorium.
1885. október 18. Führer 2. G-dúr mise, Brossig Graduale, Hanh Offertorium.
1885. október 25. Hahn 4. C-dúr mise, Wachauer Graduale, Brossig Offertorium.
1885. november 1. Brossig 6. B-dúr mise, Rotter Graduale Wachauer Offertorium.
1885. november 2. Wachauer Requiem, Libera (férfikarra).
1885. november 8. Seyler 22. B-dúr mise, Rotter Graduale, Brossig Offertorium.
1885. november 15. Bröer 4. F-dúr mise, Hahn Graduale, Rotter Offertorium.
1885. november 19. Horak 5. B-dúr mise, Brossig Graduale, Rotter Offertorium.
1885. november 22. Führer A-dúr mise, Brossig Graduale, Rotter Offertorium.
- (1885. november 29-től december 25-ig – december 8. kivételével – vasárnapokon is a gregorián-kar énekelt orgonakísérettel. A Religio közölte Dulánszky Nándor püspök levelét a káptalanhoz az egyházi zene, ezen belül a gregorián éneklés fontossága ügyében.)
- 1886.** január 6. Horak 4. C-dúr mise, Rotter Graduale, Wachauer Offertorium.
1886. január 17. Kempter C-dúr mise, Wachauer Graduale, Horak Offertorium.
1886. február 21. A nagybőjti időszakban a miséken az énekkar gregoriánt énekelt, orgonakísérettel.
1886. április 19. A Ferencesek templomának kántorává Langer Viktort választották meg.
1886. április 25-én, Húsvét vasárnapján – Horak 3. Esz-dúr mise, Hölzl Graduale, Preindl Offertorium. Húsvét hétfőn – Horak 9. D-dúr mise, Hahn Graduale, Brossig Offertorium.
1886. május 16. Schöpf D-dúr mise, op.45., Rotter Graduale, Hahn Offertorium.
1886. május 23. Seyler 3. C-dúr mise, Hölzl Graduale, Rotter Offertorium.
1886. június 3. Brossig B-dúr mise op.36., Rotter Graduale, Brossig Offertorium.
1886. június 25. Úr napján (június 24-én) – Kaszner A-dúr mise, Wachauer Offertorium, Himnuszok.
1886. augusztus 11–15. Pécssett rendezték meg az országos dalos ünnepet, amelyen a Pécsi Dalárdát ünnepelték. (A dalosünnep kezdetekor kapták a szomorú hírt Liszt Ferenc haláláról. Egyöntetűen javasolták, hogy hozzák haza, és itthon kapjon díszsírhelyet.)
1886. augusztus 20. A belvárosi templom orgonájának avatása – Angster József műve. Az ezt követő orgonahangversenyen a következő művészek vettek részt: Kerner József kassai székesegyházi karnagy, Kersch Ferenc nagybecskereki tanár, Hock János nagykanizsai karnagy, Belezny Antal jászberényi, Kocsovits komáromi orgonisták. A leírás szerint. A hangverseny fénypontját képezte Platz Emília éneke, ki egy Agnus Deit adott elő, mellyel a művésznő városunktól búcsút vett.
1886. október 31. Ünnepi mise Simor hercegprímás 50 éves papi jubileuma alkalmából. A misén szerepelt művek: Führer Te Deum, Horak C-dúr mise, Wachauer Graduale, Offertorium.
1886. november 28. Az adventi időszakban a miséken a székesegyházi énekkar gregoriánt énekelt.

1886. december 23. Az éjféli misén (december 24-én) – Seyler 2. B-dúr mise, Brossig Graduale, Wachauer Offertorium. Karácsony első napján – Horak D-dúr mise, Mozart Graduale, Brossig Offertorium. Karácsony második napján – Horak d-moll mise, Rotter Graduale, Horak Offertorium.

Erst Adolf székesegyházi énekes magán ének iskolát nyitott nők részére.

1887. január 1. Újévi mise – Rotter 5. G-dúr mise, Graduale, Brossig Offertorium.

1887. január 2. Seyler 3. G-dúr mise, Kaszner Graduale, Brossig Offertorium.

1887. január 20. A Belvárosi templom kántorává ifj. Simacsek Alajost választották.

1887. február 10. A hír szerint húsvétkor a miséken a székesegyházi énekkar gregoriánt fog énekelni.

1887. április 3. Húsvét vasárnapján (április 10-én) – Horak d-moll mise, Hölzl Graduale, Preindl Offertorium. Húsvét hétfőn – Mozart Koronázási mise, Hahn Graduale, Brossig Offertorium.

1887. május 19. Seyler 22. B-dúr mise, Rotter Graduale, Brossig Offertorium.

1887. szeptember 1. Horak Esz-dúr mise, Brossig Graduale, Rotter Offertorium.

1887. szeptember 4. A székesegyház orgonistájává Jaksch Edét választották meg.

1887. szeptember 25. Hahn 4. mise, Brossig Graduale, Lickl Offertorium.

1887. október 2. Kempter mise, op. 120., Rotter Graduale, Horak Offertorium.

1887. október 4. Őfelsége neve napja – Horak B-dúr mise, Brossig Graduale, Schnabel Offertorium.

1887. október 9. Seyler 3. C-dúr mise, Rotter Graduale, Offertorium.

1887. október 16. Hahn 6. G-dúr mise, Wachauer Graduale, Rotter Offertorium.

1887. október 30. Seyler B-dúr mise, Brossig Graduale, Offertorium.

1887. november 1. Horak d-moll mise, Rotter Graduale, Wachauer Offertorium.

1887. november 2. Brossig Requiem, Wachauer Libera.

1887. november 6. Seyler B-dúr mise, Rotter Graduale, Offertorium.

1887. november 13. Führer a-moll mise, Wachauer Graduale, Offertorium.

1887. december 8. Horak D-dúr mise, Rotter Graduale, Offertorium.

1887. december 24. Éjféli misén – Seyler B-dúr mise, Brossig Graduale, Wachauer Offertorium. Karácsony ünnepén – Horak Esz-dúr mise, Mozart Graduale, Rotter Offertorium. István napján – Horak D-dúr mise, Rotter Graduale, Blumenthal Offertorium.

1888. január 1. Újévi mise – Brossig B-dúr mise, Graduale, Rotter Offertorium.

A Pécsi Hírlap közölte: XIII. Leó pápa 50 éves jubileumi áldozási ünnepe alkalmából „A pécsi növendék papság Szent Pál Társulata örömnepélyt rendezett. Műsor: 1. Pápai himnusz férfikarra átírta Glatt Ignác, előadta a társulat énekkara. 2. Latin óda (L. Sacerdotalis Sanetissimi Patres Leonis 13.) Írta: dr. Rézbányai József, szavalta Neumayer Dezső IV. éves teológus. 3. XIII. Leó pápa működése – értekezés, írta és felolvasta Gosztonyi Jenő IV. éves teológus. 4. Görög himnusz – szavalta Szabó Dezső I. éves teológus. 5. Phrenologia et refutatio eius – értekezés, írta és felolvasta Erdélyi Károly IV. éves teológus. 6. Óda XIII. Leó áldozási ünnepére – írta Szűts József III. éves, szavalta Gosztonyi Jenő IV. éves teológus. 7. Latin szavaltat – írta Budavári József, szavalta Martin Antal III. éves teológus. 8. Héber zsoltár – szavalta Mondbrod Ferenc II. éves teológus. 9. Szimfónia – Hymos P. Leone – férfinégyes, írta Vildberger Henrik, előadta a növendékek énekkara.”

1888. február 18. A Fünfkirchner Zeitung ekkor adott hírt arról, hogy Pernstein Ottó, a kiváló székesegyházi énekes február 12-én elhunyt.

1888. február 23. Az újság híre szerint id. Simacsek Alajos, a székesegyházi zenekar kitűnő hegedűse február 18-án elhalálozott.

1888. április 1–2. Húsvétkor – A miséken az énekkar gregoriánt énekelt. Húsvét vasárnap – Horak d-moll mise, Hölzl Graduale, Rotter Offertorium. Húsvét hétfő – Horak D-dúr mise, Hölzl Graduale, Wachauer Offertorium.

1888. április 8. Seyler 24. C-dúr mise, Brossig Graduale, Rotter Offertorium.

1888. április 29. Sajtóhír: Wachauer Károly dómkarnagyot saját kérelmére szabadságot kaptak, helyettesítésével Hoffer Károlyt bízták meg.

1888. május 10. Seyler B-dúr mise, Horak Graduale, Rotter Offertorium. A szólókat Thaler asszony és Hoffer Melánia kisasszony énekli.

1888. május 13. Bröer C-dúr mise, Horak Graduale, Rotter Offertorium.

1888. június 17. Újsághír: Fektér Ferenc, a Magyar Királyi Operaház tagja a dóm énekkarához szerződött.

1888. június 28. Wachauer mise, Aszmayer Offertorium.

1888. július 1. Brossig mise, Graduale, Offertorium.

1888. július 3. Installációs mise – Seyler mise, Mozart Graduale, Rotter Offertorium.

1888. július 8. Seyler mise, Brossig Graduale, Offertorium.

1888. július 29. Schöpf mise, Drobisch Graduale, Wolf Offertorium.

1888. augusztus 2. Az elhunyt Pernstein Ottó helyébe Mihacsek Vilmost szerződtették Salzburgból dóménekesnek.

1888. augusztus 11. Haviboldogasszony napja – A Belvárosi Plébániatemplomban a 10 órai misén Platz Etelka énekelte Marscheri Offertoriumát, orgonán kísért Simacsek Alajos.

Templomi ének: a következő címszó alapján számolt be az elmúlt vasárnapi műkedvelő előadásról a Pécsi Hírlap, amelyben Lyceum-templomban énekelt néhány betétet a zenés mise alatt a Budapestről ideérkezett társaság. A leírás megemlítette, hogy a templom zsúfolásig megtelt – nem úgy mint a színház akkoriban – és az értő közönség tetszéssel fogadta a Nőthig Ferenc által szép basszus hangban előadott Ave Mariát, Norreda zenetanár több színpadi effektusra számított, mint ünnepélyes motívumokra alapított szerzeményét, az Offertoriumhoz Hilscher Ilona, Norreda Károly által előadott szoprán-bariton kettőst – bár kiérződött a női előadó rekedtsége – Zsolnay Gyula hegedűjátékát Gounod: Meditatio c. művénel.

1888. augusztus 25. Glatt Ignác meghirdette a székesegyházi énekiskola első felvételi vizsgáját. A 80 fiú jelentkező közül 50 nyert felvételt, ebből 15 bentlakással.

1888. szeptember 8. Újságtudósítás: „Glatt Ignác püspöki titkár Regensburgból tanulmányútról megérkezett, s hozzálátott a gregorián-iskola megszervezéséhez, mely szeptember végén nyílik meg. Ideiglenes otthona a Hunyadi (ma Mátyás király) utca 24. számú házban van, ahol 14–16 bennlakó növendéknek lesz helye, a pécsi lakosú fiatalok pedig a megjelölt napokon kötelesek a próbákra és az istentiszteleteken megjelenni.”

1888. szeptember 9. A Pécsi Hírlap A századik orgona címmel tudósított az Angster orgonagyár szerdai jubileumáról, amelyet a Mendlik Ágost apátplébános által reggel föl-szentelt új műhelyben tartottak. Bár azóta már több új orgona is elkészült a műhelyben, a századik azért volt nevezetesebb, mert az a pécsi székesegyház számára készült. Az ün-

nepélyes alkalmon jelen volt számos notabilitás mellett Troll Ferenc prelátus, Aidinger János polgármester, Fehér Antal zombori apát, Sável Kálmán törvényszéki elnök, Lechner Gyula rendőrőrkapitány, Majorossy Imre főjegyző, dr. Schaurek Bódog jogtárnár, Salamon József tanfelügyelő, Ráth Mátyás iparkamarai elnök, számos egyházmegyei személyiség, köztük Glatt Ignác, a Pécsi Dalárda, élén Hoffer, Reberics, Jilly, Czury, Simacsek urakkal. A sajtó is képviseltette magát. Számos felszólalás méltatta Angster József és a gyár érdemeit. A dalárda tagjai alkalmi énekléssel, a Katolikus Legényegylet Dalárdája szerenáddal lepte meg a résztvevőket vacsora közben.

1888. október 1. Megkezdődött a székesegyházi énekiskolások rendszeres oktatása a Hunyadi (a mai Mátyás király) utca 24. sz. házban.

1888. október 4. Erst Adolf, a dómkórus tenoristája a belovári templomhoz szerződött. Sajnos, a jó hangú énekesek a kis fizetés miatt kénytelenek elhagyni állásukat, mint Erst is, aki ugyan kisebb városban, de 3-szoros fizetéssel kap állást.

1888. november 6. Glatt Ignácot kinevezték székesegyházi karnaggyá.

1888. december 20. Karácsony éjjelén (december 24-én) – Kempter mise, Seyler Graduale, Pastorale, Brossig Offertorium. Karácsony első napján – Horak mise, Seyler Graduale, Pastorale, Rotter Offertorium. Karácsony másnapján – Horak mise, Wachauer Graduale, Pastorale, Rotter Offertorium.

1889. január 31. A Pécsi Hírlap írta: A székesegyház 2. orgonista állására a püspök ifj. Simacsek Alajost nevezte ki. Részlet a tudósításból: Egyedül Simacsek tűnt ki szép játékaival, és hibátlan, tiszta choral énekével, s úgy hisszük, hogy az ambiciozus és képzett ifjú orgonistát nemsokára új állásában üdvözölhetjük.

1889. február 17. Az újság tudósított a 100. Angster-orgona föllállításáról a székesegyházban. Részletesen ismertette mind a munkafolyamatot, mind az orgona szerkezetét.

1889. február 28. Ifj. Simacsek Alajost a székeskáptalan által kiküldött vizsgálóbizottság a megtartott orgonapróbán a legalkalmasabbnak találta a másodorgonista-állás betöltésére a székesegyházban. A káptalan szentszéki ülése egy próbaévre kinevezte, amelyet a püspök jóváhagyott.

1889. április 14-én, Virágvasárnap a székesegyházi gregorián énekkar első szereplése.

1889. április 21-én, Húsvét első napján – Horak 3. Esz-dúr mise, Hölzl Graduale, Offertorium. Húsvét második napján – Seyler mise, Hölzl Graduale, Rotter Offertorium.

1889. június 15. Este a polgárság fáklyás menettel tisztelgett Galimberti pápai követ előtt a püspöki rezidenciánál. A katonazenekar több darabot szólaltatott meg, a Pécsi Dalárda elénekelt Hoffer ez alkalomra írott Pápai himnuszát zenekari kísérettel. Ezt követően megszólalt Beethoven: Isten dicsősége – himnusz, R. Wagner »Zarándokok kara« a Tannhäuser című operából. Galimberti városházi köszöntéséről és városi programjáról a pécsi újságok részletesen beszámoltak. A püspöki palota erkélyén megjelent a nagykövet, és köszöntötte a lelkesen éljenző, tízezer főnyire becsült tömeget. A pécsi polgárok ugyanis előzőleg a Széchenyi téren, a városháza és a főgimnázium előtt gyülekeztek, majd a város testületei, egyesületei, a tanulóifjúság képviselői zászlók alatt rendezett menetben vonultak a nagykövet köszöntésére. Az ünnepségen a Pécsi Dalárda elénekelt a pápai himnuszt, dr. Rézbányai József teológiai tanár mondott beszédet latin nyelven, melyre érces hangon Galimberti válaszolt. A dalárda ismét megszólaltatta Beethoven és Wagner művét. Az ünnepség hivatalos része a nagykövet ma-

gyarul elmondott „Nagyon szépen köszönöm” mondatával zárult. A katonazenekar indulóira vonult el a tömeg rendben a sétátéren és a Ferenciek utcán át a városháza elé (erről az eseményről a Religio is beszámolt).

1889. augusztus 8. Mozart 13. B-dúr mise. Ez alkalommal Hoffer távollétében Oszwald Ferenc vezényelt.

1889. augusztus 25. Az Irgalmasok templomában reggel 7 órakor a reáliskolai növendékek ünnepélyes Veni Sanctéja alkalmából Kaempner ünnepi miséjét adták elő.

1889. október 17. A pécsi sajtó hírül adta, hogy Langer Viktor, a szigeti külvárosi plébániatemplom orgonistája, a Pécsi Dalárda karnagya, tanítóképzései ének- és zenetanár elnyerte a budapesti Lipótvárosi templom karnagyi állását.

1889. október 27. E hét keddjén avatták fel a székeskáptalan által épített új gregorián énekiskolát. Az épületet (október 22-én) Dulánszky püspök személyesen szentelte föl. Erről az eseményről a Religio is beszámolt.

1889. november 17. A székesegyház jövő énekkaraként az eddigi zenés misék helyére a gregorián énekkar fog lépni, melynek kinevezett karnagya Glatt Ignác lesz.

1889. december 5. Advent első vasárnapján (december 1-jén) mutatkozott be a Lyceum templomban tartott misén a székesegyház új énekkara.

1889. december 29. Karácsony első napján (december 25-én) – Kempter B-dúr mise, betétként Wolf Gradualejában a szólókat Thaler Gusztávné és Hoffer Melania kisasszony énekelte, majd Rotter Offertoriuma hangzott el. A püspök bevonulásakor Jaksch Ede Reinecke »In memoriam« című fantáziát és fúgát, az elvonuláskor pedig Mendelssohn B-dúr fúgáját virtuozitással játszotta az orgonán. Karácsony másnapján – Horak Esz-dúr mise, Seyler Graduale és Rotter Offertorium került előadásra.

Az 1880-as évek az egyházi zene kiteljesedésének éve. A pécsi egyházmegye élén Dulánszky Nándor püspök személyében egy ambiciózus, jövőbelátó, megalkuvást nem ismerően határozott, pompakedvelő egyházi vezető került. A székesegyház átalakításán túl az egyházi zene területén is sorsdöntő fordulatot határozott el. A zenés misék megszüntetésének terve és a gregorián éneklés bevezetése, a székesegyházi énekiskola alapítása az 1880-as évek közepén merült fel, és az elkövetkezőkben nagy vitát váltott ki mind országos, mind helyi viszonylatban. Jellemző volt a nagy ellenállásra a gregorián énekléssel szemben, hogy később ideiglenesen a zenés misék is megmaradtak, melynek színtere jórészt a Lyceum-templom volt.

TENGELY ADRIENN

AZ OKTATÁSI NYELV MEGVÁLTOZÁSA 1918 VÉGÉN A R. K. ELEMI NÉPISKOLÁKBAN

Adalékok az őszirózsás forradalom baranyai történetéhez

Az 1918. október 31-i őszirózsás forradalomban hatalomra jutott új magyar népkormány gyökeresen szakított elődei magyarosító nemzetiségpolitikájával. Erre az a tény készítette őket, liberális eszmeiségük mellett, hogy a nemzetiségek ezekben a napokban és hetekben sorra kinyilvánították elszakadásukat a Magyar Királyságtól. Az új vezetés ennek a – mint később kiderült – megállíthatatlan folyamatnak úgy próbált gátat szabni, hogy rögtön megadott a nemzetiségeknek minden eddig megtagadott jogot. Külön a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó minisztert neveztek ki **Jászi Oszkár** személyében, aki hozzáfogott híres *Keleti Svájc* eszméjének megvalósításához, nemzetiségi autonómiáról kezdtek tárgyalásokat és természetesen felszabadították a nemzetiségi sajtót is minden cenzúra alól.¹ Az oktatásügyben is ez a törekvés érvényesült, **Lovászy Márton** új vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1918. november 6-i 200 532/1918. számú rendeletében értesítette az egyházi főhatóságokat, hogy a nem magyar tanítási nyelvű elemi népiskolák I. és II. osztályában a magyar nyelv tanítása nem kötelező és azonnal abbahagyandó.² Ez a rendelet még nem okozott változást területünk oktatási helyzetében, mivel a pécsi egyházmegye – horvátországi területeit leszámítva – minden népiskolájának tanítási nyelve magyar volt a híres-hírhedt *Lex Apponyi*, vagyis az 1907. évi XXVII. t.c. következtében.³ Ezt **Zichy Gyula** püspök 2518/1914. számú körlevéli rendelkezésében is nyomatékosította.⁴ Csupán a hitoktatás és az egyházi énekek tanítása folyt anyanyelven, mert az egyházi előírás szerint ezeket a tárgyakat azon a nyelven kellett tanítani, amelyiken a tanulók a legjobban megértették.⁵

Azonban néhány napra rá, november 11-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter újabb, 202.600/1918. számú távirati rendelkezése kimondta, hogy a nem magyar anyanyelvű községekben lévő községi és felekezeti elemi népiskolákban a tanítás nyelvűl az illető községnek, illetve az iskolafenntartónak az anyanyelvét használják, a magyar nyelv tanítása pedig az I. és II. osztályban mellőzhető a rendelet kézhezvételétől kezdve. Mivel érthetetlen okból ezt a rendeletet a római katolikus egyházmegyei hatóság, illetve tanfelügyelőség hivatalosan nem kapta meg,

¹ Az új, forradalmi kormányzat nemzetiségi politikájáról irodalom: Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest, 1968; Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Budapest, 1945; Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar feltámadás. Budapest, 1989; Kővágó László: A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben. Budapest, 1964; Kővágó László: A nemzetiségi kérdés 1918–1919-ben. In: Történelem 1968. 8. sz. 92–122. p.

² PPL Tanfelügyelőségi iratok (továbbiakban: Tanf.) 2520/1918

³ Dolmányos István: A „Lex Apponyi”. In: Századok 1968. 3–4. sz. 484–533. p.

⁴ PPL X/1914. Körlevél 2518/1914.

⁵ Sarosáczy György: A Pécs környéki bosnyák falvak iskolaügyének és közművelődésének kezdetei. In: Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. 525. p.

bár az lett volna illetékes az iskolaszékeket határozatra felszólítani, mégis a Baranya vármegyei királyi tanfelügyelő küldte szét az iskolafenntartókhoz a rendeletet azzal az utasítással, hogy az iskolaszék haladéktalanul hozzon döntést a tárgyról.⁶ Zichy püspök csupán a plébánosokat értesítette róla 4688/1918. számú körlevéli rendelkezésében, óvatosságra intve őket: Kiki járjon el a legnagyobb tapintattal. Mérlegelje az összes szempontokat: a tanulók nyelvi összetételét, az eddigi eredményeket, a tanítók nyelvtudását s egyéb megfontolandó körülményeket és bölcs mérséklettel hozzák meg a megfelelő iskolaszéki határozatot.⁷

Természetesen a rendeletet a nemzetiségi többségű falvakban örömmel fogadták és november végén – december elején sorra meghozták a határozatokat.⁸ Az egyházmegyei tanfelügyelőhöz beérkezett jegyzőkönyvek alapján azt láthatjuk, hogy az egyházmegye 357 népiskolájából 23 helyen határozta a magyar oktatási nyelv megváltoztatásáról – igaz, ez a szám nem tartalmazza az egyházmegye Dráván túli területeinek iskoláit, mivel ez a vidék Horvátországhoz tartozott, amely már a forradalom első napjaiban elszakadt a Magyar Királyságtól.⁹ Forrásaink nem utalnak arra, hogy ez a változás különösen nagy felzúdulást vagy vitákat váltott volna ki a lakosság körében, azonban a Tolna–Baranya–Somogyi evangélikus egyházmegye alesperesének jelentése alapján „nagy nyugtalanság közepette sor került erre. [...] a nép a legszélsőségesebb módon ezt a jogát is ki akarta használni, s nagy elhatározás, tapintat, lelki erő kellett hozzá, hogy helyenként a magyar nyelvet teljesen ki ne szorítsák az iskolából” – azt gondolhatjuk, hogy bizonyára a római katolikus népeség körében is hasonló indulatok uralkodtak.¹⁰ Feltehetően a magyar oktatási nyelv kizorításáról a katolikus papok is hasonló véleményen voltak, erre utalnak a máriakémeti esperes szavai a német tannyelv bevezetéséről szóló jelentésében: „De hát az őrült nemzetiségi tendenciák még másutt is sok bajt fognak okozni, míg a határok kijegecesedése megtörténik, de félek, hogy azon túl is.”¹¹

⁶ PPL Tanf. 2520/1918

⁷ PPL XV/1918. Körlevél 4688/1918

⁸ Baranya oktatási helyzetéről időszakunkban szakirodalom: Sarosácz György: A Pécs környéki bosnyák falvak iskolaügyének és közművelődésének kezdetei. In: Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. 515–535. p.; Szita László: A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. In: Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. 603–645. p.; Laki János: A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közti Baranyában. In: Baranyai Helytörténetírás 1982. 213–254. p.; Szentirányi József: A baranyai tanítók helyzete és szerepe 1919-ben. In: A Magyar Tanácsköztársaság Pécs-baranyai emlékkönyve. Pécs, 1960. 123–130. p.; Tengely Adrienn: Az iskolás gyermekek politikai befolyásolása 1918. november és 1919. március között Baranyában. In: Identitás és Pedagógia. Pécs, 2002. 83–88. p.

⁹ Mecseknádasd (PPL Tanf. 1/1919), Majs (PPL Tanf. 6/1919), Véménd, Palotabozsok, Feked, Rácmecske (PPL Tanf. 32/1919), Hecsegszentmárton (PPL Tanf. 72/1919), Virágos (PPL Tanf. 154/1919), Geresd, Püspöklak, Fazekasboda, Maráza (PPL Tanf. 317/1919), Szajk, Versend (PPL Tanf. 147/1919), Pócsa (PPL Tanf. 137/1919), Pusztakisfalú, Lovászhetyén (PPL Tanf. 91/1919), Udvar (PPL Tanf. 118/1919), Baranyakisfalud (PPL Tanf. 118/1919), Szúr (PPL Tanf. 118/1919), Apátvarasd (PPL Tanf. 128/1919), Németbóly (Dunántúl 1919. február 2.), Máriakémet (PPL 115. fasc. Máriakémet 1918)

¹⁰ Szita László: A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. In: Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. 603. p.

¹¹ PPL 115. fasc. Esperesi jelentések, Máriakémet, 1918.

Mint köztudott, Baranya az ország nemzetiségileg egyik legszínesebb vármegyéje volt, magyarok, németek, horvátok, szerbek, sokácok vegyesen laktak területén.¹² A legtöbb községben a magyar lakosság mellett jelentős arányt képviselt egy vagy több nemzetiség, sőt sok helyen a népesség többségét alkotta az 1910-es népszámlálás adatai szerint.¹³ Azonban a források szerint Baranyában a hozzávetőlegesen 50 – római katolikus vallású – német többségű falu közül csak 22-ben változtatták meg a tannyelvet németre, legalábbis az első osztályokban. Csak a pécsváradi, mohácsi és baranyavári járásokban értesülünk erről, a hozzávetőlegesen fele-fele arányban magyarok és németek lakta hegyháti járásból nincsenek erre vonatkozó dokumentumaink, mivel feltehetően a szerb megszállók postazárlata miatt a demarkációs vonalon nem jutottak át az iskolaszéki jegyzőkönyvek a tanfelügyelőhöz.

Még különösebb a horvát nyelv kérdése: a megye 21 horvát vagy sokác többségű községe közül csak kettőben, Marázán és Versenden változtatták meg I. és II. osztályban a tanítás nyelvét horvátra és németre. Érdekes, hogy Marázán úgy döntöttek, hogy a magyar nyelvet csak a III. osztálytól fogják tanítani, miközben továbbra is horvátul és németül fog folyni a tanítás, holott a 398 főnyi német és 88 főnyi horvát mellett 245 főnyi magyar is élt a faluban.¹⁴ Ezt, a település jelentős hányadát képező magyar lakosság nyelvének kivételét az iskolai alapoktatásból bizonyára valamiféle visszavágásnak tekinthetjük az eddigi magyarosító politika miatt. Versenden teljesen más a helyzet, ott egy igen igazságos felfogást láthatunk: az iskolaszék kijelenti, hogy mindenki anyanyelvén tanuljon, azonban természetesen az V. és a VI. osztályban kötelező a magyar írás és olvasás minden tanuló számára.¹⁵

Meg kell még Birján esetét említenünk, ahol bár a horvát lakosság száma nagyjából azonos volt a magyarral (269 magyar, 267 horvát és 81 német) mégis a horvátot és a németet csak kiegészítő nyelvnek választották a magyar mellé.¹⁶

A fenti arányok egybecsengenek az egyházmegyei tanfelügyelő 1918. december 31-i jelentésével.¹⁷ Mi lehet ennek a különös jelenségnek az oka, miért nem változtatták meg az oktatási nyelvet sok nemzetiségi többségű faluban annak ellenére, hogy erre törvényes lehetőségük nyílt? Egy magyarázat lehet erre, hogy valójában az iskolaszék kimondta a változást, csak erről nem került be jegyzőkönyv a tanfelügyelőhöz az időszakunkban jellemző zavaros postai viszonyok miatt. Erre utal a máriakémeti esperes jelentése, amely szerint megváltozott a tannyelv a kerületében, de a

¹² Időszakunk nemzetiségi viszonyairól szóló szakirodalom: Síkfői Tamás: Németek és délszlávok a megszállt Baranyában 1918. november 14. – 1919. március 21. között. In: Baranyai Helytörténetírás 1978. 445–455. p.; Tegzes Ferenc: A miniszterelnökség délszláv szakreferensének jelentési a baranyai délszlávokról az 1920-as évek első felében. In: Baranyai Helytörténetírás 1978. 457–509. p.

¹³ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1. kötet. Budapest, 1912. 2–13. p.

¹⁴ PPL Tanf. 317/1919. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1. kötet. Budapest, 1912. 8. p.

¹⁵ PPL Tanf. 147/1919

¹⁶ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1. Budapest, 1912. 6. p.; PPL Tanf. 323/1919

¹⁷ PPL Tanf. 2822/1918

források között mégsem találtam erről szóló jegyzőkönyvet. Azonban véleményem szerint valószínűbb az a magyarázat, hogy az iskolaszékek tisztában voltak vele, hogy a magyar nyelv alapos ismeretére szüksége van a gyermekeknek, ahogy azt a teljesen német lakosságú Udvar jegyzőkönyvében szavakba is foglalták: „[...] a magyar nyelv tanítását szükségesnek tartják azon elv alapján: ahány nyelv, annyi ember, körs-körül magyarok laknak, akikkel vásárok és más alkalmakkor érintkezniök kell, tehát szükségük lesz gyermekeiknek a magyar nyelvre. A német nyelv tanítását az I–II. osztályban csak azért kívánják, hogy gyermekeik írni és olvasni megtanuljanak, ez nekik elég, a német nyelvet gyakorolhatják az iskolán kívül, lévén Udvar tiszta német anyanyelvű község.”¹⁸ Elképzelhetőnek tartom, hogy a horvát és sokác falvak lakosságának határozatát is ez a gondolat befolyásolta, azonban ehhez az is hozzájárulhatott részükről, hogy esetleg féltek a kompromittálódástól, hisz ne feledjük el, Horvátország elszakadásának és a szerb megszállók egyre nyíltabb annexiós törekvéseinek napjainban járunk.

Legtöbb helyen a miniszteri rendelet értelmében jártak el, azonban egyes iskolaszékek a magyar írást-olvasást csak az V. és VI. osztályban akarták engedélyezni,¹⁹ szemben a rendeletben megszabott III–VI. osztállyal, sőt előfordult az is, hogy egyáltalán nem akarták a magyar nyelvet tovább taníttatni, mint Apátvarasdón és Németbólyban.²⁰ Ezzel ellentétben előfordultak olyan helyek is, ahol a nem magyar anyanyelvű lakosok jelentős száma ellenére is jobbnak látták a magyar tanítási nyelvet megőrizni, mint a fent említett Udvaron – ahol csak az első két osztályban kívánták a német nyelvű tanítást – és a Mohács-belvárosi elemi iskolában, ahol az iskolaszék szerint a sokác gyermekek tudnak magyarul már az iskolába kerülésükkor. Igaz, elrendelték, hogy a hittant sokácul is tanítsák, az I. és II. osztályban pedig olyan tanító legyen, aki sokácul is tud és a lakóhelyi ismereteket és a számtant a nem magyar anyanyelvű gyermekekkel is meg tudja értetni, továbbá az I. osztályban a sokác írás-olvasás rendes tantárgy legyen és ezt a VI. osztály végéig heti egy órában tanítsák, bár természetesen ez egyik tanulóra nézve sem kötelező.²¹ Megjegyzem, hogy Mohácson a sokácok magyar szellemű nevelésének nagy hagyományai voltak, elsősorban **Kiszely Andor** tanítónak köszönhetően, aki büszkén hirdette, hogy tevékenységének köszönhetően a helyi sokácok „jó magyarok lettek”.²²

Természetesen a tanfelügyelő csak azokban az esetekben engedélyezte a változást, amikor az mindenben megfelelt a miniszteri rendeletnek, például a fent említett szajki és versendi iskolaszékeket felszólította, hogy a rendelet értelmében már III. osztálytól kötelező a magyar írás-olvasás tanítása, nem lehet azt csak V. osztályban kezdeni, ezért ennek megfelelően módosítsák döntésüket. Az iskolaszékek ezt néhány nappal későbbi ülésükön meg is tették.²³

¹⁸ PPL Tanf. 118/1919

¹⁹ Szajk, Versend (PPL Tanf. 147/1919)

²⁰ PPL Tanf. 128/1919; Dunántúl, 1919. február 2.

²¹ PPL Tanf. 184/1920

²² Dunántúl, 1918. december 31.

²³ PPL Tanf. 147/1919

Azonban a tanítási nyelv megváltoztatását elhatározni könnyű volt, végrehajtani azonban már jóval bonyolultabb. Mivel a változás jóformán a tanév közepén történt, már megvették a drága magyar tankönyveket, és megfelelő német vagy horvát nyelvű könyveket amúgy sem tudtak szerezni a katasztrofális közlekedési és postaviszonyok miatt. Ezt többféle módon próbálták orvosolni: vagy a folyó tanévben még meghagyták a magyar tannyelvet,²⁴ vagy a magyar könyvek leckéit a tanítónak a gyerekek anyanyelvén is el kellett magyaráznia²⁵, vagy pedig – találékony módon – tankönyv helyett jobb híján anyanyelvű imakönyvet használtak az anyanyelvű olvasási készség fejlesztésére.²⁶

A megvalósítás másik komoly problémáját sok helyen az a tény jelentette, hogy a tanító nem beszélte a nemzetiségi lakosság nyelvét, így hát tanítani sem tudta azt. Volt, ahol másik tanítót próbáltak keresni, de amíg a régi el nem ment, magyarul folyt a tanítás,²⁷ vagy pedig egyszerűen kötelezték a tanerőket, hogy egy éven belül tanulják meg a falu anyanyelvét.²⁸

Előfordult, hogy a nyelvrendelet miatt a tanító és az iskolaszék összeütközésbe is került, mint Birjában, ahol úgy határoztak, hogy a többségi magyar nyelv mellett a németet és a horvátot kiegészítő nyelvként alkalmazzák az iskolában, azonban **Mathiovics György** tanító a horvátot egyáltalán nem volt hajlandó használni, míg csak néhány iskolaszéki tag be nem panaszolta a tanfelügyelőnél. Ezután már néha olvastatott és íratott horvátul a gyerekekkel, de a plébános javaslatától, miszerint az egyszeregyet is anyanyelvükön tanítsa, mereven elzárkózott. A horvát lakosság azonban megelégedett ennyivel is.²⁹

S mi lett ennek a hirtelen változásnak a következménye? Nem kétséges, hogy hosszú távon az anyanyelvi oktatás a tantárgyak jobb megértését és így hatékonyabb tanítást eredményezhetett, azonban rövid távon a tanterv ilyen váratlan, átmenet nélküli megbolygatása a tanulmányi eredmények leromlásához, sőt az iskolai fegyelem meglazulásához vezetett sok helyen, mint ahogy a ráczmecskei iskolaszék 1918. december 21-i jegyzőkönyve panaszolja: „[...] a leány tanulók valóban gyengék, míg ellenben a fiúk meglehetősen tanulnak és a lecke kikérdezésekor a legtöbb felelni tud, míg a leányok abból kifolyólag, hogy nem tanulnak, viszont felelni sem tudnak. Okát ennek abban lehet keresni, hogy vagy nem értik meg a tanító magyarázatát, vagy pedig éppen nem akarnak magyarul tanulni! Ezt tapasztalatból állítja a tanítójuk, mert az ideig, még nem tudták, hogy német nyelvű lesz a tanítás, a leányok is jobban tanultak és figyeltek, de azóta, hogy ezt megtudták, egyáltalán olyan tárgyat, amelyet könyv nélkül kell megtanulni, azt

²⁴ Ráczmecske (PPL Tanf. 132/1919), Maráza (PPL Tanf. 317/1919), Pusztakisfalu (PPL Tanf. 91/1919), Lovászhetény (PPL Tanf. 91/1919)

²⁵ Püspöklak (PPL Tanf. 317/1919)

²⁶ Birján (PPL Tanf. 323/1919)

²⁷ Ráczmecske (PPL Tanf. 132/1919, 32/1919)

²⁸ Versend (PPL Tanf. 147/1919)

²⁹ PPL Tanf. 323/1919

nem tanulják meg. Sőt, hangoztatták maguk a tanulók is, hogy minek tanuljunk magyarul, mikor már úgylis németül kell tanulni. – Ez kezd reá ragadni a fiúkra is!³⁰

Az iskolák tanítási nyelvéről hamarosan, 1919. március 11-én újabb rendelet jelent meg, azonban ezt már nem a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, hanem a *Narodna Uprava*, az 1918. november 25-i újvidéki szerb népgyűlés által létrehozott *Nagy Néptanács* végrehajtó szerve adta ki. A 945/1919. B. számú rendelet szerint a tanítás nyelve az egész megszállt Bácskában, Bánátban és Baranyában a gyermekek anyanyelve, olyan felosztásban, hogy a tanulókat a vegyes ajkú iskolákban anyanyelv szerint osszák be osztályokba, ha azonban ez bármely anyanyelvű gyermekek kisebbsége vagy megfelelő képességű tanítók hiánya miatt nem volna keresztülvihető, az anyanyelvi oktatást úgy kell mégis biztosítani, hogy a vegyes ajkú osztályokban az anyanyelvet kiegészítő nyelvként kell használni. A nem titkoltan annexiós színezetű rendelet szerint a magyar nyelvet sehol sem kötelező oktatni.³¹ Természetesen ez újabb vitákat és változásokat idézett elő a kérdésben, de ennek feltárása még további kutatómunkát igényel.

³⁰ PPL Tanf. 132/1919

³¹ Horváth István–Tengely Adrienn: A római katolikus népiskolák államosítási kísérlete Baranya vármegyében a szerb megszállás alatt. In: Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19–20. században. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetei 7. Tatabánya, 2003. 144. p.

GONDA TIBOR

PÉCS IDEGENFORGALMÁNAK HŐSKORA II. rész (1936–1940)

A vizsgált időszakról jelentős mennyiségű dokumentum maradt fenn a Baranya Megyei Levéltárban. A Pécs Város Idegenforgalmi Irodájának irattári anyagából szinte teljesen átfogó képet nyerhetünk a 30-as évek második felének idegenforgalmi történéseiről. Dolgozatom első felében ezen irattári anyagok tematizálásával próbálok bepillantást nyújtani a város idegenforgalmának ezen igen érdekes időszakába, míg második felében a *Dunántúl* c. folyóiratból válogattam szemelvényeket.

Filléres vonatok

A MÁV és a városi idegenforgalmi iroda igen szoros munkakapcsolatban állt. Rendszeresek voltak ezért mind a Pécsre érkező, mind pedig a Pécsről induló filléres vonatok. „Az Alsódunántúli Mezőgazdasági kamara március 23-án kétnapos filléres gyorsvonatokat indít Budapestre, amelyeket csak gazdák, gazdatársadalmi testületek, szervek, szövetkezetek és a gazdaközönség szellemi vezetői vehetnek igénybe. Részvételi díj 5 pengő. Jelentkezni lehet a városi idegenforgalmi irodában március hó 11-én délig. Városháza, II. em. 74.”¹

Szinte valamennyi jelentős nagyvárosból szerveztek ezekben az években egy- vagy kettőnapos filléres vonatot Pécsre. A BESZKÁRT közművelődési egyesület pl. 1938 augusztusában 650 fős különvonattal szervezett napos kirándulást Budapestről Pécsre.² A Veszprémi Újság lelkes tudósításban számolt be az egyik ilyen filléres vonatos útról.³

Az Idegenforgalmi Iroda működése

1936-ban az iroda 23 911,5 pengő bevétellel gazdálkodhatott.⁴ A számvevőszéki vizsgálat megállapítása szerint már ezekben az években is problémát okozott a pénzügyi fegyelem betartása, 50 pengő fölött ugyanis csak a polgármester előzetes engedélye alapján lett volna lehetséges kifizetés.

A rugalmas működés azonban ezt nem minden esetben tette lehetővé. „Ezért, a számvevőség javaslatával egyetértve, az iroda vezetőjének azt az eljárását, hogy az 1936. év folyamán az 50 P-nél nagyobb összegű egyes kiadások teljesítésénél az előzetes engedélyem kikérését elmulasztotta, a múltra vonatkozóan kivételesen tudomásulveszem, a jövőre pedig ebben a kérdésben ugyanezen szám alatt kiadott, s az iroda pénz- és értékkezelésére vonatkozó rendeletemben külön intézkedtem” írta Makay polgármester 1938. januári levelében.⁵

A költségvetés tervezését a mai gyakorlathoz képest lényegesen előbb elkezdték. „A m. kir. belügyminiszter 1927. évi 42 200. számú körrendeletének II. A.

¹ BML Pécs Város Idegenforgalmi Irodájának iratai (a továbbiakban: idf.) 178/1939.

² BML idf. 1319/1938.

³ BML 8. dosszié 3. lap

⁴ BML idf. 329/1938.

⁵ BML idf. 329/1938.

A pécsi kirándulásról,

Általános örömet keltett az a lir Veszprémben és környékén, hogy „filléres gyors” indul Pécsre, ebbe a szép városba, melyről már annyi érdekeset hallottunk.

A filléres vonat összes jegyei már hetekkel az indulás előtt elkelték és így a vonat indulása bizonyossá válhatott. Kellemes meglepetés volt az Enyingre befutó felvirágozott mozdony, és a helyeknek megszámozott kocsikra való elosztása, ami minden torlódást elkerülhetővé tett. Az út maga is kellemes volt, mert csak egy-két helyen állt meg néhány percre a vonat. Pécsre pontban délelőtti féltizenkettőkor érkeztünk. Az állomáson fuvós zenekar várt bennünket és Pécs város közönsége, mely lelkesen megéljenezte a vendégeket. Az utakon figyelmeztető táblák, felvilágosító helyek, kedves cserkészgyerekek, akik készséggel kalauzoltak bennünket.

Benn a városban megtekintettük a helyi különlegességek vásárját és a város középpontjában lévő nevezetességeket. Térzene várt ránk a főtéren és olcsó, jó ebéd a vendéglőkben és étkezőhelyeken.

Délután gyalog és autókörseta keretében mutatták meg nekünk a város érdekesebb részeit, muzeumokat stb. Kimentünk a Zsolnay-gyárba, onnan a Mecsekre. Akármelyik pécsi nevezetességet néztük is meg, az volt mindegyiknél az impresszió, hogy nem láttunk semmit, mert pl. a székesegyház belseje a maga műkincseivel, művészi freskóival, földalatti templomaival, szobraival, faragványaival, muzeumával egész hétre szóló látványosságot jelentett nekünk. Ugyanígy a Zsolnay-gyár muzeuma is, melynek tüzetes áttanulmányozása heteket vett volna igénybe. Ugymentünk el a látóivalok mellett, hogy elkábitott bennünket az, amit láttunk, mert összefolyt szemünk előtt, mint a gyorsan pergetett film egyes kockái, csak a benyomás maradt meg. Ez pedig nagyszerű volt!

Fenn a Mecseken figyelmes kiszolgálás, utbagazítás, olcsó étkezés. Nagyszerű panoráma várt ránk minden kilátónál vagy magaslaton. Aki fenn járt a Kiss József-kilátónál vagy a Menedékházánál, az nem felejtí el egyhamar Pécsét!

1/1 pontjában foglalt rendelkezés szerint a törvényhatósági város számvevősege július hó végéig köteles a város költségvetési előirányzatának tervezetét elkészíteni. A tervezetet a törvényhatósági bizottságnak október hó 1-ig kell letárgyalnia és október hó 15-ig köteles a belügyminiszterhez felterjeszteni.”⁶

A fenti menetrend azonban a nyári szabadságotlással miatt sok esetben nem volt tartható, ezért a polgármester elrendelte, hogy a következő évi költségvetést már a folyó év március 31-ig készítsék el az önkormányzati egységek vezetői.

SÁTORI BENEDEK ERNŐ

* Budapest
IV. Ferenciek tere 3

1938 február 1.

1938 FEB.

SZIGORUAN BIZALMAS

Nagyságos
Dr. SIK LAJOS
v. főjegyző urnak,
Pécs.

Kedves Lajoskám!

Pécs szab. társ. elnökségi irodája	
Sz: 118	K: 1938 FEB. - 21.

Örömmel tudatom Veled, hogy Zsembery Gyula dr. óméltósága február 14-ére hívja össze a Magyar Camping Szövetség alakuló közgyűlését a Magyar Turista Egyesület József utca 4 alatti nagytermébe. Ha fel tudsz jönni igen hasznos volna ha megjelenél. *En mint igy. tilt. arvaem.*

A Magyar Camping Szövetség-be tömörülnek a Vadevezősök az Evezős Szöv. a Magyar Kajak Egyesület és a Karakán Kajak egys. a Magyar Turista Szövetség, a Budapesti Mótór Yacht Club a Balatoni Vitorlás egyesületek a Budapesti Sport Egyesület és a Királyi Magyar Automobil Club. Vagyis megalakul az a központi szerv amely Hazánkat külföldön a Nemztk Camp. Szöve-ben képviselni fogja és módot nyújt arra, hogy minden sportágazat részt vehessen ezentul a camping turisztikában, úgy belföldön mint külföldön is.

A Camping Club /angol/ aug 3-13ig egy általam Londonban személyesen megbeszélte turát küld, turistákat, tehát ezt a turát már a Magy. Camp. Szöv. bonyolítja majd le és csatlakozik hozzá az a túra amit az ideai Camp. Világkongresszusról Torinóból autógokat én hozok fel. (KMAC)

Az angolok kérnek 3 nap Budapestet, 3 nap Balatont és én ajánlottam hozzá 3 nap Mecseket, végül 1 nap Budapesten, elutazás előtt.

Én most tehát azt kérem Tőled légy kegyes nekem olyan helyet megnevezni, amely ha nem is közgazg. megnyitott camphely még most, de alkalmas: vagy 50 sátor, esetleg 8-10 caravankocsi elhelyezésére. Le jövők megnézni aztán hivatalosan bejárathatjuk még időben.

Miután turistákról lesz szó, tehát autócaron¹ vagy teherautón vihetjük ki őket a campbe. 3 nap alatt lehetne 2 táborhelyet adni. Onnan aztán, aki akar kirándulhat a környékbe. Közben lesz -e ebben az időben szabadtéri

⁶ BML idf. 359/1938.

szinjáték. ² Alternative, úgy gondolom, vagy egyenest viszik őket Pécsre, tehát érkeznének 7-8-án és maradnak 10-11-ig, vagy pedig érkeznek Budapest 3 nap és Balaton 3 nap, után 11-én és maradnának 13-ig.

Megkísérelném, azt is hogy egy héttel későbbi weekenden induljanak Londonból, vagyis nem 3-án érkezzenek Pestre hanem 10-én, t.i. akkor először Pécsset néznék meg aztán a Balaton mellől 15-ére az idei Szt. István ünnepekre Székesfehérvárra mehetnének és végül Budapestről 20-a körül indulhatnának vissza. De ~~ez~~ a megoldást nem tartom keresztül vihetőnek.

A pécsi állomásról kellene 2 autócaron kivinni őket és egy teherautón a podgyászukat. A táborhelyeken higiéniai berendezésként néhány megszalt gödör elég lesz, őrségről kellene gondoskodni. Városnézéskor -1-2 vezetőből. A magyar Heidelberget méltóan akarom bemutatni az első campelőeknek. Természetesen a turával járó költségeket a campelők részvételi díj formájában átutalják és az extra kiadásokat és ellátásukat fizetik maguk.

Alkalmasnak vélném, hogy őket a város egy pohár sörre és séskiflire, város-nézés közben, vendégül lássa egy stylusos alkalmas helyen. Amennyiben ez a csekély költség akadály lenne, úgy beállíthatjuk esetleg az általános költségek közé.

Tehát Lajoskám a Te középeurópai nivód és uri nagystyluségedre bizom, hogy olyan vadregényes és talán történelmi vonatkozású, alkalmas táborhelyet proponáljál, amelyik a városhoz sincsen távol, esetleg vonattal könnyen megközelíthető és antik városokkal kapcsolatos remek benyomásokat stylszerűen egészíti ki.

A Zobák, Magyaregregy, stb. Kárász-i camphelyek inkább az autósoknak felelnek meg, mert vagy 20 kilométernyire fekszenek a várostól. Most azonban tumb tákról lévén szó, valami közelebbi hely kellene. Tripammerfa is 13 kilométer és gondolom turistáknak ~~híssé~~ távol esik ahhoz ~~egy~~ a városotokat is élvezhesse, szabad mozgás szabadságában. Viszont a város felett elterülő Mandulás és Sportszálló körül sajnos a kiirtott erdő, inkább cserjés és igen napos meleg lenne.

Kérlek Lajoskám azonnal irjál, mert a megközelítő adatokat nyomják az angol hivatalos lapban f.9-éig és még ki is kell küldésem Londonba a választ.

Privát címre kérem leveledet. Ülel

Satori Henrich

Az Idegenforgalmi Iroda működését választott idegenforgalmi bizottság irányította. 1939. év végén választották újjá az idegenforgalmi bizottságot.⁷ Tagjai egyrészt a törvényhatósági bizottság tagjaiból (Ángyán János dr., Karl Lajos dr., Kelemen Andor dr., Kovács Béla dr., Kistót Károly, Márovics Andor, Matyasovszky Zsolnay Tibor, Nendtvich Andor dr., Sipták Lajos, Stitz Lajos dr., Schaurek Rafael dr., Takó István, Tausz Gyula, Török Lajos, Visnya Ernő), összesen 15 főt, másrészt az idegenforgalom iránt érdeklődők sorából (Bartók Egyed dr., Berky István, Dusbaba Vilmos, Hamerli József, Krisztics Sándor dr. Linder Ernő, Mayer Gusztáv, Szabó Pál Zoltán dr., Szilléry Péter dr. és Waldbauer Henrik) összesen 10 főt. Együtt alkották a 25 fős városi idegenforgalmi bizottságot. A résztvevő személyek társadalmi presztízséből megítélhetjük, hogy milyen nagy becsben állt a 30-as évek végén városunkban az idegenforgalom. Az iroda a közvetlen idegenforgalmi feladatok szervezése mellett aktívan közreműködött az idegenforgalommal kapcsolatos hatósági feladatok ellátásában, valamint a rendkívül népszerű természetjárás feltételeinek a javításában (így pl. mecseki túraútvonalak jelzésének elkészítése, mecseki térképek, tájékoztató füzetek készítése stb.). Jelentős szerepet

⁷ BML idf. 926/1939.

vállalt az iroda a kulturális élet szervezésében is, mert összefogta a Pécsi Ünnepi Játékok szervezésével kapcsolatos feladatokat, bonyolította ennek pénzügyeit és intézte a marketing munkáját. De a városháza protokoll szervezési feladatainak szervezésében is aktív szerepet vállalt. Erről tanúskodik a miniszterelnök 1939-es látogatásával kapcsolatos hirdetője.

„A Miniszterelnöki díszebéd a Pannóniában. A vasárnap Pécsre érkező vitéz dr. Imrédy Béla miniszterelnök úr tiszteletére déli 1 órakor a Pannonia szálló nagytermében díszebéd lesz. Az ebéd ára 2,50 pengő a kiszolgálási díjakkal együtt. Ital külön fizetendő. A rendezőség a korlátolt létszámra való tekintettel felkéri mindazokat, akik a díszebéden részt kívánnak venni, hogy jelentkezéseiket a városi idegenforgalmi irodába juttassák el (II. emelet 74. Városi Székház). Az ebédjegyeket a díjlefizetése ellenében az idegenforgalmi iroda szolgáltatja ki.”⁸

Jellegzetes turisztikai termékek

Kempingezés. A dokumentumok tanulsága szerint a „Mecsek kies fekvésű camphelyei” felkeltették már az angol és olasz kempingezők figyelmét. Az International Federation of Camping Clubs 1938. márciusi lapszámában beszámol az augusztus 6. és 20. közötti magyarországi „HUNGARIAN-TOUR”-ról, mely egyik állomásaként Pécs is szerepelt.⁹

Az angol csoport látogatásának előkészítése adta az apropót, hogy Pécs már az első lépéseknél bekapcsolódott a magyar kempingélet szervezésébe, kempingszolgáltatások kialakításába. Az előkészületekről kaphatunk színes bepillantást Sátori Benedek leveléből.¹⁰

A kor idegenforgalma a Dunántúl c. folyóirat tükrében

1936.

Február 23.

Pécs idegenforgalmi hiányosságaira mutat rá Sík Lajos tb. főjegyző. Akár vasúton, akár autóval érkeznek hozzánk a vendégek, az első vágyuk, hogy megmosakodhassanak, rendbe tudják szedni magukat. Nagyon fontos lenne szállodán kívüli „tisztálkodó helyiségek” kiépítése. Ruhatár, mosdó jelenleg csak a főpályaudvaron van. Célszerű lenne ún. „service állomások létrehozása”.

Eligazodás a városban

Alapvetően fontos lenne, hogy az ide érkezők tájékozódni tudjanak a városról. A számtáblák kihelyezése még folyamatban van, amelyek alapján beazonosíthatóak az épületek. Célszerűnek mutatkozik taxisofőrök ilyen irányú kiképzése is, hogy a legelemibb útbaigazításokban segíteni tudjanak. A jövőre nézve fontos feladat a megfelelő helyeken, a megfelelő személyzet kiválasztása, és a nyelvek ismeretének elsajátítása.

A Mecsek kihasználása:

Pécs idegenforgalmi programjának fő pontja, hogy miképpen tudnák a Mecseket a legjobban kihasználni. Meg kell határozni, hogy melyek azok a teendők, melyek ezt elősegítik. Pécsnek nincs fürdővendége, pedig a fürdővendég több napot tölt el egy adott helyen. Ilyen van Harkányban, Sikondán, de ezek nem sok for-

⁸ BML idf. 27/1939.

⁹ BML idf. 386/1938.

¹⁰ BML idf. 358/1938.

galmat jelentenek Pécsnek. Költekezés tekintetében ez nem jó a városnak, így törekedni kell arra, hogy minél többen jöjjenek ide, minél tovább maradjanak, és így többet költsenek. A feladat az, hogy a Mecsekben megtaláljuk azt a pozitívumot, ami több napra idevonzza a vendéget.

Március 3. Négy kisszakasz a pécsi villamosvasúton

A város már régóta ki akarja terjeszteni a kisszakaszjeggyel folyó kísérleteket. Az üzemi bizottság már foglalkozott is az üggyel, és elhatározta további új kisszakaszok létrehozását. Abban állapodtak meg, hogy a Zsolnay-Gyár–Zrínyi Reáliskola között futó pályát 4 kisszakaszra osztják. A kisszakasznak az alábbi helyen lesznek megállói: Kórház tér mellett lévő kitérőben, a Széchenyi téren és a Kossuth utcai kitérőnél. A kisszakaszjegy ára – mint az első kísérletnél – 8 fillér marad. A 4 új szakasz bevezetése március 4-től kezdődik.

November 7. December 15-én nyílik meg a Mecsek Üdülőkiszálló

A város törvényhatósági bizottsága ma rendkívüli ülést tartott a mecseki szálló ügyével kapcsolatban. Sík Lajos ismertette, hogy a közgyűlés október 15-én Szunyogh András budapesti lakosnak adta bérbe az Üdülőkiszállót, aki azonban a több ízben meghosszabbított határidő lejáratig sem fizette be a kikötött 10 000 pengős kauciót. Az utolsó időpont november 3-án járt le, de Szunyogh András újabb időpontot kért november 10-ig, amit a város már nem fogadott el. Ezek után visszatértek egy korábbi pályázóhoz, Kiss Lajoshoz. Ajánlata szerint a bérlet 10 évre szól január 1-től. A szállodát a város ez év december 1-én adná át, így azt a bérlő köteles lenne dec. 15-vel megnyitni. A bérlő a feltételeket köteles szem előtt tartani, miszerint a szálloda a középosztály számára elfogadható méltányos árak mellett működjön. Az ajánlat szerint a bérlő a szobaárakból 50%-os, az éttermi szolgáltatásokból pedig 7%-os hasznot kell, hogy adjon a városnak, úgy, hogy ez az összeg nem lehet 10 000 pengőnél kevesebb.

A bérlő kikötése, hogy július 1-ig a város köteles garázst, sofőr lakást építeni, és ha szükség lesz rá, szárítóhelyiséget és mély pincét. Sík Lajos javaslatára, hogy a közgyűlés fogadja el az új pályázó feltételeit. Ezt egyhangúlag elfogadták.

1937.

Március 23. Pécs–Budapest: Három óra. Május 15-én indulnak meg az „Árpád” járatai

A legutóbbi menetrend értekezleten a MÁV Budapesti Igazgatósága arról döntött, hogy az érdekeltek előterjesztésére, megpróbálja Pécs–Budapest vasútforgalmat gyorsabbá tenni. A MÁV Igazgatósága május 15-től beindítja a Pécs–Budapest között közlekedő „Árpád” sínautóbuszt. A már elkészített menetrend szerint az Árpád Budapestről du. 1 órakor indul és 4-kor érkezik Pécsre. Pécsről reggel 8-kor indul és 11-kor érkezik meg a fővárosba. A MÁV Vezérgazgatóságának döntése nagy öröm volt Pécs számára, hiszen így a négyórás menetidő 3 órára csökken le. Az indulás és érkezés ideje minden igényt ki tud elégíteni

Április 2. Az „Előd” sínautóbusz budapest–pécsi bejárása

A MÁV Igazgatósága az utazóközönség kielégítésére tervbe vette, hogy beindítja az „Árpád” sínautóbusz-járatot. Az újítás attól páratlan jelentőségű, hogy csaknem a repülőgép sebességének megfelelő gyorsasággal valósítja meg a fővárosba utazást. A sínautóbuszt június 15-től járatják rendszeresen a már közölt terv

szerint. Menetrendje az előzetesben megállapítottakkal megegyezik. A Pécs–Budapest út bejárása nagy érdeklődés mellett történt meg, a pécsi főpályaudvar hemzsegett az érdeklődőktől, és mindenki csodálattal nézte az első és másodosztályú kocsikat, mely nem az „Árpád” volt ugyan, hanem annak testvérpárja, az „Előd”. Az út a várakozásoknak megfelelően 3 órára sikerült.

Április 6. Pécs idegenforgalma

A magyar gazdaságpolitika arra törekszik, hogy a szórakozni vágyók itthon költsek el a pénzüket. A filléres kirándulónvontatok rendszeresítésével valóságos felfedezőútra indultak a szórakozni vágyók. Ebben az érdeklődésben benne van természeti szépsége és történelmi múltja miatt Pécs is. Az elmúlt 1936-os esztendőben 63 000 bel- és külföldi vendég érkezett Pécsre. Az idegenforgalomban elért sikerek tekintetében Pécs város vezet. Érzékelhető, hogy évről-évre nagyobb az érdeklődés a város iránt. Pécszet az elmúlt esztendőben 2579 külföldi kereste fel. A legtöbben Bulgáriából, Romániából, Csehszlovákiából, Hollandiából, Olaszországból és Németországból érkeztek, de volt svéd, spanyol, török, japán és indiai vendég is. Az 1935. évi statisztikához képest ez jelentős növekedést mutat.

Július 27. Pécs új műemlékkel gazdagodik

A Pécsi Székeskáptalan tulajdonában lévő Káptalan utca 2. számú házban a napokban elkezdett tatarozási munkálatok során műtörténeti szempontból igen jelentős eredményt értek el. A nyugati és déli homlokzatok letisztogatásával az első emelet magasságában igen finom rajzú faragott kő balusztorsor került napvilágra kb. 10 méter hosszúságban. Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy az emlék Mátyás király korabeli, tehát a legrégebb pécsi épület nyugati szárnyán eredetileg egy igen szép kivitelezésű erkély állt. A város úgy döntött, hogy a leletet rekonstruálni fogják.

Szeptember 4. Hotel Kikelet

Kevés filmet kísért a város olyan nagy érdeklődéssel, mint az itt készült „Hotel Kikelet” c. vígjátékot. Három hónappal ezelőtt még a Mecseken és a pécsi utcákon dolgoztak a filmesek. A magyar színészet sztárjai frissességet, lendületet hoztak a városba. Maga Pécs város is felkarolta a filmet, és idegenforgalmi célból 3000 pengővel támogatta. A film azóta elkészült és a múlt hónap második felében került bemutatásra. Kitűnő sajtó kritikát kapott. A fővárosban, írtak a remek pécsi felvételekről és a színészek kitűnő játékáról. A közönség pedig azóta is estéről estére megtölti a színházteret. Ami a filmben nekünk pécsieknek a legkedvesebb – az ismerős hazai tájak, a mecseki erdők, a kanyargós szerpentinek –, minden várakozást felülmúlóan gyönyörűen sikerültek.

Szeptember 12. Színek és fények a pécsi éjszakában

Az utóbbi időben a Széchenyi tér és a Király utca, a pécsi „city” örvendetesen fejlődik. Esténként a pécsi „city” képe megváltozik, s kigyúlnak a fények, a hatalmas cégtáblák minden színben pompáznak. A pécsi kereskedők rájöttek, hogy nem elég a szépen berendezett kirakat, ezen felül még szükség van arra, hogy a közönség figyelmét felhívják cégükre, portékájukra. Ez a gondolat vetette fel a fényekkel és színekkel reklámozás ötletét. Ma már szinte elképzelhetetlen modern üzlet neon nélkül. A fényreklámok művészi felhasználását Bécsben már lehetett látni.

1938.

Január 5. 140 000 pengős forgalma volt 1937-ben a Mecseki Üdülőkészletnek

A Mecseki Üdülőkészlet, úgy látszik, minden tekintetben beváltja a hozzá fűzött reményeket. Amit az első években nem is reméltek, a szálló igen nagy népszerűsége miatt. Sok a külföldi szállóvendég is. Egy dán házaspár például egy hétre jött Pécsre, de úgy megszerették a vidéket, hogy hat hétig maradtak. Az elmúlt hónapokban 8 nászutas-pár lakója volt a szállóknak. Jelenleg is csaknem minden szoba foglalt. Ha a forgalom ilyen tempóban fog növekedni, akkor jelenleg rendelkezésre álló szobák száma kevés lesz. A szálló igénybevétele az jelzi a legjobban, hogy 1937. január 1-től december 27-ig 16 969 pengő 86 fillér volt a forgalma. A legnagyobb forgalmat mégis a szálló étterme bonyolította. Itt minden helyiség szűknek bizonyult. A nyári hónapokban a közönség nagy része el sem fért a teraszon. Ez késztette a város vezetését, hogy a közgyűlésnek előterjessze az étterem bővítéséről szóló javaslatot. A közgyűlés megszavazta a bővítést, melynek munkálatai kora tavasszal kezdődnek meg. Az étterem 1937. január 1-től december 27-ig 120 431 pengő 10 fillér bruttó forgalmat bonyolított le. A városnak a bérlővel kötött szerződés alapján a szállásdíjból 50%, az étteremből 7%-os részesedés jár. A két összeg éves szinten 10 000 pengőnél kevesebb nem lehet. Az 1937. évi bevételek alapján a város többet kap a minimális 10 000 pengőnél.

Május 12. Pécs–Bécs: Hat és fél óra

Vasárnap lép életbe a MÁV nyári menetrendje, mely a pécsi viszonylatba is jelentős változásokat hoz. Megjavul Pécs nemzetközi összeköttetése. Május 15-én indul első útjára a Pécs–Bécs vonalon az új Siegfried motorosvonat, amely 6 és fél óra alatt teszi meg az utat. A Siegfriednek csatlakozása lesz Gyékényesen Triest–Velence–Fiume felé, és ugyanakkor az Árpád sínautóbuszszal is csatlakozást kap Szentlőrincen. A Siegfried indul Bécsből a Südbahnhoftól 14 órakor és Pécsre érkezik 20 óra 53 perckor. Pécsről délelőtt 9-kor indul és érkezik 15:32-kor.

Augusztus 5. Pécs és Baranya idegenforgalma

A kedvezőtlen vasúti összeköttetés és a megfelelő autótúráhiánya miatt Pécs sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van, mint a nagyobb vidéki városok. Szeged, Debrecen, Miskolc, Sopron szerencsésebbek, mert beleesnek a nagy nemzetközi vérkeringésbe. Mégis Pécs évről évre nagy vándorjárdák helyszíne. Az erőteljes propaganda meghozza gyümölcsét, és egyre több külföldi és belföldi vendég érkezik. Pécs állandóan tele van turistákkal, a Mecsek szálló is mindig zsúfolt. Sok ezer ember tartózkodik magánházaiban is. Pécs idegenforgalma már nem sokáig támaszkodhat a filléres vonatokra. Kiderült, hogy csak Budapestről számíthatunk ilyen vonatokra, mert a többi helyről nincs elegendő jelentkező. Pécsnek magának kell megoldania, hogy az idegenforgalom továbbra is magas szinten maradjon és, hogy eljussanak a vendégek a városba.

Október 14. Újra megnyílt a modernizált Nádor

Pécs városa a mai nappal új színnel gazdagodott. A megszünt Nádor kávéház újjászületett. Különösen a régi pécsiek életében játszott nagy szerepet a kávéház. A régi Nádor újjáalakításában a pécsi Pannónia sörgyár 80 ezer pengőt fekte-

tett be, amit az új bérlő 10 ezer pengővel toldott meg. A kávéház mellett feléledt a Nádor söröző is, megmaradt a Nádor étterme is átalakított formában.

A kávéház: Hatalmas ablakaival, gumipadlójával, vadonatúj berendezésével rendkívül barátságossá vált, melyet a pécsi közönség hamar megkedvelt.

Az éttermet az új abrosz, szőnyeg és virág teszi meghitté. Az újítás a pécsi-eknek, hogy az étterem ebéidő után kávéházzá alakul, azaz *caffe restauranttá*. Újság is kapható a kávéházzal szemben, csak a felszolgálásban van változás, mert bevezették az olasz felszolgálási módot. A kávéház és az étterem között foglal helyet a Kertész-dzsesszbend, amely a tánczenét szolgáltatja. A régi Kék terem a bridzsteremmel együtt újjaalakult. A kávéház játéktérében új biliárdasztal és játékasztalok sora várja a szórakozni vágyókat.

1939.

Január 17. Pécs 1938. évi idegenforgalma

A város idegenforgalmi hivatala ma állította össze Pécs múlt évi idegenforgalmi statisztikáját. Ezek szerint 1938-ban 2606 külföldi fordult meg Pécsen. Ezek közül magánlakásban szállt meg 1206, szállodában 614. Társas kiránduláson 786 külföldi vett részt. Belföldről 69 117 látogatója volt Pécsnek. Magánlakásban szállt meg 31 196, szállodában 23 194 fő. Filléres vonattal érkezett 6614 vendég, társas és egyéb kiránduláson 6414, tanulmányi kiránduláson 999 fő vett részt. Pécsről filléres vonattal elutazott 5615, Pécsről Máriagyúdra 6097. A Mecsek szálló 452 hétfői jegyet adott el, a menedékház 994-et.

Havi bontásban a két nyári hónapban volt a legkevesebb a külföldiek száma. Csoportos külföldi kirándulás 13 volt Pécsre. Így májusban a 44 fős francia csoport, júliusban 14 fő amerikai vendég, júliusban lengyel cserkészek 8 fő, lovas túra 7 fő, lengyel főiskolások 20 fő, augusztusban VI. lovastúra 9 fő, keszthelyi nyári egyetem 14 fő, lengyel diákcsoporth 13 fő, német diákcsoporth 114 fő, angol csoport 17 fő, amerikai magyar csoport 33 fő, a repülő csillagtúra 23 fő és az eszéki különvonat 480 taggal érkezett.

Február 17. Strandfürdő, erdei iskola, és gyermeküdülő internátus a Mecsekben

Pécs lakosságának 3 régi vágya van. A mecseki strandfürdő, az ugyanott létesítendő erdei iskola, és az azzal kapcsolatos gyermeküdülő internátus. A Mecsek strandfürdő terve a szálló megépítése után merült fel. A tervet két építész-mérnök készítette, akiknek az elképzeléseit a szálló bérlője is helyesli.

Erdei iskola: Létesítendő lenne a városi mérnöki hivatal által készített tervvel ellentétben a Sátortábor helyett. Az üdülőszállótól keletre vezető út mentén a villanegyed még eladatlan két parcelláján. A gyenge és beteg tanulók részére szolgálna nagy segítségül a mecseki erdei iskola.

Gyermeküdülő internátus: A beteg gyerekek gyógyulását szolgálna az internátus. Két-két teremben lennének elhelyezve a fiúk és a lányok felügyelet mellett. A földszinten lennének a betegszobák, fürdők, orvosi szoba, az alagsorban egy nagyobb méretű étkező-nappali helyiség és konyha kapna helyet.

Strandfürdő: A strandfürdőt az üdülőszálló és a francia emlékmű közötti délnyugati irányú völgybe tervezték. Az üdülőszálló vendégei, az üdülőttelep lakói és a

város lakossága részére. A strandfürdő vízterülete 3000 négyzetméter lenne. A fürdőépületben 44 kabin, 260 öltözőszekrény, pénztár, ruhatár, WC-csoport és zuhanyzó nyer elhelyezést. Napozásra a domboldal szolgál. A tervezett bevétel 10 950 pengő, míg a kiadást 2620 pengőre teszik. A jövedelem ezek szerint 9330 pengő lenne. Miután a strandfürdő létesítését 60 000 pengőben állapították meg, a tiszta jövedelem a befektetett tőke 13,8%-a. Véglegesen a közgyűlés fogja eldönteni, hogy a fentiek megvalósulnak-e.

November 11. Vándorkirakat-akció a városok között.

Érdekes átíratot kapott a pécsi városháza az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivataltól, miszerint a belső vándorforgalom korszerű megszervezésre tesz javaslatot. Az átírat kifejti, hogy a nemzetközi idegenforgalomra nem lehet számítani. Ezzel szemben megállapították, hogy a belső vándorforgalom igen nagy lendületet vett. A rendelkezésekkel szabályozott fizetéses szabadság és az ez idő alatt adott vasúti kedvezmény és az egyéb kedvezmények mind elősegítik a belső vándorforgalmat. Az idegenforgalmi hivatal azt szeretné, hogy szervezzék meg a városok közötti „városkirakat”-akciót. A tervek szerint 12 felvidéki-kárpátaljai és 12 anyaországi város kiállít majd 1–1 kirakatra való nagyított fényképet. Ezek a propagandaanyagok vándorolnak majd a városok között. Minden városnál egy központi helyre kerülnének, hogy minél többen lássák. A propagandaanyag egy hónapon keresztül a fővárosban is látható lesz. A 24 város díjtalanul szerepelhet a május 24-én tartandó áruminta-vásáron.

1940.

Január 13.

Pécs idegenforgalmi hivatala a városháza főbejárata mellett lévő volt Hamerli kesztyűüzlet helyiségébe kerül. A város mérnöki hivatala elkészítette a tervezetet, a városi hivatalok átcsoportosítására. Ha Makay István polgármester úr a terveket jóváhagyja, akkor annak végrehajtását január 15-én elkezdhetik. A rendőrség kiköltözése tette lehetővé, hogy a zsúfolt hivatalok egy kis lélegzethez jussanak, míg kivitelezik a felújításokat. A mostani tervezet egy része olyan jelentős, hogy arról külön meg kell emlékezni. A város idegenforgalmi hivatalát a városháza főbejárata mellett lévő, jelenleg üresen álló Hamerli-féle kesztyűüzletben helyezik el, így funkcionális helyére kerül, az emberek szeme elé.

Zárszó

Jóleső érzéssel és nagy tisztelettel olvasgattam a levéltári anyag oldalait és lapozgattam a Dunántúl című folyóiratot anyagot gyűjtve a 30-as évek idegenforgalmáról. Volt némi elképzelésem, arról, hogy ezen időszak milyen izgalmas és jelentőségteljes volt városunk életében, de korántsem gondoltam, hogy jelenlegi turisztikai kínálatunk döntőrészt már kialakult ekkorra, és a turisztikai marketing munka ma használt minden módszerét már ekkor magas szinten alkalmazták.

Sajnos a háborús készülődés, majd a II világháború megszakította ezt a lendületes fejlődést, és több mint két évtizednek kellett elteltie ahhoz, hogy a 60-as években újra elkezdődhessen Pécs városának látványos fejlődése.

A 30-as évek eredményei azonban napjaink idegenforgalmára is hatással vannak.

SEY GÁBOR

PÉCHY ILLY

Egy elfelejtett pécsi primadonna

1912. február 14-én született Pécsen, Hamerli Ilona néven, a család ötödik gyermekeként. Atyja Hamerli Imre kesztyűgyáros, a Pannónia Szálló építtetője, édesanyja Nóvy Sarolta. Az elemi és polgári iskolát Pécsen végezte. Édesapja korai, 1927-ben bekövetkezett halála után, igen korán, 16 évesen férjhez ment dr. Decleva Jenő városi tisztviselőhöz. Kislányuk, Eleonóra 1929-ben született.

Szép énekhangjára korán felfigyeltek, előbb a családban, majd később az iskolában is. Gyermekkorában már otthon sokat énekelt édesanyja zongorakíséretével. Az iskolában énektanára, Dudás tanár úr egyre többet szerepeltette, később pedig rendszeresen felléptette a Belvárosi templom vasárnap reggeli fél kilences miséjén, ahol szólót énekelt. Legtöbbször az Ave Máriát adta elő különböző szerzőktől. A Pécsi Dalárdában Bellis Dezsőnél tanult, majd 1927-től énektanára Sztérényi József lett, aki nagy reményeket fűzött tehetségéhez. Már 1926-ban részt vett különböző dalkörök találkozóin, ahol szép sikereket ért el. 1928-ban a nagyközönség előtt Puccini Pillangó kisasszonyának nagyáriáját énekelte. Annak ellenére, hogy jó kritikát kapott, az énektanulást és a fellépéseket családi okok miatt megszakította.

1931-ben kezdett újra énekelni, nem utolsósorban férje unszolásának is engedve. Énektanára ismét Sztérényi József lett, aki a budapesti Zeneművészeti Főiskola próbaéneklésére is felkészítette. 1932-ben Szabados, Hanis, és Malecky tanár urak előtti sikeres próbaéneklése alapján fel is vették a második akadémiai osztályba, s egyben elnyerte a Zeneművészeti Főiskola operai ösztöndíját is. Sajnos mindkét lehetőségtől elesett, mivel nem sikerült Pestre kerülnie, elsősorban anyagi okok miatt. Sztérényi énekiskolájának minden évi zárókoncertje a Pannónia Szállóban került megrendezésre. Ezekon Hamerli Ili rendszerint Horváth Ferenc zenetanár kísérte zongorán. A sikeres alkalmi fellépések mintegy megkoronázása volt, hogy Krémer Ferenc színházi búcsúestjén előadásra kerülő Iglói diákok női főszerepére Hamerli Ili-t kérte fel. Ekkor azonban az átütő siker még elmaradt. Énektanára biztatására elindult a Budapesten megrendezett magyarnóta-versenyen, ahol az aranykoszorút kiérdemelt Bodán Margit és Cselényi József mögött ezüstkoszorús minősítést kapott. Sztérényinél továbbra is szorgalmasan tanult, s egyre közelebb került az énekesnői karrierhez. Előbb D-né Hamerli Ili (Illy), D. Hamerli Ili (Illy), Pécsy Ili, majd Péchy Illy néven vállalt fellépéseket.

Első igazán jelentős sikere a közönség előtt Cselényi József Pécsi Nemzeti Színházbéli búcsúestjéhez kötődik. A városból távozó magyarnóta-énekes mellett, aki a műfaj „kétségkívül legelhivatottabb képviselője” volt „meleg baritonjával”, a közönség nagy lelkesedéssel fogadta D-né Hamerli Ili, „nemes csengésű, abszolút kultúrált hangon” előadott nótáit. Az esten fellépett Szency Mária is. A kíséretet Dán Tibor és Horvát Kálmán szolgáltatta. Sztérényi rendszeresen szervezett koncerteket, melyekkel nem csak Pécs zenei életét akarta színesíteni, de ezekkel a rendezvényekkel lehetőséget is biztosított legjobb tanítványainak a fellépésre. Bát-

ran mondhatjuk, hogy Hamerli Ili az egyik legtehetségesebb, legjobb tanítványa volt, s megkockáztathatjuk, hogy talán a legkedvesebb is valamennyi közül. Így léphetett pódiumra Hamerli Szende Ferencsel, majd Stefániai Imrével is.

1932. december 3-án a Pannónia nagytermében Stefániai Imre kamaraművész, zeneművészeti főiskolai tanár adott hangversenyt, aki azzal tisztelte meg a pécsi fiatalasszonyt, hogy vele léphetett dobogóra. Ezt a nem mindennapi gesztust

az ismert művésztől, a szakma és a nagyközönség is a legjobb ajánlólevélnek tartotta. Nem csoda, hogy a korabeli sajtó már jó előre beharangozta az eseményt.¹

A december 3-i hangversenyre a Pannónia díszterme csaknem zsúfolásig megtelt. Természetesen ez elsősorban Stefániai Imre nevének volt köszönhető, hiszen a közönség elsősorban az ő zongorajátékára volt kíváncsi. Stefániai „Bach-Busonit, Chopint, majd a szünet után Lisztet és Paganinit tolmácsolta bravúros játékkal.... Saját szerzeményeiből a Vidalita-t mutatta be...” Az est meglepetése a programon szerényen „közreműködőként” megjelölt D. Hamerli Ili volt, akit Horváth Mihály zenetanár kísért. Már megnyerő külsejével, kellemes megjelenésével megnyerte magának a közönség szimpátiáját, amit meleg, kifejezésteljes, szép színű, hajlékony s mindezek mellett nagyskálájú hangjával csak tovább erősített. A kritika szerint „Ez a skála igazi értéke D. Hamerli Ilinek, mert nem csak alsó és felső regisztereiben erőteljes és tiszta, mint a legtöbb énekesnél, hanem középhangjaiban is megőrzi bársonyos melegségét és kristályos zengését, ami ritka jelenség. Mozart Figaró házasságának grófné áriáját, Puccini Bohémek című művének Mimi-

¹ Pécsi Napló, 1932. november 29.

és Turandotjának Liu-áriáját énekelte, valamint Tarnay Primaverája és Lavotta Mezei bokrétája szerepelt műsorában.²

Az 1934. májusi *Pécsi Színházi Élet* címlapján szerepelt D. Hamerli Ili, és az újság egész oldalas cikket szentelt a művésznő eddigi pályafutásának, az első oldalon. Az apropót az adta, hogy a pécsi Nemzeti Színház igazgatója felkérte vendégszereplésre Ábrahám Pál – Lakatos László nagysikerű operettjébe, a Zenebonába.³ A művésznő így vallott önmagáról: „Eleinte kizárólag operaénekesnő akartam lenni, később azonban, főképp Szedő Miklós rábeszélésére, operett-szerepeket is vállaltam. Együtt hangversenyeztem Stefániai Imrével, Jenocse Ferencsel, Szedő Miklóssal és Cselényi Józseffel, majd a budapesti nátaolimpiászon 186 versenyző közül, mint az egyedüli vidéki, megnyertem a második díjat. Pécsen kívül volt hangversenyem Kaposvárott, Szekszárdon és a megszállt Komáromban. A pécsi színházban a Kék Duna, a Víg özvegy, a Szerelmi rt. és az Iglói diákok című operettben szerepeltem. Végcélom természetesen az, hogy rendes állandó szerződéshez jussak, ha nem Budapesten, akkor a vidéken.”⁴

Az igazi átütő sikert, a szerződést, a Pécssett eljátszott Kék Duna női főszerepe hozta meg számára. Így számítása bevált, és az 1934–35-ös évadra a Szegedi Városi Színházhoz szerződhetett. A szegedi színtársulatban eltöltött éveiről a korebeli sajtó bő információt nyújt.

1934. május 8-án, 9-én, 14-én és 16-án játszották a hódmezővásárhelyi színházban Ábrahám Pál Bál a Savolyban című operettjét, Sziklai Jenő színiigazgató rendezésében, melynek primadonna szerepében Pécsy Ili debütált. A premiert követően, a 9-én megjelent *Vásárhelyi Reggeli Újság* nem takarékoskodott a dicsérő jelzőkkel, sem az előadás, sem Sziklai, sem Pécsy tekintetében. A darab sikeréhez „Sziklai Jenő talentuma, igazgató áldozatkészsége” mellett „színészeinek tudása is hozzájárult a darab nagyra tételéhez.” A színészek teljesítményéről szólva a cikk első helyen említi Pécsyt, akit az előadás nagy meglepetésének tartott! Az egész nézőteret elbűvölte kristályosan tiszta, szárnyaló, hajlékony és kellemes hangja, mely a legnemesebb szopránok közül való. „Drágaköz ez a fiatal színésznő, amely megcsiszolva nemsokára fényesen fog felragyogni”, sommázza véleményét a cikk írója.⁵ A sikerre való tekintettel, műsorváltozást is eszközöltek, és a vasárnap délutáni előadás után, az esti előadáson is a Bál a Savolyban ment „a tüneményes hangú Pécsy Ili-vel, aki... egy csapásra meghódította a közönséget”. A szeptember 11-i *Vásárhelyi Újság* színházi rovata ismét terjedelmes írásban foglalkozott a darabbal és nem utolsó sorban a közönséget lázba hozó primadonna avatással.⁶ Ebből a cikkből derül ki, hogyan is jutott az előkelő szerephez a fiatal énekesnő. Az Ördöglovag bemutatóján, a pár mondatos epizódszerepében tűnt ki Pécsy Ili, aki szép alakjával, végtelenül bájos megjelenésével, ezüsthangú pár szavával magára vonta Sziklai direktor figyelmét. A direktor észrevéve Pécsy „misztikus ígétét” bátran bízta rá a hön áhitott primadonna szerepet. A bemutatkozás nem okozott csalódást, sőt a vártnál is nagyobb elragadtatással írt a kri-

² Pécsi Napló, 1932. december 4.

³ Megjegyzendő, Mezey Mária ebben az időben játszott Pécssett Bus Fekete László Több mint szerelem; Gyöngy Pál – Békeffi István Őméltósága sofőre c. darabjában.

⁴ Pécsi Színházi Élet II. évfolyam 18. szám 1934. május 4-től május 14-ig.

⁵ Vásárhelyi Reggeli Újság, 1934. szeptember 9.

⁶ Vásárhelyi Újság, 1934. szeptember 11.

tika a művésznőről, amiben jelentős szerepe volt már a megjelenésének is: „Igazán szép jelenség, lebilincselően közvetlen, aki talán a festék alatt is pirul asszonyiségében. Beszéde, mint a puha bársony, lágyan simogat. Mikor énekbe kezdett, mesésen kultúrált szopránja szárnyalva szállt, énektudása, hanganyaga” bámulatra méltó. „Játsszi könnyedséggel bánik kincses torka hatalmas gazdag anyagával. Elkápráztat fortéival, álomba ringat pianóival, diminuendóival. Árnyalat nélkül, mint ezüst, tisztán cseng és minden variációban a szívhez és értelemhez egyaránt utat talál. Nem is csoda, hogy pillanatok alatt kirobbant a primadonnaavatás hatalmas, lenyűgöző sikere, mely annyira hatalmába kerítette a debut első percekben elfogult Ilikéjét, hogy az első tapsorkán végét be sem várva szaladt a kitörő öröm könnyeivel öltözőjébe. Az ő meleg és bensőséges ünneplése volt az egész est, kinek sikere a végig csak fokozódott.”⁷

Még ugyanez év decemberében Szegeden Mascagni Parasztecsületének Lola szerepében kapott, ugyan csak egymondatos, de jó kritikát: „úgy hangban, mint megjelenésben jól illett az együttesbe”.⁸

1935. március 26-án, Puccini Toscajában a pásztorfiú szerepét énekelte. Az előadásban, vendégművészként fellépett Gyenge Anna (Tosca) a New York-i Metropolitan, Svéd Sándor (Scarpia, rendőrfőnök) a m. kir. Operaház és a bécsi Staatsoper, valamint Laurisin Lajos (Cavaradosi, festőművész) a m. kir. Operaház tagja.

Március 28-án Giuseppe Verdi Trubadúrájában, Inez, Leonóra barátnőjének szerepét énekelte. Ennek az előadásnak is az az érdekessége, hogy a fő szerepeket olyan nagynevű vendégművészek alakították, mint Gyenge Anna (Leonóra) a New York-i Metropolitan tagja, Bar. S Ballarini (Luna gróf) a milánói Scala világhírű baritonistája, Halmos János (Manriko) a m. kir. Operaház és Elek Szidónia (Azucena cigánynő) a m. kir. Operaház tagja.⁹ Sikeres szegedi operett szerepei közül meg kell még megemlíteni a Három a kislány Médijét.

Sziklai Jenő a szegedi társulata részére kibérelte a budapesti Király színházat, s ott mutatta be Kálmán Imre Montmartre-i Ibolya című darabját. Az első előadásokon a nagy énektudást igénylő címszerepet Sz. Patkós Irma játszotta, amit aztán Pécsy Ili vett át. A fiatal énekes primadonna debüje minden várakozást felülmúlott. Az eseményről a *Dunátúl* is hírt adott, a pesti lapokat idézve: „Hamerli Ili (művésznéven Pécsy Ili) már rokonszenves megjelenésével is felkeltette a közönség érdeklődését és ez az érdeklődés percről-percre emelkedett, amikor a kitűnő primadonna meglepő játék-készségről tett tanúságot. Rendkívüli sikere volt a duettnek, amit Pécsy Ili, Szűts Lászlóval énekelt és a pergő tapsokból, amelyeket az új színésznő még elfogódottan köszönt meg a függöny előtt, arra lehet következtetni, hogy a budapesti operett színjátás e napon tehetséges primadonnával lett gazdagabb.”¹⁰

A *Pesti Hírlap* június 25-i száma adott arról hírt, hogy a Budapesti Szimfonikus Zenekar rendezésében Staruss Varázskeringőjét adták elő szabad téren, az Állatkertben. A „teljes színpadi formában” megvalósított „szabadtéri” előadás rendezője Tihanyi Vilmos, karmestere Nagypál Béla volt. Heléna hercegnő szerepében Pécsy Ili tűnt ki elragadó jelenségével, elragadó, finom hangjával, énektudásával, ami mind

⁷ Ugyanekkor Lehár Ferenc Éva c. nagyoperettjében a címszerepet Sz. Patkós Irma játszotta.

⁸ Dél-Magyarország, 1934. december 13.

⁹ Korabeli plakát alapján

¹⁰ Dunántúl, 1935. május 3.

olyan primadonnai érték, amely érdemessé tenné arra, hogy észrevegyék a budapesti operettszínházak is. A darabban Latabár Árpád is szerepelt.¹¹

Még ez év júliusában kellemetlen esemény történt a fiatal énekesnő életében, ami karrierjét majdnem kettétörte. Schvoy Kálmán altábornagy, Szeged országgyűlési képviselője, levélben tiltakozott Sziklai Jenő színingazgatónál Pécsy Ili további színházhoz történő szerződésének ellen. A valós okról vajmi keveset lehet tudni, de tény, hogy a szegedi törvényhatósági közgyűlésen begavári Back Károly néppárti képviselő kemény kirohanásban bírálta Shvoyt. Az ügybe bekapcsolódott dr. Decleva Jenő Pécs városi aljegyző is, Pécsy Ili férje, aki lovagias útra terelte az ügyet. A két fél, tudniillik Shvoy és Decleva, többszörös nyilatkozataik miatt az ügy rendezését csak lovagias úton tudták elképzelni, s kölcsönösen párbajra hívták egymást. Segédek többször is változtak – gondolom, nem volt ín্যükre a dolog – különböző kifogásokat találva a közreműködésre. Végül hosszadalmas huzavona után kölcsönös bocsánatkérések közepette, a lovagiasság szabályainak megfelelően az ügy lezárult, tényleges párbaj nélkül.¹²

1935 augusztusában Pietro Mascagni három napon át vezényelte a szegedi Dóm téren híres operáját, a Parasztecsüetet. A Mesternek rendkívül jó tapasztalatai voltak Magyarországról, Szegedről, s különösképpen a szegedi közönségről. Mascagni búcsú nyilatkozatában külön megemlékezik Pécsy Iliről. „Sajnálom, hogy Pécsy Ili nem szerepehetett operám előadásán, bár predesztinálva van Lola szerepére. Az idő rövidsége miatt azonban már nem illeszthettük be az olasz együttesbe, melynek jelentős tényezője lehetett volna. De ügyelni és figyelni kell erre a rendkívüli tehetségű énekesnőre, nagy szerepek várnak rá.” Mascagni evvel a nyilatkozatával a közönség és a szakma figyelmét egy új magyar énektehetségre irányította.¹³

Pécsy Ili pályáját, a szegedi sikerek és az őt ott ért atrocitás után szeptembertől a budapesti Városi Színházban folytatta. Pesten partnere lehetett Fedák Sárinak, Honthy Hannának, Szedő Mikósnak.

Pestre kerülését a Varázskeringő hercegnő szerepének köszönhette, amiben Szegeden Föld Aurél, a pesti színingazgató meglátta. A Városi Színházban szinte az összes primadonnaszerepet játszotta. Játszott operában, prózában, népszínműben, minden műfajban. Ismertségre azonban kevésbé tett szert, elsősorban azért, mivel a Városi Színház az operetteket repriizekben, felújításokban hozta, s a sajtó ezekkel az előadásokkal alig foglalkozott. Pesten visszahúzódó életet élt, egy kis panzióban bérelt szobát. A *Délibáb Színházi Hetilap* riportere a következőképp jellemezte: „Péchy Ily megjelenésében is nagyon egyszerű. Roppant kedves arcú, finom jelenség. Hihetetlen, de úgy van, otthon még csak püdert sem használ (1936!)” „...kedves, melegszerű és egy kissé szomorú tekintetű primadonna.”¹⁴

Egy aranyos történet fűződik ehhez az időszakhoz. Kislánya, Nóra egyik alkalommal a János vitézben Iluskát alakító édesanyját nézte meg a színházban. Amikor a boszorkány megverte Iluskát, Nóra hangos sírásba kezdett, s nem lehetett addig megnyugtatni, míg a szünetben édesanyjához be nem mehetett az öltözőbe.

¹¹ Pesti Hírlap, 1935. június 25.

¹² Az Est, 1935. július 20.

¹³ Budapesti Hírek, 1935. augusztus 18.

¹⁴ Délibáb X. évfolyam 14. szám 1936. március 28.

A színházi szerződése lejártával a Baross Grillben (Budapest, VIII. József körút 45.) Rónai Zoltán jazz-zenekarának kíséretével énekelt, majd 1937-től külföldi turnéra indult Gyenes Lily tizenhárom tagú női zenekarával. Egyedüli énekesként tartott a csapattal. Bejárták Svájcot, Svédországot, Finnországot, Norvégiát, Dániát, Észtországot, és Lettországot. A turnénak két érdekessége volt. Az első, hogy Oslóban érkezésükkor Sztéryni – aki akkoriban ott telepedett le – várta őket az állomáson, és meghívta magához az egész zenekart. Hamerli Ilit pedig megénekelte, mondván, ritkán adatik meg neki, hogy ilyen szép hanggal találkozzék. A második kuriózum, hogy Hollandiában Beatrix hercegnő születésekor a királyi palota előtt az újszülött tiszteletére koncertet adtak, magyar népviseletben. Erről az eseményről a *De Telegraf* 1938. február 12-i számában fényképpel illusztrált cikk is megjelent. A turnénak a háború kitörése vetett véget. Az épp Oslóban tartózkodó zenekar haladéktalanul hazaindult. Pécsy Ili az induláskor határozta el, hogy többet nem énekel. Az énekesnői karrier tulajdonképpen ezzel szakadt meg. Hazatérte után valóban nem lépett fel többet sehol, sőt még kedvtelésből sem énekelt többé. Talán a Himnusz, a Szózat volt a kivétel, amit ugyan halkán, de a nagy nyilvánosság előtt is énekelt, s persze otthon minden karácsonykor a Mennyből az angyalt.

1938-ban elvált Declava Jenőtől. 1942 februárjától egy éven keresztül Budapesten, az Ipari Árukiviteli és Behozatali Rt. eladási osztályán dolgozott, majd 1943-ban nővéréhez költözött Vörös-pusztára, gazdálkodni. 1944-ben elvégezte az Ezüstkalászos gazda tanfolyamot, amit a Jászberényi M. kir. Mezőgazdasági Szakiskola szervezett Siklóson. A front közeledtekor Pécsre az Erreth Lajos utcába, nővére lakásába menekültek, ahová édesanyját, öccsét és kisebbik bátyja családját is magukhoz vették.

1947. december 22-én másodszor is férjhez ment, Sey Lajos gyógyszerészhez. 1950-től Nagymányokon élt, ahol férje a gyógyszerterát vezette. 1952-ben megszületett Gábor fia. 1955-től gyógyszerügyi asszisztensként dolgozott, a gyógyszerésztechnikusi vizsgáját 1957. március 2-án tette le. 1975-ben ment nyugdíjba. Akkor szembesült azzal a ténnyel, hogy sem a szegedi, sem a budapesti színháznál nem volt a társadalombiztosításhoz bejelentve, így színházi éveit a nyugdíjába nem számították be.

Utolsó „szereplése” 1992. február 23-án történt, amikor a Pécsi Rádióban dr. Nádor Tamás zenetörténész készített vele riportot művészi pályafutásáról. Talán ez volt az egyetlen alkalom, amikor, ha nehezen is oldódva, de beszélt a múlt-ról. Egyébként családi körben is csak nagy-nagy unszolásra mesélt énekesnői karrierjéről. Még a 1960-as években történt, hogy a Pécsi Nemzeti Színház művészei Nagymányokra kerültek tájolni. Ha jól emlékszem, a Hány János ment. A társulatban egy ismerős színésznő is fellépett, Kamily Juci. Az előadás előtt találkoztak, s mint régi pécsiek igen megörültek egymásnak. Kamilynek volt egy kérdése: Ilikém, nem hiányzik a színpad? A válasz igen rövid és határozott volt: nem!

Életének 87. évében, 1998. augusztus 31-én Pécsen hunyt el, egy évvel azelőtt, hogy a régi Pannónia épületének falán a Hamerli család emléktáblája elhelyezésre került.

TAMÁSY ISTVÁN

A PÉCSI SZÉNÁNYÁSZAT KORSZERŰSÍTÉSE (1956–1962)

Hiánypótló kötelességünknek véltük megörökíteni a pécsi szénbányászat műszaki történetének egyik olyan szakaszát, amely eddig különböző okokból elkerülte a figyelmet.

A második világháborút követő nyomasztó évek súlyosan nehezettek a szénbányászatra, a „széncsaták” hőseire, és megnyomorították helyszíneit. A helyzet leírását és a válságos helyzetből való kilábalás műszaki történetét szeretnénk volna adatokkal, számokkal alátámasztva megörökíteni, és elmondani személyes emlékeinket.

Hogy ez felemásra sikerült, nem rajtunk múlott: a témához tartozó adatok zöme ma Budapesten, az Országos Levéltárban található meg. Akik ma ezeket érthetően feldolgozni és érthetően prezentálni tudnák, 200 kilométerre vannak az adatoktól. Akiknek pedig egyszer talán kedvük, idejük, energiájuk és pénzük lesz több napig Pesten kutatni, már fogalmuk sem lesz az adatok tartalmáról, és főleg a száraz adatok mögötti izgalmas életről.

Jelen munkánkban csak a már publikált és a megmaradt saját adatainkra tudunk támaszkodni, ezért megállapításainkat csak kevés adatsorral tudtuk illusztrálni. Ez azonban csak írásunk formai elvárásait, illő esztétikumát, élvezhetőségét rontja, és nem a megállapítások valóság tartalmát.¹

BEVEZETÉS

A kétszázötven éves pécsi feketekőszén-bányászat története során három alkalommal került sor a bányaművelés tudatosan végrehajtott rekonstrukciójára. A kiváltó okok lényegesen eltérőek voltak, abban viszont megegyeztek, hogy a rekonstrukció mindig két jól elkülöníthető részből állt: a meghatározó bányanyitó és a külszíni fő kiszolgáló létesítmények építéséből, átalakításából, rendszereik átszervezéséből, másrészt a föld alatti bányászati munka módszereinek és a bányamunka eszközeinek korszerűsítéséből.

Az első rekonstrukció szükségességét a DGT a 19. század végén, a területi expanzió befejezését követően ismerte fel, először **Gerber Frigyes** fogalmazta meg, és **Jaroslav Jičínský** nevéhez kötődően valósult meg 1913–1927 között. A korszerűsítési-koncentrációs tervek, és azok kivitelezése az akkori idők egyik legkorszerűbb szénbányászatát teremtették meg. Ezen alapokon és módon folyt tovább a pécsi szénbányászokodás három évtizeden át. Az első rekonstrukció irodalmi feldolgozása, ha nem is teljeskörűen, de gazdagon megtörtént, ezért nagyrészt ismertnek tekinthetjük.

¹ Megköszönöm hajdani munkatársaimnak, Pálffy Attila és Szirtes Béla okl. bányamérnököknek, Mendly Lajos okl. földmérő-mérnöknek, hogy az adatok kimunkálásában és az összeállítás megfogalmazásában jelentősen közreműködtek.

A harmadik rekonstrukciós fejlesztés tényszerű, tárgyilagos feldolgozása – részben a kellő történelmi távlat hiánya miatt – még várat magára. A befejezetlenül maradt, 1982-ben megindult, 1991-re, a gazdasági környezet- és rendszerváltás miatt csőd- és felszámolási eljárásba, 1993-ra az utolsó bánya bezárásába torkolt rekonstrukciót a gazdag szénvagyonra alapuló hazai kohászati célú kokszolható széntermelés fokozásának állami igénye indukálta. A termelés növeléséhez szükséges külszíni és bányanyitó létesítmények megvalósítása mellett célul tűzte ki a földalatti bányamunka gépesítését, a mecseki bányászat jelentős munkahelyi technológiai lemaradásának megszüntetését.

A pécsi szénbányászat rekonstrukciói

1.	1913–1927	Teljes körű rekonstrukció, üzemkoncentráció
2.	1953–1964	Teljes körű rekonstrukció, kapacitásbővítés
	1956–1962	A föld alatti munkamódszerek, eszközök korszerűsítése
3	1982–1988	Teljes körű, <i>befejezetlen rekonstrukció</i> a kokszolható széntermelés növelése

Jelen munkánkban a második, 1953–1964 között megvalósított rekonstrukciónak a földalatti bányamunka korszerűsítését célzó 1956–1962 között történt fejlesztével foglalkozunk. A küszíni- és bányanyitó létesítmények fejlesztése a *Pécsi Szemle* egyik következő számában kerül ismertetésre.

A pécsi szénbányászat negyed évezrednyi történelmében csak villanásnyi idő ezen pécsi rekonstrukció 6–7 éve. Hogy mégis szólunk róla a mecseki bányászkodást megörökítő kiváló munkák mellett (lásd a *Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány*, a *Pécsi Szemle* kiadványait), annak indoka, hogy

- szeretnénk emléket állítani e jelentős munkának;
- a pécsi, zömében fiatal mérnökgárda képes volt koncepciózus, nehéz feladatokat megtervezni és megvalósítani;
- és utólag szólni arról, amit időben nem tudtunk érzékeltetni sem a közvéleménnyel, sem az illetékesekkel, hogy a pécsi liász korú szén bányászati kényszerültek a világ legnehezebb geológiai és bányászati körülményei között kényszerült dolgozni.

A BÁNYAMŰVELÉS AZ ADDIGI MÓDON NEM VOLT FOLYTATHATÓ...

A II. világháború utáni első évtized a pécsi szénbányászat legellentmondásosabb, egyben talán legsötétebb időszaka volt. Már ismert volt, hogy a Mecsek hegység mélye több százmillió tonna jó minőségű, kocszgyártásra is alkalmas feketeköszénrejt. A 20. század elejére egyensúly alakult ki a természeti adottságok, a termelési igények, a kiépített termelőkapacitások és részben a technológiák között. Ez az egyensúly a világháború utolsó éveit idején megbomlott, a háború után tovább romlott, és csak nagyon nagy áldozatok révén sikerült később részben helyreállítani.

1945 után a nehézipar gyorsított ütemű fejlesztése miatt rohamosan emelkedtek az energetikai igények, és 1950-ben, a „vas és acél országának” elhibázott

víziója jegyében megkezdődött a későbbi Dunai Vasmű építése is. A pécsi bányák 1945 előtti legmagasabb termelési eredményüket 1943-ban érték el (875 ezer tonna), de már 1950-ben 1,5 millió tonna értékesíthető szenet termeltek, holott a bányák összes kiépített kapacitása 1,25 millió tonna nyersszén volt.

A termelőkapacitások tehát a termelés növeléséhez nem álltak rendelkezésre. A bányák háborús károkat ugyan nem szenvedtek, de a háborús gazdálkodás során a bányákat „kirabolták”, a beruházások, feltárások, mezőelőkészítések elmaradtak, és ezek pótlására a háború után sem kerülhetett sor. 1945 után jóvátételre termeltek a bányák, 1946–1952 között a MESZHART fölözte le a hasznot, ráfordítás nélkül. Kapacitástartó beruházás alig, kapacitásfejlesztő beruházás pedig már 25 éve egyáltalán nem történt. A termelési elvárások eleve magasabbak voltak, mint a bányák kiépített fő kapacitásai (aknaszállítás, szellőztetés).

A kiépített kapacitások feletti termelési szint huzamos erőltetése szükségmegoldásokat követelt, a szükséges munkaerőt pedig csak bányász katonai szolgálat bevezetésével tudták biztosítani.

Pécsett mindenben a régi alapokon, hagyományos módon, extenzív fejlesztéssel időnkint túl is teljesítették az előírt termelési kívánalmakat. A termelési eredményeket izzadságos, és sajnos szó szerint véres erőfeszítésekkel sikerült megvalósítani. Így:

- a műszakszám, a létszám növelése (túlműszakolás, vasárnapi termelés, toborzás, katonai – női munkaerő bevonása stb.);
- a mosói rheopala értékesítése, mosási veszteség csökkentése;
- a széntermelő munkahelyek számának növelése és telepítése a feltárás, elővájás és leginkább a nagy fenntartási igény rovására;
- majd 1950 után kis szükségkűlfejtések, tárók, ereszkék telepítése a külszínről, de még a régi, minőségi okokból kialakított hányók kitermelése is folyt;
- a szükséges feltárási ütem elmaradása az ésszerű lefejtési rendszer kényeszerű módosítását, a szintes művelésben a bányamezők szárnyainak jelentős elmaradását, a bánya „kútszerű” lemélyülését okozta, gyorsítva a mélységbe szorulást;
- a biztonságosabb hazafelé haladó fejtésekről az előkészítés elmaradása miatt mezőbe haladó fejtésekre kellett áttérni;
- a bányaalapot fokozódó romlásával szellőztetési és földalatti szállítási problémák, ismétlődő szállítóvágati omlások nehezítették a termelést;
- az üzemi és munkahelyi dekoncentráltóság a földalatti teljesítmények csökkenését, illetve az önköltség romlását okozták;
- a gyors mélységbe szorulás a gázkitörések és gázjelenségek ugrásszerű növekedését okozta, a régi védelem nem bizonyult már elégségesnek. Szellőztetéssel sok helyütt nem lehetett az előírt metán szintet biztosítani és növekedett a meleg munkahelyek (30 °C felett) száma is;
- a földalatti létszám vészesen felhígult, a vajúrarány csökkenésénél is nagyobb gond volt a tapasztalt, gázkitörés-veszélyes munkahelyekre telepíthető vajúrók hiánya. A létszám felhígulása az igen veszélyes bányaüzemi munkához szükséges vasfegyelem biztosítását is veszélyeztette;

– a bányák vezetése napi gondokkal küszködött, amit ironikusan „csillehajtásnak” hívtunk. A létszám gondok mellett a szükséges anyagellátás biztosítása is nehézségekbe ütközött.

Mindezek következtében és mellett, az 1950-es évek közepére a bányák, a vágatok állapota annyira leromlott, hogy ez önmagában is mindennemű fejlődés akadályává vált.

További súlyos csapást jelentett ezen időszakban a komlói nagy fejlesztés erős elszívó hatása. A **Vas Zoltán** nevéhez fűződő, a komlói fejlesztést rendbe hozandó és meggyorsítandó „Vas-korszak” a legjobb vágataink, aknászaink sorát szívtá el a jobb kereset lehetőségével, és helyeztette át Komlóra mérnökeink egy részét. Ehhez járult még a gazdaságpolitikai váltás következtében a hosszúhetényi ikeraknák mélyítésének 1954-ben elrendelt leállítása, és a beruházási lehetőség erős szűkítése.

A bányák műszaki állapotánál csak a biztonsági helyzet volt riasztóbb. 1953-ban 17-en, 1954-ben 15-en, 1955-ben 13-an vesztették életüket a pécsi bányákban. A mecseki fő bányaveszélyek vonatkozásában az alábbiakban kíséreljük meg bemutatni az 1950-es évek második felére kialakult helyzetet.

1945–1955 között minden kitermelt 1 millió tonna szénre 17–18 gázkitörés esett. 1953-ban a pécsi szénbányákban 24 gázkitörés következett be. 1957. november 4-én Szent István-akna V. szintjén bekövetkezett a mecseki szénbányászat legnagyobb gázkitörése. A kitörésnél 193 ezer köbméter metán szabadult fel, a kidobott 1070 köbméter szén és kőzet 22 m vízszintes vágatot és 32 m hosszú függőleges aknát töltött fel. A kitört metán az egész bánya szellőztető légáramát megfordította.

1948-ban Pécsbányán 5, 1953-ban a szabolicsi István-aknán 11 halálos áldozatot követelt a sújtólégrobbanás.

Az 1950-es évek helyzetét jól jellemzi, hogy egyedül Széchenyi-aknán 40 hónap alatt 38 bányatűz következett be. Egymillió tonna szén kitermelése ebben az időben közel 10 bányatűzzel járt.

A legmegrázóbb képet a pécsi bányászat (bányászok) korabeli helyzetéről a portüdő-megbetegedés helyzete, a szilikózis adta. „Az ötvenes évek közepén megejtett tüdőszűrések [...] a vizsgált bányászok egynegyedének szilikózisos megbetegedését mutatta [...] Akiknek szolgálati viszonya meghaladta a 20 évet, minden négy porexponáltból három szilikózisosnak minősült [...] Megrázó kép tárul elénk, ha a vizsgálatot a feltárásokban foglalkoztatottak [...] körére szűkítjük. Ezek $\frac{3}{4}$ része mindössze 13–15 évi munkaviszony után [...] rokkantsági nyugdíjba kényszerült, majd nyugdíjasként eltöltött 2–4 év után átlagosan 34–37 évesen [...] meghalt.”² Egy Freibergben 1962-ben megjelent szakkönyv a szilikózisveszély elretentő példájának a mecseki szénbányászatot említette.

A pécsi bányákban egy év alatt kitermelt 1,5 millió tonna szénre tehát az 1950-es években 26 gázkitörés, 15 bányatűz, kb. 15 halálos és 2500 három napon

² Vékény Henrik: A portüdő-megbetegedések műszaki prevenciója, és ennek eredménye a Mecsek mélyművelésű szénbányáiban. In: Búcsúzik a mecseki szénbányászat. Komló, 2000. 255–256. p.

túl gyógyuló baleset esett, valamint évente nagyszámú bányász betegedett meg gyógyíthatatlan szilikózisbetegségben.

A bányaveszélyek ebben az időben szinte elviselhetetlen erkölcsi és anyagi terhetélt jelentettek, a bányák mélyülése a teljes ellehetetlenülés képét vetítette előre. Nyilvánvalóvá vált, hogy a pécsi bányaművelés az addigi módon nem folytatható.

A REKONSTRUKCIÓ KONCEPCIÓJÁNAK SZÜLETÉSE ÉS KIALAKULÁSA

Elvi alapkérdések, amelyek a gyakorlati tapasztalatok, kudarcok ismeretében kristályosodtak ki:

– a pécsi szénbányászat korszerűsítése csak *a teljes vertikum összehangolt fejlesztésével* lehet eredményes, egyes folyamatok külön korszerűsítése kudarcra ítélt;

– a meghatározó kapacitások (aknaszállítás, főszellőztetés, energiaellátás) fejlesztése csak *a bányaművelés technológiai és technikai korszerűsítésével* együtt lehet eredményes;

– *a fő bányaveszélyek*, kiemelten a gázkitörés, olyan kemény, meghatározó korlátokat jelentenek a bányaművelés fejlesztésénél, hogy *elsődleges a prevenció megvalósítása*. A fő bányaveszélyek elleni védekezés és a bányaművelés korszerűsítése csak a kölcsönhatások maximális figyelembevételével oldható meg;

– a liász bányászatban még inkább igaz, hogy a hatalmas állandó költségeket (szellőztetés, gázkitörések elleni prevenció, gázlecsapolás stb.) *csak nagy, koncentrált üzem termelése tudja elviselni*;

– a rekonstrukciót *termelés közben kell megvalósítani*, így különös szerepet játszik az időtényező, a kivitelezési munkák sorolása, és közben számolni kell a pénzügyi és kapacitás korlátokkal is;

– emberi tényezők: a pécsi műszakiak szaktudása – amit átlagosan is csak felsőfokon lehet értékelni – több évtizedes, a természeti erőkkal vívott szakadatlan küzdelemben alakult ki, és rengeteg tapasztalattal vérteződött fel, ezért érthetően *idegenkedett minden bányabeli újítástól* (példa a fabiztosítás kiváltása). Mindezek nehézségeit, kockázatait jól érzékelték. (Természetesen ennek ellenkező, az újat támogató szép példái is bőven adódtak, pl. **Kirsching János**, **Vándor Ferenc** bánya-technikusok stb.)

Ugyanez vonatkozik a vágárokra is, akik hosszú évtizedek hagyományait őrizték és kamatoztatták a szerintem embertelen körülmények közötti, verejtékes munkájukban. Itt szeretném megjegyezni, hogy mindig mélységes csodálattal láttam azon valóban emberfeletti teljesítményeket, amelyeket a bányakatasztrófák, mentések, bányatűzek, nagy omlások alkalmával bányászaink, különösen bánya-mentőink teljesítettek.

A rekonstrukció kivitelezésének rövid elgondolása:

– a logikus kiindulás a régi, elégtelen, sok fenntartást felemészítő *vágatszelvények összehangolt, jelentős növelése*, és a vágat élettartamhoz igazodó korszerű, *tartós biztosítása*;

– ezzel az áthúzó *főszellőztetés megnövelése* a porvédelem miatt maximált légsebességi határokon belül;

- a szállító- és légvágatok egész élettartamuk alatti biztos üzemben tartása *átbővítések nélkül*;
- a bányabeli energiaellátás korszerűsítése, sújtólégbiztos *villamosítás és dízelesítés*;
- a bányaművelés rendbehozása, a felsőbb szinteken *bent maradt telepek lefejtésével időt nyerve*, a feltárás pótlásával lehetővé téve az egyes keresztvágati mezők összehangolt, *prevenciót is biztosító lefejtési ütemét*;
- az üzemi koncentrációt az üzemelő *szintek és keresztvágati mezők számának jelentős csökkentésével*, ahol lehetséges volt, a *szintosztás optimalizált növelésével* igyekeztünk megalapozni;
- a jelentősen megnövelt és tartósan biztosított szelvények nemcsak a szelőlőtetés és az energiaellátás korszerűsítését teremtették meg, hanem a liász geológiai viszonyok miatt erősen korlátozott munkahelyi és szállítás *gépesítés lehetséges további növelését* is;
- a fő bányaveszélyek elleni védekezés megújítását a rekonstrukció és a *kutatási osztály* eredményes munkája alapozta meg. Így vált lehetővé a megelőző, preventív védekezés nagymértékű fokozása a gázkitörés- és gázveszély, a sújtólég- és szénporrobbanások, a bányatűz, az omlásos balesetek és a szilikózis elleni küzdelemben;

A REKONSTRUKCIÓ KIVITELEZÉSÉNEK INDÍTÁSA, ANNAK TÁMOGATÁSA, ILL. AKADÁLYOZÁSA

Követve a mecseki emlékezők gyakorlatát, név szerint csak a már elhunytakat emelem ki. Hála Istennek, sokan vannak még, akiknek nevét így nem írhatom le, pedig nagyon is megérdemelnék.

Az 1956. év elején neveztek ki a Pécsi Szénbányászati Tröszt főmérnökének, felelős műszaki vezetőjének, 30 évesen, mindössze 5 éves bányászati gyakorlattal. A rekonstrukció szükségessége és elképzelése már jó néhányunkban érlelődött. Tudtuk azt is, hogy milyen sok meggyőzés, akadály legyőzése kell az indításhoz, a minisztériumtól a saját műszaki és gazdasági gárdánkig.

– 1956 első félévében a fokozódó termelés-lemaradás már jelezte az egész magyar szénbányászat mélyülő válságát. A Szénbányászati Minisztérium brigádja **Kocsis Lajos**, a miniszter első helyettese vezetésével járta az országot, igyekezve felrázni az egyes trösztök vezetőit a szokásos jó tanácsokkal, mint a munkaverseny, áttelepítés szénfalra, vasárnapi termelés stb. Azon kérdésre, hogy mit kellene tenni a pécsi szénbányák talpra állításához, egy több órás beszélgetésben sikerült meggyőzni, hogy ez csak egy átfogó rekonstrukcióval alapozható meg. Így az indítás lehetőségét a minisztérium részéről Kocsis Lajosnak köszönhetjük.

– A rekonstrukció kivitelezésének indítását csírájában állította le – szerencsére csak átmenetileg – a történelem. 1956 ősze, a forradalomnak néhány csodás napja után, egy vasárnap reggel Pécsre is bedübörögtek a szovjet tankok. A bányákra is nagyon nehéz idők következtek. A fegyveres ellenállás a Mecsekben, a sorozatos sztrájkok, amelyekben bányászaink élen jártak, gyakorlatilag

megszüntették a folyamatos bányamunkát. A bányák minimális fenntartását, őrzését és az erőmű szűkös szénellátását a munkástanácsok bevonásával csak a legnagyobb erőfeszítésekkel sikerült biztosítani. Majd jött a fokozódó megtorlás, a dermedt benuhátság, a Budapestről küldött, akadékoskodó szén-kormánybiztos, **Vajda József**, a széntermelés minden áron való növelésének szigorú parancsával.

– Lassan-lassan sikerült újraindítani a széntermelést, de a sok rosszban az volt a jó, hogy a tönkrement bányákban a vágatok rendbehozásánál érdemben elkezdhattuk a vágatrekonstrukciót. Az erős önköltség növekedést tudomásul vették, illetve másodrendű kérdéssé vált.

– 1957 decemberében ismertettem először átfogóan egy összevont üzemi és tröszti műszaki tanácskozáson a rekonstrukció részletes tervét, megadva a rekonstrukció célkitűzéseit munkahelyi mélységig, ütemezetten, a tröszti és üzemi felelősökre lebontva. A feladatok végrehajtásának nehézségeit nyíltan feltártam. Sikerült a korszerűsítés feltétlen szükségességét megértetni és a kivitelhez őszinte támogatást szerezni.

– Külön is szeretném kiemelni **Pataki Mihály**, az 1957-ben kinevezett munkáskáder tröszt-igazgatónk szerepét, aki teljes szabad kezet és védelmet biztosított műszaki kérdésekben. Jól ismerte bányászaink küzdelmes életét, munkáját, közöttük élt Szabolcsfaluban és családjában aktív bányász is volt. Megmaradt családi házában, nem volt hajlandó az elegáns igazgatói szolgálati lakásba Pécsre költözni, ez is mutatja jó szándékát, puritán tisztességét. Ugyancsak sokat jelentett **Gál László** főkönyvelőnk, aki különben a régi DGT-s szellemben minden forint kiadást számon tartott és ellenőrzött. Megértette a rekonstrukció céljait, bízott benne, és a jelentős önköltségemelkedés finanszírozásának lehetőségét segítette kiharcolni és folyamatosan biztosítani. Természetesen a legfőbb segítőim a fiatal üzemi és tröszti mérnök kollégáim voltak, akiknek számát fokozatosan sikerült emelni az 1950-es évek végére. Az idősebbek közül **Madas József** bányamérnök szinte atyai, és **Baka Zoltán** gépészmérnök gépészeti vezetőnk őszinte, és igen jelentős támogatását szeretném külön is említeni. A rekonstrukció bányabiztonsági témáiban **dr. Radó Aladár** bányamérnöknek, a gázlecsapolás megalkotójának, az *1953-ban létrehozott kutatási osztály* vezetőjének és az osztály összes munkatársának jelentős, és igen eredményes munkáját kell kiemelni. A fő bányaveszélyek elleni védekezés prevenciójának megteremtésében nemcsak a tudományos alapokat biztosították kutatási munkájukkal, hanem az üzemiakkal együtt az új eljárásokat a munkahelyeken kísérletezték ki, és minden alkalommal be is vezették.

– A fabiztosításhoz szokott és ebben nevelkedett, különben kiváló vágójaink gyors átképzése az acélgyűrűs vágat, illetve acéltámasz fejtésbiztosításra különleges és hatalmas feladatot jelentett. **Szokola Ferenc** és **Börzsei Mihály** bányatechnikusok kiemelkedő szerepét kell itt megörökíteni, akik igen eredményes bányamesteri és üzemvezetői munkájuk után kerültek tröszti állományba.

– Lényegesen felerősödött a megértés és támogatás a rekonstrukció ügye mellett a Nehézipari Minisztérium részéről, amikor **dr. Lévárdi Ferenc** bányamérnök lett a miniszter első helyettese, majd később miniszter. Személyesen jött le

több napra Pécsre az Akadémiai Bányászati Bizottsággal. Kemény bányajáráson mutattuk be nehézségeinket, az igaz, hogy a legmeredekebb, legnehezebb fejtésekbe vittük le vendégeinket. Máig sem felejttem el, hogy mit mondott a miniszterünk, amikor egy vékony, igen meredek fejtés alján a szállító feltörésben, az erős légáramban sűrű porfelhő közepette, a zuhogó szén zajában nagy nehezen szóhoz jutott, de ez bizony a nyomdafestéket nem bírja el. Viszont másnap, meghallgatva átfogó és részletes rekonstrukciós terveinket, már igen megértőek voltak. Különösen hasznos támogatást jelentett az Akadémiai Bizottságban **dr. Boldizsár Tibor** akadémikus professzor, aki az 1930-as években András-aknán volt üzem-mérnök, majd üzemvezető.

A támogatás mellett azért jött a gáncsoskodás, az akadályozás is. Erre néhány jellemző kiragadott példa:

- az MSZMP megyei pártbizottsága által kezdeményezett, és évente értékelt munkaversenyben – ha jól emlékszem, 1958-ban – Komló lett a győztes, megszakítva az előző időszak többségében pécsi elsőbbségét. A kiértékelés utáni vacsorán **Pap János** ipari titkár szememre hányta, hogy a termelés növelése helyett a bányákat szépítjük, míg Komló a széntermelést fokozza;

- több feljelentést is tettek a Belügyminisztériumnál, pl. feleslegesen átfalaztuk beton idomkövel a főszállító és főlégvágatok egyes kereszteződéseit, ezzel szabotáljuk a széntermelést, és felesleges kiadásokat okozunk a népgazdaságnak;

- igen keserű emlék az 1950-es évek végén történt *hosszúhetényi belügyi vizsgálat*, amely egy feljelentés alapján indult. Azt igyekeztek bizonyítani, hogy a hetényi aknák mélyítését az optimálistól eltérően és idő előtt indítottuk, eltagadva a vasasi művelésbe vonható szénvagyon egy részét, céltudatosan kárt okoztunk a népgazdaságnak. A feljelentéseket, gáncsoskodásokat végül sikerült kivédeni.

A PÉCSI REKONSTRUKCIÓ GYAKORLATI KIVITELEZÉSE ÉS EREDMÉNYEI

Vágatrekonstrukció: Az alapot jelentő vágatszelvény-bővítéssel és a vágatok tartós biztosításával indult el a rekonstrukció. A főszállító- és légvágatokat, az irány- és keresztvágatokat a régi fabiztosítós trapézszelvények helyett 3,5 m átmérőjű körszelvényű acélgyűrűs TH-biztosítással váltottuk ki. Lehetőleg olyan sorrendben, hogy először a legrosszabb, és a szükséges keresztvágati koncentrációkat adó vágatokat bővítsük át. Az ehhez tartozó fejtési szállító és légvágatokat az ugyancsak trapézszelvényű fabiztosítás helyett körszelvényű, 3 m átmérőjű TH-biztosítással kiviteleztük, hogy a megfelelő légellátást és szállítást úgy tegyük lehetővé, hogy azok szükséges élettartama alatt fenntartásukra és a korábban ismételt talp-utánvételekre ne legyen szükség. A hosszabb élettartamú vágatok kereszteződéseit, a többszöri átbővítések miatt fellazult, megfolyt, sok esetben a vágattüzek bölcsőit jelentő szakaszokat körszelvényű, betonidomköves falazattal biztosítottuk, szükség szerinti injektálással. Nagy lendületet hozott a Bányászati Aknamélyítő Vállalat bevonása a kivitelezésbe, miután a mecseki bányabeli beruházások jelentős csökkenése kivitelezési kapacitásokat szabadított fel. Ha nem is

ad teljes és tiszta képet a rekonstrukciós munkáról, de érzékelteti a fejlődést a tartós vágatbiztosítás arányának növekedése (%-ban):

	1947	1955	1960	1965
– az összes nyitott vágatból tartós biztosítás (Moll, falazott, TH)	5,1	15,0	63,9	88,8
– az összes nyitott vágatból tartós, ebből TH-biztosítás	0	0,1	42,3	75,9

A főszellőztetés javítása: A vágatszelvények folyamatos növekedése az equivalens szelvények jelentős növelését biztosította. Az 1957-ben Vasason először üzembe helyezett gázlecsapolással (azaz az alá- vagy föléfajtott, leggázosabb telepekből a metán csővezetékén való elszívása közvetlenül a fúrólyukakból), majd ugyanennek Pécsbányán és Szabolcson való kiépítésével György-aknán át, sikerült a gázvesztély csökkentése, az előírt metánszintek tartása, továbbá a meleg munkahelyek jelentős felszámolása. Jellemzősül – bányauzemenként – a beépített szellőztetési kapacitás adatai (m³/min):

	1945	1950	1966
Pécsbánya	1950	6000	5500
Szabolcs	3650	9500	22000
Vasas	3700	7000	7000

A földalatti szállítás korszerűsítése: A vágat-korszerűsítés eredménye lehetővé tette a drága sűrített levegős mozdonyszállítást, és a még helyenként meglévő lóval való szállítás kiváltását korszerű, sújtólégbiztos BND-15 és BND-30 típusú dízelmozdonyokra. A fejtési alapvágati kézi csillézést pedig fokozatosan sűrített levegős láncos vonzószalagra cseréltük.

Bányabeli energiaellátás: A villamos energiát indokoltan, az előzőekben csak a behúzó szinteken, az aknák közvetlen közelében (vízmelés) engedték meg a szabályok. A vágatkorszerűsítés, és ennek következtében az áthúzó szellőztetés javítása alapozta meg a sújtólégbiztos villamosítás bevitelét beljebb, a bányamezőkbe.

A tendenciát érzékelteti a villamosenergia-felhasználás mutatója (kWh/t):

	1955	1960
a fajlagos villamos-energia felhasználás	36,2	52,1

Az üzemi és munkahelyi koncentráció növelése: A rekonstrukció műszaki-gazdasági célja volt a művelési és biztonsági kényszerből adódó dekoncentrált-ság megváltoztatása. Ezt igyekezett megalapozni a bányaművelésben azon törekvésünk, hogy egyidejűleg kevesebb keresztvágati mezőben dolgozzunk, lehetőleg szétválasztva az előkészítő és fejtési mezőket, a keresztvágati mezők lefejtésénél pedig a szükséges alá- vagy föléfajtások figyelembevételével az ésszerű sorrendet kövessük. Jellemzősül néhány adat: a fejtések redukált darabszáma 1960–1965 között közel felére (31,1-ről 17,1-re), a homlokhossz több mint felére

(1936 fm-ről 931 fm-re) csökkent, miközben a szénhozam (t/nap/db) négyszeresére emelkedett (288,8-ről 1159-re).

Munkahelyi gépesítés: Feltárásban és elővájásban sűrített levegős kanalas rakodógépekkel (PML-5) sikerült a legnehezebb fizikai munkát, a kézi lapátolást nagyrészt kiváltani. A liász bányászati viszonyok (erős tektonizáltság, zavartság, a meredek dőlés) miatt nagy vágathajtó és jövesztő gépek bevezetésére reálisan nem gondolhattunk. Megvalósítottuk viszont a kéziszerszámok korszerűsítését, az üzemeltetéshez a munkahelyi sűrítettlevégő-nyomás jelentős emelését, a régi, alacsony 2,5 atm nyomásról 3,5 atm-ra.

A rekonstrukció legnagyobb eredményét a fő bányaveszélyek elleni védekezés, és azon belül is a megelőzés nagyságrendekben kifejezhető javulása jelenti. Miután ezekről kiváló és szakavatott szerzők már publikáltak, ezek eredményeit csak vázlatosan érinteném.

– A pécsi szénbányászatot alapvetően a váratlan szén- és gázkitörés-veszély korlátozza, amióta a gázkitörés a 300 m-es mélységben megjelent. A régi védekezési eljárások megújítása és megelőzővé tétele: az előzetes anyagkivétel, a kimosatás a vágathajtásnál, kiemelten a legveszélyesebb telep harántolásoknál sikeresen bevált. A védőtelepes művelés visszahozása (azaz a legveszélyesebb telepek alá- vagy föléjtése), a geofizikai megfigyelések bevezetése, illetve a lehetséges veszélytelen szinteken még benn maradt telepek lefejtésének tudatos növelése hatalmas javulást eredményezett. Ezt mutatja 10 éves intervallumokra vetítetten a gázkitörések gyakoriságának mecseki fajlagos mutatója:

	1945–1954	1955–1964	1965–1974
eset/millió tonna széntermelés	18	11	1

– A sújtólég- és szénporrobbanás-veszély megelőzésében a szellőztetés már vázolt javításán kívül sokat jelentett a robbanás tovaterjedését határozottabban megállító vízzárak bevezetése és a szálló szénpor lekötésének megoldása szénfal-átnedvesítéssel, permetezéssel.

– Az öngyulladásos bányatüzek megelőzésében a rekonstrukció hatása a vágattüzeknél a vágatszelvevények bővítése és tartós biztosítása révén, míg a fejtésekben a koncentráció eredményeként megnövekedett fejtési sebesség, az acéltámokkal megvalósított omlasztás, és legfőbbképpen a hazafelé haladó fejtésekre való áttérés hozott eredményt, de emellett korszerűsödött a bányatüzek elfojtása és felszámolása is.

– Humánusan a legnagyobb eredménynek a nem gyógyítható szilikózis elleni védekezés, annak megelőzése tekinthető: a meddő kőzeteknél bevezetett vizesfúrás, permetezés, locsolás, a fejtésekben a szénfal-átnedvesítés az ezekhez kiépített közel 200 kilométeres vízcsőhálózattal, a rendszeres munkahelyi pormérés és irányított telepítés.

Összefoglalóan a pécsi rekonstrukció eredményeit két mutatóval szeretném megvilágítani:

	1950–1954	1955–1959	1960–1964		
1 millió t széntermelésre eső halálos baleset	9,2	6,9	2,7		
	1950	1955	1960	1962	1963
bányaüzemi teljesítmény t/műszak	0,77	0,95	0,87	1,09	1,21

Szeretném megjegyezni, hogy nem szívesen használom a fajlagos halálos baleseti mutatót, bármennyire jellemző is. Kegyetlenül száraz adat, valahogy embertelenül leegyszerűsített. Aki adta már át bányászfeleségnek, családnak az elhalt férj vagy fiú óráját – ahogy ez szokásban volt – ezt biztosan meg tudja érteni.

A pécsi rekonstrukció eredményeinek, hatásának elemzését 1962 után megnehezíti és utólag már egyértelműen nem teszi lehetővé, hogy 1963. július 1-jén a Pécsi és a Komlói Trösztöket összevonták.

Az összevonáson belül a Mecseki Szénbányák eredményes üzemkoncentrációkat hajtott végre a továbbiakban is az egyre csökkenő földalatti létszám és Zobák fejlesztése miatt is erősen megcsappant beruházási keretek szűkös lehetőségei miatt.

Ezen gondok mellett is ebben az évtizedben 1962 és 1972 között produkálta a mecseki (és benne a pécsi) szénbányászat történelmének legnagyobb termelését. Bizonyos, hogy ebben a nagy komlói fejlesztés mellett meghatározó volt a most tárgyalt pécsi rekonstrukció is. A pécsi szénbányászat néhány fontosabb adata

	Termelőegység db.	Termelés kt	Egységre eső termelés kt
1943*	4	875	219
1953	4	1478	370
1956**	5	1300	260
1962	5	1539	308
1966***	4	1939	492
1972	3	1555	519

* Az 1945. évet megelőző időszak legmagasabb termelése

** Visszaesés a forradalmi események miatt

*** A pécsi szénbányászat legmagasabb termelési szintje

KÉSEI UTÓSZÓ

1962 végén elhelyeztek Pécsről. További beosztásaim és munkám során lehetőségem volt nemcsak az összes magyar bányát megismerni, hanem nagyon sok külföldi szénbányában is járhattam Angliától Japánig, a KGST révén pedig a tagországok szénbányászatát volt módomban folyamatosan tanulmányozni. Eközben az egyes országok bányáinak jellemző mutatóit is igyekeztem hasonlítani a

magyar, és kiemelten a mecseki liász bányászokhoz. Egyértelműen állíthatom, hogy a mecseki szénbányászat a világ legnehezebbjei közé tartozik. Utólag kellett rádöbbenem, hogy kezdő, fiatal bányamérnökként, a megfelelő tapasztalatok nélkül mivel is kellett megküzdenem. Köszönöm a Jóistennek, hogy itt Pécsen kezdehettem tanulni a bányászoktat. Itt ismerhettem meg a liász bányászok évszázados tapasztalatait, verejtékes, ember feletti munkáját és csodálatos szolidaritását. De itt ismerhettem meg a kegyetlen bányaveszélyek elleni szakadatlan küzdelem bizony sokszor vesztes csatáit is. Ezért is mondtam a mecseki mélybányászat befejezésekor Komlón, amit sokan nem is vettek jó néven, hogy szívünkben nemcsak az érthető mély gyászt érezzük, hanem gondoljunk arra is, hogy milyen nem várt nehézségeket, veszélyeket és ebből fakadó tragédiákat tartogatnak azok a mélységek, ahová már nem kell lehatolnunk.

Dr. Tamásy István (1925. Zalaegerszeg) okl. bányamérnök, kandidátus, nyugdíjas. Sopronban, 1950-ben szerzett bányamérnöki oklevelet. 1952-től előbb a vasasi üzem főmérnöke, majd (rövid szabolcsi kitérő után) annak vezetője. 1956-tól a Pécsi Szénbányászati Tröszt főmérnöke, 1963-at követően az Egyesült Magyar Szénbányák elnöke, a Magyar Szénbányászati Tröszt műszaki igazgató-helyettese, végül a tröszt jogutódjainak vezetője.

MÁRFI ATTILA

PÉCSI CIGÁNYKOLÓNIAK A TANÁCSKORSZAKBAN (1950–1990)

A korábbi századokban és korszakokban is történtek kísérletek a magyarországi cigányság sorsának kezelésére. E próbálkozásokat népszerűség-összeírások, letelepítési, foglalkoztatási és az életmóddal kapcsolatos szórványos források jelzik, de valljuk be, a legtöbb cigánysággal kapcsolatos dokumentum a korabeli jogszolgáltató szervek anyagában található. Némileg összetettebb képet kapunk a cigányságról a 20. századtól, mert ekkortól számítható a nagyobb csoportokat érintő letelepítésük és munkába állításuk, s ezzel szoros összefüggésben a cigányság állandósuló jelenlétével kapcsolatos problémák, azaz az ún. „cigánykérdés” megoldására tett kísérletek. Amíg a 20. század első felében az ezzel kapcsolatos és fennmaradt források szintén szórványosak vagy áttételesek, addig a század második felében, a szocialista korszakban már egyre több, cigányságot érintő dokumentum keletkezett. S ez a szocialista korszakban felerősödő, cigányságot érintő, az ún. cigánykérdés megoldását szorgalmazó, több fázisban és ellentmondásosan jelentkező rendelkezések, határozatok és javaslatok formájában tekinthető át.¹

A LETELEPEDÉS KÖRÜLMÉNYEI

Éppen ezért jelenthetjük ki, hogy ebben az időszakban történt a legtöbb intézkedés és szinte gyökeres változás a cigányság sorsát és életmódját tekintve. Ezek a változások a tanácskorszak négy évtizedében különböző intenzitású szakaszokra különíthetők el. Éppen ezért az e korszakban jelentkező rendelkezések, intézkedések és azok gyakorlati megvalósulását a cigányság által lakott telepekre és elszórtan kialakult lakóhelyeikre vonatkoztatva ismertetném.² Ami elég nehéz feladat a források hiánya, vagy ha nagyobb számban keletkeztek, azok néha ellentmondásos adatai és közlései miatt, mely tény nem csak a főleg e korszak elején tapasztalható felületes, sokszor csak megközelítő képet adó helyzetjelentésekből és intézkedésekből fakad. Megnehezíti a pontosabb rálátást a cigánykolóniák népességének szinte folyamatos, a korszak végén ugrásszerű változása, mely elsősorban az állandó betelepülések és a lakott telepek közötti migrációnak köszönhető. Ezért a legalaposabb, szociológiai szintű felmérések is csak az adott időpontban végzett adatgyűjtések idejére voltak érvényesek és becslült adatokká válhattak az állandó változások függvényében. Mégis rendelkezünk már olyan forrásanyaggal, melyekre támaszkodva, pontatlanságai ellenére is, vázlatát adhatják a pécsi

¹ Márfi Attila: A baranyai cigányok az ötvenes években. In: Pillanatképek a romák múltjából. Gémes Balázs (szerk.). Győr, 1996. 85–88. p.

² Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959–1990. Füzes Miklós, Márfi Attila (szerk.). Pécs, 2003. Az előadás, illetve a tanulmány elsősorban e kötetben közzé tett forrásokra támaszkodik, de más tanácsi szervek (kerületi és megyei tanácsszervek), áttételes források és szóbeli adatközlők információi is segítették az adatgyűjtés során.

cigánykolóniáknak. De hangsúlyoznom kell, hogy ezek az adatok az újabb ismeretek és kutatások függvényében természetesen változhatnak.

Mindenekelőtt több fontos körülményre kell felhívnom a figyelmet, többek közt a kolóniák kialakulására, helyére, szerepére és állandó változásaival kapcsolatban: fontos megemlíteni, hogy a cigányok által lakott helyek több típusával találkozhatunk. Amely magába foglalja a népes, 200–300 főt is elérő nagyobb kolóniákat, az 50–60 főt alig megűtő kisebb telepeket és az alkalmászerűen változó kisebb csoportokat, sőt egyedülálló épületeket, viskókat is. Pécssett mindegyik települési formára találhatunk példát, s az érintett korszakban több mint 20 ilyen lakótelepet vagy csoportot ismerünk.³ De ez a körülbelüli szám csak a korszak egészére értenődő, ugyanis, mint említettem, folyamatosan változik a cigányság lélekszáma, s ennek függvényében lakótelepeik is. Azaz a vándorló cigányság egyre jobban egy jól behatárolható területen belül mozgott csak, de ezt a korlátozott, sajátos vándorlást szinte folytonosan gyakorolta. Paradox módon különösen a 70-es és 80-as években tapasztalható ez, amikor már javában zajlottak a cigánytelep-felszámolások. Mivel a megszüntetett kolóniák cigányságának csak egy részét tudták elhelyezni, ezért folyamatosan újabb lakócsoportok jöttek létre, de most már nem a város kerületeinek peremén, mint eddig, hanem a kerületek, így a belváros centrumaiban is.⁴ A cigány-kolóniák kialakulása Pécs esetében is a 20. századtól kísérelhető nyomon markánsabban. Letelepülésük, azaz a telepítő tényező elsősorban a foglalkoztatás, a munkahely biztosításának függvényében vizsgálható. A múlt század első szakaszában elsősorban az erdőgazdálkodás és a szénbányaüzemek, s más iparágak adtak munkát a város környékén letelepült cigányoknak. Így főként az I. kerületben, a környező erdőkben zajló fakitermelésekhez közel és az itt működő bányaüzemek szomszédságában épültek ki a kolóniák. Később, az 50-es évektől már elsősorban a bányavállalatok a fő munkaadók és telepítő tényezők is. Ennek függvényében változott a cigánytelepek helyszíne és nagysága is. Éppen ezért, mielőtt az 50-es évektől kialakuló és változó cigányok által lakott helyeket ismertetném, fontosnak tartom a két világháború közötti nagyobb kolóniákról is beszélni, a kevés fennmaradt forrás ellenére, elsősorban szóbeli adatközlők és áttételes források ismertetéseiire hagyatkozva.

A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN KIALAKULT KOLÓNIAK

Talán az egyik legrégebbi, főleg fakitermelésből élő kolónia volt a Remetereiten elterülő cigánytelep, földbeásott, sátorbetűs viskóikkal.⁵ A 40-es években néptelenedett el, s lakói a közeli Patacsra, Mecsekszentkút környékére és a Kismélyvölgybe húzódtak. E kisebb kolóniákról a kismélyvölgyi kivételével még a tárgyalt korszak utolsó harmadában is történt említés. A legnagyobb cigánykolónia

³ Dokumentumok... i.m. 2003. 12–174. p.

⁴ BML Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa üléseinek jegyzőkönyve 1984.; PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1975/2.; PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1976/4.; PMJVT VB. üléseinek jegyzőkönyve 1979.

⁵ Néhai Tömösközi Győrkó Vilmos és Reuter Camilló szóbeli közlései alapján. Ezen kívül Tömösközi még az 1930-as években készített fényképeit is volt szerencsém látni. A kis méretű fotók az egykori Remete-réti cigánytelepet, s annak lakóit ábrázolták.

Teknővájó család a két világháború között egy Mecsek környéki kolónián

viszont kétségkívül a József Házán (István-akna közelében), közvetlenül az erdészház mellett elterülő sík területen épült, valamikor a 30-as években, Magas Endre erdész patronálásával. Itt körülbelül 40–50 vályogputri állhatott, mintegy 300-ra becsült cigánylakossal. Az itt élőket az erdőgazdaság alkalmazta, a férfiak favágással és famegmunkálással foglalkoztak, míg a nők és gyerekek gyűjtögetéssel, alkalomszerű vásározással és házalással. A kolónia Magas Endre erdész elköltözése után néptelenedett el a 40-es évek derekán, mivel az új erdész már nem pártfogolta a cigány telepeseket.⁶ Az itt élők ekkor a közeli, déli fekvésű, s a Mecsekszabolcs határánál fekvő Lantos-völgybe (az egykori Ferenc-akna mellett), a Szabolcsbányatelep környéki Majális téri és a György-akna melletti györgytelepi kolóniához települtek. Ez a vándorlás az ötvenes évek elejére valószínű befejeződött. Szintén erre az időszakra tehető a 20–25 putriból álló, s a Kozáry vadászház melletti Zsolnay-kút és a Rigó-kút közötti lapályos területen fekvő kolónia, mely egy Vajda nevű erdész támogatásával jött létre. Később ezek a cigányok a forrásvölgy

⁶ Özv. Márfy Vendelné szóbeli közlése alapján. Itt köszönöm meg édesanyámnak, hogy hatvan év távlatából is fel tudta emlékeket idézni az egykori bányászkolónia peremén, hozzájuk közel élő cigányokról, s hogy nagyapám, Balázs Mihály egykori bányaelőmunkás és mecsekszabolcsi községi gyám cigányokat segítő tevékenységét is megemlítette.

Cigányasszonyok és gyerekeik egy mecseki erdei telepről

vonalát követve a délre fekvő Stadtwald, azaz a Nagybányaréti völgy bányászkolóniáinak szemközti oldalán alakítottak ki újabb vályogputris közösséget. A két világháború közti korszakban jött létre a már említett györgytelepi kolónia kb. 15 putrival és a lantos-völgyi telep valamivel nagyobb putri- és lélekszámmal. Mindkét településen élő cigány férfiakat már a környező bányák foglalkoztatták, akár a forrásokban sokat szereplő Majális téri telep lakóit is. E kolónia közvetlenül a Komlói út mellett létesült a 40-es években, s folyamatosan terjeszkedett.

A közeli Árpádtetőn, az erdőgazdaság központi épületei mellett állt a korszak legszínvonalasabb cigánykolóniája. A mintegy 20–25 téglából emelt lakóépületet az egykori cselédlakások felújítása után adták oda a cigányoknak, akik közvetlenül az erdőgazdaság alkalmazásában álltak. Meg kell még említeni a legalacsonyabb lélekszámú cigánykolóniát is, amely a Pécsbányateleptől Nyugatra elterülő Istenáldásvölgy határában feküdt, mintegy 8–10 vályogputrival, de két különböző helyszínen. Szintén az erdőgazdaság adott az itt élőknek munkalehetőséget, mivel a közeli aknák a többi bányavállalattal ellentétben mereven elzárkóztak a cigány származású munkások alkalmazásától. Ez a telep egyébként a külszíni széntermelés terjeszkedése miatt a szanált istenáldásvölgyi bányászkolóniákkal

egy időben szűnt meg, a 70-es évek derekán. Meg kell még jegyezni, hogy a két világháború közti korszak cigánytelepei elég vegyes képet mutattak. Nem mintha a későbbi évtizedekben épült viskók és putrik esztétikusabb látványt nyújtottak volna. Viszont ekkor sokkal több különböző módszerekkel épített viskóban tengődtek az itt letelepült cigányok. A vályogtéglából épült putrik száma még kevesebb volt, helyette favázás, vesszőfonatos, tapasztottfalú, alapozás nélküli viskókban éltek. Valószínűleg ezeken a kolóniákon karóvázás rakott sárfalból emelt putrik is voltak. Alkalmazták még a már említett földbe ásott és fasátortetővel ellátott viskókat, a veremházak egy kezdetlegesebb formáját, és magát a sátortetőt külön is.⁷ A favázzal és közte vesszőnyalábbal kitöltött tetőket kívül és belül is sárral tapasztották be, de ablakot, kéménynyílást és ajtót is vágtak ezeken a sátortetőkön, de még sátrakban és bádognyalibákban is laktak esetenként. Az állatokat is kezdetleges, többnyire deszkából vagy botokból összetákoltt építményekben tartották. A nagyobb kolóniákban külön közös latrinaszzerű „illemhely” is volt, de többnyire beérték a teleptől nem messze ásott nagyobb gödörrel. A vizet, főleg az erdei kolóniák esetében a patakából merítették, de kerekas kutakat is ástak, ezeket viszont nem tisztították, ezért nagyon gyakran jelentettek fertőzésforrást. A legtöbb ekkor települt kolóniánál központi helyen voltak a közös tűzrakó helyek, illetve a szabadon álló, vesszővázú, sárral tapasztott sütökemencék.⁸

AZ ÖTVENES ÉVEK KOLÓNIAI, CIGÁNYSORSA

Az itt vázolt települések zöme az 50-es évekre elnéptelenedett, már a meg-lévő kolóniákhoz csatlakoztak a lakosok, vagy újabb közösségeket hoztak létre, s ezeket már részben említettem. Mindenesetre a tárgyalt korszakban jóval több és népesebb a cigányok által lakott települések vagy lakóterületek száma. A pécsi kolóniákkal kapcsolatos első érdemi említés egy 1953-ban keletkezett rendőrségi jelentés. Figyelemre méltó ez a dokumentum, mert a kor aktuális ideológiai, pontosabban demagógiai szintjén a cigánykérdésről és cigánypolitikáról nem beszél. Magát a cigány szót is kerülik ekkor, nincstelenek, szociális rétegek, kóbor személyek szinonimát használva.⁹ Viszont magáról a cigányságról, bárhogy nevezik is, és a kolóniák mindennapjairól kendőzetlen, szinte természetes képet ad, röviden érzékeltetve, mit jelentett a korszakban a cigányjelenlét, a cigánysággal való együttlét a szocialista társadalomépítés 50-es éveiben. Idézve a forrásból: „...különösen Pécs város területén 6–8 ilyen kóborteleppel találkozhatunk. Pl.: Üszögi Kóbortelep, füzesdülői, Pécsi Állami Gazdaság, mecsekszabolcsi stb. Ezek a települések, mivel az út mellett vannak, a városunk szépségét nagy mértékben befolyásolják, mivel a szutykos apró putrik közel a város üzemeihez és a rendes építkezésekhez vannak felállítva. Általában a kóbortelepek népesek, nagyon sok munkaerő megtalálható, azonban a munkalehetőségeit nem használják ki, ellenkezőleg csavargásból, koldulásból, lopásokból, állati hullák elhordásából tartják fenn magukat és családjukat. Hátrányos ez azért is, mert a népes családjukat is a

⁷ Tarján Gábor: Mindennapi hagyomány. Budapest, 1984. 82–92. p.

⁸ Márfi Árpád szóbeli közlése alapján.

⁹ Márfi... i.m. 1996. 86–87. p.

Cigánytelep valahol a Mecsekben, 1945 előtt

koldulásra, a munkakerülésre és a lopásokra tanítják. Veszélyes ezen emberek magatartása arra is, hogy a köznyugalmat nagymértékben zavarják, mert még a munkásság üzemben, mezőn stb. dolgozik, építi hazánkban a szocializmust, addig ezek a személyek besurranó lopások, betörések stb. révén dézsmálják meg a becsületesen dolgozó, de nem utolsósorban a szocialista szektorok személyi és tárgyi vagyonait.”¹⁰

A rendőrségi jelentés négy pécsi cigánytelepről részletesebben is kifejti a fent említett negatív jelenségeket. A Pécs-üszögpusztai ún. kóborteleppel volt a legtöbb gond, mert a több éve itt élő békésebb és szorgalmasabb teknővájó cigányokhoz kóbor kolompár cigányok telepedtek, akik léha, könnyelmű életmódja átterjedt a többi teleplakóra is. A jelentés készítője az itt élő 18 cigánycsalád munkára fogható részét javasolta a Hetvehelyi Állami Gazdaság földjeire telepíteni, míg a lumpen elemeket internálná, a korszak bevált módszereinek egyikét alkalmazva. A

¹⁰ BML MSZMP Pártarchívuma. MDP Baranya megyei központi vezetősége iratai. 36. F. 1. 15. 1953. 125. őrzési egység.

megyei szintű forrás egyébként a Pécs környékén található cigánytelepeket tartja a legveszedelmesebbnek a társadalom számára, a munkakerülő életmód és a folyamatos lopások miatt. Nagy ellentét érzékelhető a két világháború közti korszak és az 50-es évek cigányéletmódját, körülményeiket és lehetőségeiket összehasonlítva, aminek oka elsősorban az, hogy az új társadalmi berendezkedés során a cigányság lassan kiszorult az addigi hagyományos megélhetési, foglalkoztatási területeiről. S kiszorult abból a gazdasági és szociális előnyöket vagy lehetőséget biztosító rendszerből is, amely az ország legtöbb társadalmi rétegét azért érintette, még ha a legalacsonyabb szinten is. Így a cigányság az 50-es években óhatatlanul is a legelhagyatottabb és a legnyomorúságosabb körülmények között élő népcsoporttá vált. E súlyos gondokat még ez a rendőri jelentés is érzékeltette, sőt viszonylag emberséges megoldási javaslatokat is felvázolt az internálások mellett, de az érdemi intézkedések továbbra is a bűnmegelőzés és a szegregáció szintjén maradtak. A jelentés elkészítésével megbízott rendőrfőhadnagy az alábbi javaslatokat terjesztette elő:

1. Ahhoz, hogy valóban a társadalmi életbe teljes egészében bele tudjuk illeszteni őket, illetve bele tudjanak illeszkedni, elsősorban is legfontosabbnak látom a nevelés terén behatolni közjűk. Erre a célra a legalkalmasabbak azok az elvtársak és becsületes dolgozók, akik tudnak a nyelvükön beszélni és a népi demokrácia kiemelte különböző területekre, pl: honvéd, rendőrtiszt, tanács dolgozója, tszcs tag, üzemi munkás stb. Ezek a dolgozók megfelelő támogatás után mélyebben be tudnának közjűk hatolni és a helytelen magatartásukat megmagyaráznák, a kóborló életről leszoknának és helyette a szocializmus építése terén, mint ahogy ezt már nem kis számban teszik, hasznos tagjai lennének a társadalomnak.

2. Szociális helyzetük megjavítása érdekében, hogy elkerüljenek a lakott területek szegélyeiről a kunyhóik, elsősorban is emberi számba vehető lakást kell, hogy biztosítsunk részükre. Városok, községek, puszták, tanyák stb. területein, ahol a munkalehetőségeket is meg kell, hogy számukra adjuk. Rá kell nevelni őket arra, és biztosítani is kell számukra a megfelelő gyógykezelést, iskoláztatást (óvoda, iskola, napközi) és kulturális lehetőségeket. Ránevelni őket arra, hogy szociális lehetőségeik biztosítására az állami segítségen kívül akkor lesz minden lehetőség, ha ők maguk is a termelő munkából veszik ki a részüket.

3. Amennyiben minden kedvezmény és munkalehetőség megadása ellenére is egyes személyek, vagy csoportok továbbra is lopásokból és állati elhullásokból tartaná fenn magát, úgy velük szemben a legszigorúbb eljárást javaslom ellenük folyamatba tenni és ezt a többiek felé tudatosítani. Javaslom továbbá olyan személyekről, akik nem tudják igazolni, hogy mezőgazdasági munkálatokkal, vagy egyéb munkavállalásokkal foglalkoznak, melyek igaerőt vesznek igénybe, a lótar-tást megvonni. Ezt nemcsak a kóborszemélyekre, hanem az egyéb személyekre is kiterjeszteni javaslom.

4. Javaslom a munka biztosítása területén az illető személyeket rendes munkakönyvvel ellátni és részükre munkahelyeket biztosítani (üzem, bánya, tszcs, állami gazd. stb.). A nevelés terén és a munkába való bevonás terén való biztosí-

tásra javasolom azt is, hogy az egyes családoknak tehetséges gyermekei magasabb iskolákra vinni és egész magas képességet adni nekik, hogy ezen keresztül gyökereikbe tudjunk közéjük behatolni és a civilizáció minden területére fel tudjuk őket emelni. Ilyen lehetőségek mellett el fogjuk tudni érni azt, hogy saját maguk meg fogják vetni azokat a személyeket, akik nem dolgoznak, kóborolnak és lopnak.

5. Amennyiben ilyen lehetőségek és feltételek mellett is valamelyik személy, vagy csoport kóborol, lopásból és egyéb cselekményekből tartja fenn magát, rendőrhatóságilag valamely helyre való tartózkodásra utasítani és ref. alá helyezni, amennyiben a ref. szabályait nem tartja be, úgy vele szemben a legszigorúbb eljárást alkalmazni.¹¹

AZ ELSŐ ÉRDEMI DÖNTÉSEK, MEGOLDÁSAI JAVASLATOK

Az ötvenes évek második felében az egyre súlyosabbá váló cigány életmód újabb intézkedéseket indukált, melynek első ilyen eredménye az ún. Cigány Albizottság létrejötte 1959 decemberében.¹² Ennek működése, illetve nem működése a testület egyik tagjának, Vörös Márton levéltáros epés megjegyzése szerint „tanácsi paródiának” minősíthető.¹³ Kritikája és részletesebb munkaprogramja révén ő maga lett a megújult, s elsősorban orvosokat, jogászokat, pedagógusokat és igazgatási szakembereket felsorakoztató Cigánybizottság elnöke. Idézve a Vörös Márton a VB Titkárságnak írt válasz leveléből: „Amint a Kormány Titkárságának készített vizsgálati tanulmányból is kitűnik, az észrevételek között szerepel a tavasszal alapított cigány bizottság kérdése is, amelyet nagyreményű megalakulása óta egyetlen egyszer sem hívtak össze, egyszer sem ülésezett, s így az egyszerű tanácsi paródiává szürkült.”¹⁴ A bizottság részletes és tényfeltáró felméréseket, esettanulmányokat végzett a város környéki kolóniákon. Melynek részleges tapasztalatairól maga az elnök számolt be 1961 szeptemberében a városi tanács vezetésének, tegyük hozzá némi hatásvadász fordulatoktól sem visszariadva, amit talán e most következő idézet is bizonyít: „Cigánykérdésünk alapproblémáját az képezi, hogy átvettük örökségként olyan apró társadalmi közösségeket, amelyek ma, az úrrakéták korában is – legalábbis települési formációban – megmaradtak középkori mivoltukban, vagy akár joggal elmondhatjuk: a nagyárpádi négyezer éves zóki kultúra állapotában. Nem téveszthet meg bennünket az, hogy némelyik cigánytelepen üvegezett tejet isznak kiflivel, vagy a fiatalok nylon inget hordanak. Ezek az örvendetes jelenségek még élesebb kontrasztként kiemelik azt a tényt, hogy pl. a Majális téren zárt erdei településen közel 120 cigány lakik sárkalyibában, 3x4 méteres térségben 8–10 személy tengődik egyetlen WC nélkül, és hogy 12 éves lánnyal az apja szexuális közösségben él. Vagy pl. a másik helyen bacilusgazda él, veszélyeztetve a környezetet. Az új, modern István-aknától kőhajításnyira az egyik cigányházban a gyerekek még a nagyszükségletüket is benn a szobában és a konyhában végzik el. A helyszíni szemléknél akrobatikus egyensúllyal tudtunk a lakásba behatolni, hogy a cipőnkben kárt ne tegyünk. Ezek a nehézségek joggal felkorbá-

¹¹ ref. = rendőri felügyelet; BML MSZMP Pártarchívuma

¹² BML PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1959/3.

¹³ BML PMJVT Titkárság 91/1961.

¹⁴ BML PMJVT Titkárság 91/1961. (91-2/1961.)

csolták bennünk az emberi undor és részvét kettősségét és az intézkedés gyors szükségességének izzó tudatát abban a városban, ahol Európa legmodernebb 9 emeletes klinikáin a XX. század higiénijának álomszép valósága hirdeti a magyar tudomány géniuszát és a szociális felelősség haladását. A kérdés veszélyességére rámutattam nemrégiben abban a megvilágításban is, hogy Mecsekszabolcson több emeletes, újonnan emelt modern üzemi épületek közvetlen szomszédságában, csaknem az épület tövében terül el a Majális téri cigánytelep.”¹⁵

Mindenestre a bizottságnak sikerült felhívnia a figyelmet a lehetetlen állapotokra, s e lendületes beszámolón kívül a pécsi cigánykolóniákról készült demográfiai és szociológiai felméréseket is csatoltak. Ezek szerint az I. kerületben élt a legtöbb cigánylakos, a Majális téri, Zsigmond-telepi, stadtwaldi és az istenáldásvölgyi telepen, valamint szétszórta, összesen 539 fővel. A II. kerületben nem említettek ekkor még kolóniát, s csak három család lakott putriban a 28-ból, összlétszámuk 111 fő. A város III. kerületében szintén nem volt még egybefüggő kolónia, s az itt élő 16 cigánycsaládból 6 volt putrilakó, összesen 72 fővel. E számadatok alapján Pécsen négy nagyobb cigánykolónia létezett ekkor, s ezek, valamint a szétszórta, kisebb-nagyobb közösségekben élők adatainak alapján 722 cigány lakosa volt a városnak, 356 gyermekkel, 194 nővel és 174 férfival.¹⁶ A jelentés és beszámoló nyomán átfogó ún. távlati terv született 1962 márciusában a városi tanács végrehajtó bizottságának döntésével. A legkényesebb kérdés a lakáskérdés, a lakáshelyzet megoldása volt, mert a pécsi cigányok zöme, 76 család, azaz közel 600 fő élt putriban, illetve cigánytelepeken. A kolóniák felszámolása mellett a nagyobb vállalatok, így a két bányavállalat lakáskiutalásaiban, házhelyjuttatásaiban látták a kiutat. Ugyanakkor a szociális, egészségügyi és oktatási helyzet javítására, valamint a munkalehetőségek megteremtésére is születtek határozatok.¹⁷ Mindezek, ha megvalósultak volna, már pár év elmúltával nem beszélhetek volna cigányputrikról és kolóniákról. Viszont e nagyon is átfogó és részleteiben is alaposnak mondható távlati megoldási tervet csak tervet maradt. Egészen a 60-as évek utolsó szakáig nem is történt szinte érdemi változás a cigánykolóniák létkörülményeit tekintve. Ha csak azt az 1965 szeptemberében készült jelentést nem tekintjük, mely ismerteti a cigányság, a kolóniák lakóinak változatlan létkörülményeit.¹⁸ Idézve ebből a jelentésből a legjellemzőbb részleteket: „A szociálpolitikai csoportok Pécs város területén lévő cigánytelepeket rendszeresen ellenőrzik. Megállapításuk szerint a cigány lakosság fentiek szerinti megoszlása és az a tény, hogy a cigányság 80%-a az I. kerületben él, azzal magyarázható, hogy a legtöbb cigány dolgozót a Mecseki Szénbányászati Tröszt és az Állami Erdőgazdaság foglalkoztatja. Így az ott dolgozó cigányok munkahelyükhöz közel települtek. [...] Igen kevés család él rendezett lakáskörülmények között. A saját maguk által összetakolt kunyhókban a legszükségesebb bútorzat sem található. A nők nagy többségének ruházata még

¹⁵ BML PMJVT VB. üléseinek jegyzőkönyve. 1961/2.

¹⁶ Dokumentumok... i.m. 2003. 58.p.; BML PMJVT VB. üléseinek jegyzőkönyve 1962/1.

¹⁷ BML PMJVT VB. üléseinek jegyzőkönyve 1962/2. 55/1962 szám alatti vb utasítás, PMJVT VB üléseinek jegyzőkönyve 1962/3. 54/1962. szám alatti vb. utasítás

¹⁸ BML PMJVT VB. ülések jegyzőkönyve 1965/3.

ma is a hagyományos cigány népviselet, a gyermekek ruházata csaknem kivétel nélkül hiányos. [...] Öreg hozzátartozóiktól nem válnak meg, azt haláláig, ha rossz körülmények között is, de eltartják. [...] Három évvel ezelőtt a Művelődési Osztály István-aknán cigányiskolát létesített, amelybe sajátos módszerek alkalmazásával kívánták az oktatást megoldani. Az iskolát azonban egy évi működés után a kevés létszám miatt be kellett szüntetni. Nem mondható eredményesnek az analfabétizmus felszámolására irányuló munka. Az e célból szervezett tanfolyamok felét sikerült csak befejezni a részvétlenség miatt. [...] A város egyes kerületeiben lakó cigánycsaládok felnőtt és fiatalok tagjai részéről szép számmal vannak veszélyes bűnözők, közülük többen rendőri felügyelet alatt állnak, ugyanakkor több személlyel szemben kellett intézkedést tenni arra nézve, hogy a város területéről a kitiltás eszközéhez kellett nyúlni. [...] Inkább a társadalmi tulajdonban lévő terménylopások igényelnek fokozottabb figyelmet, amely területen – különösen lóval rendelkező cigányoknál – szükséges intézkedések megtétele folyamatosan biztosítva van. [...] Jelentősen növekedett a cigány nők körében a prostitúció, tehát az erkölcstelen magatartás, ugyanakkor úgy a nők, mint a férfiak részéről az utcai nyilvános szórakozóhelyen való olyan magatartásuk, amely számtalan esetben közbotrány-okozásban, verekedésben csúcsosodik ki.”¹⁹

Ez a jelentés egyébként már a cigánylakosság növekedését is jelzi. Ugyanis az I. kerületi kolóniák mellett már a másik két kerületben is jelezték, a felszámolás és lakásfejlesztés propagandájának ellenére, az új cigánytelepek kialakulását. A cigánylakosság folyamatosan növekszik, a korszak végére pedig ugrásszerűen változik. Ennek oka nem feltétlenül a természetes lakosságszaporulat, hanem az állandó betelepülések. Ugyanis a régióban elterjedt a híre a Cigánybizottság tevékenységének a cigányság körében, azaz a város felkarolja a cigányokat, ezért ezekből az előnyökből ők is akartak részesülni.²⁰ A 60-as évek derekára a város többi kerületében az eddig szétszórta fekvő, vagy szigetszerű tömbökből újabb kolóniák jöttek létre: A II. kerületben három utca: a Pipacs, Fűzfa és György utca lakosai alkottak kolóniát mintegy 25 családdal. A városi tanácsi jelentés a következőket jegyezte fel az új kolóniáról: „Pipacs–Fűzfa–György utcai település: a legnagyobb részben építési engedély alapján megépített lakóházakban laknak. Egy részük azonban a lakóházak udvarában, vagy a lakóházakhoz épített kunyhókban lakik. A terület részben közművesített, vízvezeték, villany van, csatornázás azonban nincs. Több háznál árnyékszék sincs. A házhelyeket részben magánosoktól, részben az OTP-n keresztül vásárolták. Kb. 15 esetben juttatásként kapták. A telepen kb. 20–25 család él, nagyrészt fuvarozással foglalkoznak. 3–4 lovat tartanak, de bejelentve csak egy ló van. Havi jövedelmük magasan az átlagkereseti szint fölött van. Meglehetősen nagy számba építkeznek engedély nélkül, főleg istállóknak használt melléképületeket. A terület sorvasztásra van ítélve, az építési tilalmat az építési és közlekedési osztály az 1965. augusztus 16-án kelt 19.498/1965. VII. sz.

¹⁹ BML PMJVT VB. ülések jegyzőkönyve 1965./3. Pécs mj. Város Tanácsa VB. VII. Építési és Közlekedési Osztályának 1965. szeptember 6-án kelt jelentése a VB. 1965. szeptember 10-i ülésére.

²⁰ Márfi... i. kézirat 3.

határozatával rendelte el.”²¹ A betelepültek a lakóházak udvarán épített kunyhókban éltek. A területet egyébként részben közművesítették víz- és villanyvezetékekkel, de a csatornázás hiányzott. Szintén ebben a kerületben a Megyeri kertvárosi telepen pedig 8 cigány családdal kezdett kiépülni egy új kolónia, igaz a tanács által juttatott házhelyek révén. Az alábbi szűk szavú ismertetés jelent meg a telep lakóiról: „Megyeri, Kertvárosi telep. A terület nem képez összefüggő egységet, kb. 7–8 cigánycsalád él itt. Részben építési engedély alapján felépített lakóházakban, részben engedély nélkül létesített épületekben laknak. Nagy részben fuvarozással foglalkoznak.”²² A III. kerületben a Fűzes dűlőben alakult egy új kolónia 18 számon tartott családdal. Nyilvántartották a kismélyvölgyi 6 kunyhóból álló területet is, valamint az egy-egy család által lakott szentkúti erdőt és Patacsot is. E folyamatokkal egy időben az I. kerületi, már többször említett kolóniák népessége folyamatosan növekedett. A Zsigmond-telepi volt a legnépesebb, ugyanakkor a legrosszabb állapotú. A jelentés a Zsigmond-telepen élők számát 300 főben tüntette fel.²³ Lakói az István-akna és Béke-akna közti meddőhányón kaptak helyet, ahol az amúgy sem stabil viskók állandóan süllyedtek, rongálódtak, s csak egy közös kútjuk és WC-jük volt: „37 kunyhóban mintegy 300 fő él. A felnőtt férfiak 4 fő kivételével a bánya dolgozói. A többi négy fő különböző vállalatoknál dolgozik. A telep egy régi meddőhányóra épült. Egy árnyékszék van a 300 főre és egy db. saját ásású kútból köteles vödörrel merik a vizet. A kút további kiépítésre szorulna és legalább 2–3 WC-t kellene feltétlenül építeni. A telep lakói különböző anyagokból épített kunyhó és barakk építményeiben laknak. A talajmozgás miatt a kunyhók süllyednek, repedeznek. A meglévő 1 db. árnyékszéket nem használják. A telep rendezetlen, piszkos és az elmúlt hónapokban 2 dysentéria fordult elő a telep lakói között.”²⁴ A többi telepen már egy-két kisebb téglaházat is emeltek, sőt részben villamosították is a Majális téri, györgytelepi és nagybányaréti kolóniák újabb épületeinek egy részét, s közkutat is kaptak. De három újabb kolónia is kezdett körvonalazódni a Pécs-szabolcshoz közeli Kisgyőr utcai Iskolatelepen, István-aknán és a vasasi Búzaberki dűlőben. A jelentés a következő képet adta a Majális téri cigánykolóniáról: A „Majális tér (Pécs, Komlói út mentén) külterületi település. A telepen 18 család él kb. 135 fővel, zömmel földkunyhóban és deszkabarakkban. WC éa szemétyűjtő a telepen nincs. Vizet a György-aknai gépházi csapról hordják. A terület egyébként nagyjából tisztán tartott, sőt egy-két épületbe a villany is be van kötve. A telepen lakó férfiak nagy része a bányában dolgozik. Ezen telep felszámolására az I. kerületi tanács építési csoportja előzetes intézkedéseket tett. Pécs-Szabolcs felső telepen az iskolától keletre fekvő területen 6 iker lakóház felépítésére alkalmas 12 db, egyenként 80 n-öl nagyságú házhelyet alakított ki a kialakulóban lévő családi-házazs övezetben. A telkeket az OTP-n keresztül értékesítették 10 Ft-os n-öl

²¹ BML PMJVT VB. ülések jegyzőkönyve 1965/3.

²² BML PMJVT VB. ülések jegyzőkönyve 1965/3.

²³ BML PMJVT VB. ülések jegyzőkönyve 1965/3. Pécs mj. Város Tanácsa VB. VII. Építési és közlekedési Osztálya jelentése 1965. szeptember 6-án „Pécs város területén a cigány kérdés felmérése a 161/1965. Sz. VB. határozat végrehajtása” cím alatt.

²⁴ BML PMJVT ülések jegyzőkönyve 1965/3

áron, elidegenítési tilalommal és beépítési kötelezettséggel terhelten. [...] Nagybányaréti völgy Erdőalja kerületi település. A telepen 13 család él, kb. 53 fővel lakik, részben kunyhókban, részben épített kis házacskákban, amelyek egy részébe a villanyt is bevezették. A bányánál vannak alkalmazásban. A telepen vízvezeték van és 3 árnyékszék. A telep a 2014/1964. Korm. sz. rendelet alapján felszámolásra ütemezve.”²⁵

KOLÓNIA-FELSZÁMOLÁSOK, AZ ÚJ ÉLETMÓD KEZDETE, PROBLÉMÁI

Ezek a folyamatok arra készítették a tanácsi vezetést, hogy gyorsítsa fel az ún. távlati terv elképzeléseit, mindenekelőtt a kolónia-felszámolásokat. Éppen ezért felvették a kapcsolatot 1967 szeptemberében a salgótarjáni városvezetéssel, ahol ezt megelőzően számolták fel a mintegy 1200 cigány lakosságú kolóniáit.²⁶ A nógrádiak mindenekelőtt felhívták a pécsiek figyelmét, hogy a telepek felszámolása és az azt követő építkezések során számtalan egészségügyi, kommunális, kereskedelmi és közművelődési probléma jelentkezett, ezért alapos előkészítést és részletes szociológiai felméréseket javasoltak. E felmérések törzsadatai ismertek csak, azaz 89 vályog-putriban 800-ra tehető a cigányok száma, de ezek az adatok már a felmérések alatt is változtak.²⁷ A cigánytelepek felszámolásával kapcsolatos nehézségekről kiemeli a forrás: „A jelenlegi ütem mellett több évtized kellene a telepek felszámolásához, ha az időközbeni népszaporulatot figyelmen kívül hagyjuk. A cigánytelepek felszámolásának üteme tehát az eredeti elképzelésekhez képest jelentősen lemaradt. Már 1967-ben előrelátható volt, hogy a 15 éves lakásfejlesztési program keretében a feladatot nem lehet végrehajtani. A 2047/1967 (VIII. 8.) Korm. sz. határozat a kölcsönfelvételeket könnyítette. Szükség van további könnyítésekre, mert sokan nem tudják a 10%-os előtakarékosságnak megfelelő összeget előteremteni. Indokolja ezt az építési költségek jelentős növekedése is.”²⁸ Végül is 1969 tavaszán kezdődtek el a város kerületeiben a cigánytelep-szanalások a Majális téren, a Zsigmond-telepen, a Füzes dűlőben és a Pipacs utcában.²⁹ Mivel a Majális téri kolónia közvetlenül a Komlóra vezető út mellett feküdt, esztétikai és városszépészeti szempontból is ez a telep került először bontásra. Kevésbé ismert, hogy a kiköltöztetett cigányok többsége nem kapott új házat, vagy lakóterületet, hanem a közeli, amúgy is túlszűfolt Zsigmond- és György-telepre kerültek. Az 1984. június 18-i tanácsülésen az egyik tanácsstag felszólalása konkrétan György-telepről szólt, melyben vázolta a kolónián uralkodó viszonyokat is: „György-telepen 230 cigánycsalád lakik [meg kell jegyezni, hogy nyilvánvaló elírás történt, ugyanis 230 cigánycsalád a kor viszonyai szerint is meghaladná az ezer főt, tehát a tanácsstag valószínű 230 főt mondott]. A tanítónak sok gondot okoz a tankötelezettségi törvény megszegése. A veszélyeztetett gyermekek védelme érdekében sokkal hathatósabb intézkedések szükségesek. A

²⁵ BML PMJVT ülések jegyzőkönyve 1965/3

²⁶ BML PMJVT Titkárság 654/1967. Salgótarján Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának Titkára 1967. szeptember 5-én keltezett tájékoztatása „Cigánytelepek helyzete és felszámolásuk lehetőségei” cím alatt.

²⁷ BML PMJVT Titkárság 80-4/1969. Pécs város Rendőrkapitányságának jelentése

²⁸ Dokumentumok... i.m. 2003. 169. p.; BML. PMJVT Titkárság 80-4/1969.

²⁹ BML PMJVT Titkárság 420-2/1968 (80-4/1969)

terület közbiztonságára nagyobb figyelmet kellene fordítani.³⁰ Nem voltak zökkenőmentesek a telepszanalások, mert a putrilakók egy része, főleg az idősebbek nem voltak hajlandók elhagyni a kolóniát. Ezért a tanácsi apparátus a 70-es évek elején szinte folyamatosan kérte a rendőri szervek segítségét.³¹ Azonban ők is tehetetlenek voltak, mert kényszer-kitelepítésekre nem volt felhatalmazásuk. Mégis tapasztalható a rendőri jelenlét olyan telepeken, mint pl. az üszög-pusztai kolónia, melyet a cigánybűnözés melegágyának tartottak. Pécs város rendőrkapitányságán jelentés, javaslat készült „Pécs város közrend- és közbiztonsági helyzete, figyelemmel az MSZMP Pécs Városi Párt Végrehajtó Bizottság 1971. szeptember 14-i határozatára” címmel. Részlet a jelentésből: „A bűncselekményt elkövetők számának emelkedése és értékelése tekintetében meg kell állapítani, hogy az utóbbi években emelkedést mutat a cigány lakosság kriminalitása, illetve részvételi aránya. Pécs városát érintően a legfertőzöttebb terület a pécs-üszög-pusztai cigánytelep lakóinak összetétele és bűnözésben való részvétele, tevékenysége. Még rosszabb a helyzet, ha az itt lakó fiatal és gyermekkorúak magatartását, életkörülményeit vizsgáljuk. Zaklatólag hat, hogy a cigány gyermekek és fiatalok a város utcáin erőszakos módon kéregetnek, ha nem kapják meg a kért pénzüsszeget, vagy egyéb anyagiakat, akkor durva, nyomdafestéket nem tűrő visszazólások történnek, vagy – és nem is kis számban – alkalmi lopást követnek el. Ezen magatartásuk főleg piacokon, vasútállomásokon, üzletekben, vagy nyílt utcán történnek. [...] Pécs-Üszög-pusztai cigánytelep közrend-közbiztonsági veszélyességét mutatja az is, hogy razzia és egyéb ellenőrzések során a legtöbb rendőri intézkedést az itt lakó és ideiglenes jelleggel más területről érkező bűnöző cigányszemélyek tevékenysége adja. Menedéket kapnak nemcsak a pécsi járás, de a megye egyéb járaiból érkező bűnöző cigányszemélyek egyenként és csoportosan is menedéket kapnak az itt tartózkodó személyeknél.”³² Maradt tehát a meggyőzés és a személyes példa hatása, de a legtöbben azért hagyták ott a telepeket mégis, mert nem tudták elviselni az eddig mindig zajos és étellel teli kolóniák lassú elnéptelenedését. De számos más probléma is adódott a szanalásokkal egy időben zajló új otthonok, az új épületek kialakításánál is. Ugyanis az új lakóhelyek felépítésére az 1969 júliusában megjelent kormányhatározat Pécs számára 1970-re 35 új lakás felépítéséhez nyújtott csak kedvezményes hitelkeretet. Ez a szám harmincra olvadt, de a legnagyobb gond az volt, hogy az ún. „C” típusú építési és vásárlási kölcsön kiutalására csak azok a cigánycsaládok tarthattak igényt, akik legalább két éves munkaviszonnyal rendelkeztek.³³ Igaz, a keresőképes cigányság 70%-a megfelelt ezeknek a feltételeknek, de a lakásonkénti tanács által juttatott 30 000 Ft ellenére sem tudták anyagilag az építkezést többen vállalni.³⁴ A 70-es évektől számos visszaélés tapasztalható az építkezések ürügyén. Gyakori volt, hogy a magas összeget eldorbézolták, s mikor már újabb hitelt vagy segílyt semmilyen

³⁰ Dokumentumok... i.m. 2003. 20. p.; BML PMJVT ülések jegyzőkönyve 1984.

³¹ BML PMJVT ülések jegyzőkönyve 1972/3. A VB. 1972. október 31-én tartott ülése.

³² BML PMJVT ülések jegyzőkönyve. Pécs város Rendőrkapitányságának jelentése és javaslat.

³³ BML PMJVT Titkárság 80/1969 (80-4/1969); PMJVT Titkárság 80-2/1969 (80-4/1969).

³⁴ Dokumentumok... i.m. 2003. 114. p.; BML PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1979/2.

jogcímen sem kaptak, a segítségként nekik juttatott építkezési anyagokat adták el.³⁵ De akik, s ezek voltak többen, tisztességesen elvállalták és felépítették az új házat, azoknak is sok problémával kellett szembenéznük. Az anyagi nehézségeken kívül az ekkor egyre jobban felerősödő mindkét, magyar és cigány oldalról megfogalmazott előítéletekkel is szembesülni kellett. Tehát a beilleszkedés, az otthonteremtés számos nehézséggel járt. A 70-es évek második felére, mivel a lakóházépítés-akció sok problémát jelentett, lakáskiutalásokkal próbáltak enyhíteni az elhelyezkedési gondokon a lassú kolóniaszanálások során. Ami szintén felemás módon valósult meg, mert a cigány származásúak nagyon alacsony számban részesedtek az új lakónegyedek, Újmecsekalja és Kertváros panellakásaiból.³⁶ Ezért főként az I. kerületi egykori bányászkolóniák sor- vagy emeletes házaiban kaptak lakásokat. A 70-es évek második felétől erősödött fel ez a folyamat is s kezdett cigány lakosokkal benépesülni többek között Fehérhegy, Meszestelep, a pécsszabolcsi Hősök tere, a Fejlődés, Felszabadulás és Szabó István utca.³⁷

A TANÁCSKORSZAK UTOLSÓ SZAKASZÁBAN

A 70-es évek közepére közel ötszörösére nőtt a cigánylakosság lélekszáma a folytonos betelepülésekkel, 3500 fővel a város lakosságának 2%-át adva. A 70-es évek végén pedig már létszámuk megközelítette az 5000 főt.³⁸ A megnövekedett cigány lakosság azonban, mint előtte is, korántsem volt egységes: törzsi, nyelvi különbözőségeik miatt és szokásaikban, életkörülményeikben is eltérések voltak. A régió több településéről bevándorló és a helyi cigányok beilleszkedési és egymásközi viszonyait lakóközösségeik különbözősége is befolyásolta. Ebben az időszakban a régi, az új, valamint a köztes állapotok egyaránt tapasztalhatók a cigányközösségek lakáskörülményeit s életmódját tekintve. A régi, főleg putrikból álló kolóniákat, mint a Zsigmond, Majális téri, nagybányaréti és istenándásvölgyi telepeket már felszámolták. Egyedül az üszögpusztai kolónia sorolható még ide és a Búzaberki-dűlő. A tanácsi jelentés így ír a Búzaberki-dűlőről: „A legjobb eredményt a Vasas II. Búzaberki-telepen sikerült elérni. A telep lélekszáma az utóbbi évben 60%-kal csökkent. Ez a lakóterülettől távolabb eső telep, ahonnan a távozást legtöbben önként kezdeményezik.”³⁹ A tanácsi források három kategóriára osztották a megváltozott arculatú, s folyamatos felszámolás alatt lévő telepeket:

1/. Külterületi telepek, ide tartozott a búzaberki, a kisgyőri és az üszögi kolónia, összesen 280 fővel. A két telepről egyébként a következő rövid beszámoló készült: „A Kisgyőr-telep közel van a városhoz (a Hősök terétől északkeletre 1 km), egy része konszolidálódott, téglaházakkal bővült, az elektromos hálózatba bekapcsolt, vízzel részben ellátott, így a minimális igényű életfeltételek itt adóttak. Hasonló a helyzet a nagykozári út melletti telepen is. Ezt kis létszámú cigányság lakja, de

³⁵ Dokumentumok... i.m. 2003. 28–29. p.; BML PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1984.

³⁶ BML PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1976./4. Az 1976. december 30-án tartott ülés tartalmi kivonata.

³⁷ Dokumentumok... i.m. 2003. 105–106. p.; BML PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1979.

³⁸ Dokumentumok... i.m. 2003. 105. p.; BML PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1979.

³⁹ BML PMJVT ülések jegyzőkönyve, 1979.

nagy részük nem rendelkezik állandó munkaviszonnyal, ezért segítségük még több akadályba ütközik.”⁴⁰

2./ A belterületen kialakult ideiglenes telepek száma már jóval nagyobb volt, összesen 400 lakossal. Ezek a következők: Vasas I. Bányatelep, Felszabadulás, Fejlődés, Szabó István, Pipacs, Fűzfa utcák környéke, a Megyeri út mögötti terület, a Fűzes dűlő és a Kismélyvölgyi út vége.

3./ Végül a város közvetlen környékéről a kővágószőlősi Tóvári-telepet sorolták még ide.⁴¹ A többi közel 3000 cigány lakos zöme a már említett lakónegyedekben, s a Budai Külvárosban telepedett meg, de még az akkori Kossuth Lajos utcába is költöztettek cigány családokat. Valamint olyan szórvány lakóközösségeket is feltűntettek a források, mint a Bokor utca, a Tüskés dűlő és a Kapedli-féle vendéglő körüli terület. Jóval kevesebb azon cigány családok száma, akik a hagyományosnak mondható, vagy az ekkor cigányok által lakott területektől függetlenül tudtak lakást szerezni, azaz nem cigány közösségben, a többi városlakóval egy területen, vagy negyedben élve. S arra is volt példa, hogy néhány idősebb lakó elhagyta új otthonát, s a lerombolt, egykori kolónia helyén putrit épített, s ott élt haláláig. A 80-as évek derekára pedig eléggé gyakorivá vált a juttatott lakásokkal való üzletelés, azaz a kapott lakást eladták, s visszaköltöztek eredeti helyükre, vagy rokonokhoz. S persze újabb lakásigénnyel jelentkeztek.⁴²

A tanácskorszak végére a már ismertetett területekkel nagyjából körvonalazódta a cigányság letelepedésének fontosabb lakóhelyei. Elmondható, hogy ez a közel négy évtized sorsdöntő változásokat hozott a pécsi cigányság életvitelében is. Képletesen szólva a sárputriktól a szükséglakásokig, emeletes és családi házakig, komfortos lakhelyekig vezetett ez az út. S lehetőségeket is nyújtott, a maga keretei és ellentmondásai ellenére, de a hirtelen és gyökeres változások csak egy bizonyos szintig, s csak bizonyos területeken érvényesültek, és sok esetben élni sem tudtak ezzel a sokáig nyomorban élő cigányok, sőt gyakran visszaéltek ezekkel a lehetőségekkel. De természetesen nem lehet általánosítani, mert ugyanakkor sokaknak új tartalmat és életminőséget, vagy legalább is annak lehetőségét adta ez a korszak.

Az államigazgatás, ha úgy tetszik, a hatalom szemszögéből keletkezett forrásokra és megoldási javaslatok feldolgozására vállalkozhattam. Nem ismert, itt legalább is nem szerepel, hogy hogyan éltek meg ezeket a változásokat, kitelepítéseket, telepfelszámolásokat maguk a cigányok. Hiszen most már eléggé köztudott, hogy nagyon sok érték ekkor szűnt meg végleg a cigányság körében, ami kulturális, közösségi és a hagyományos cigányfoglalkozásokhoz való kötődéseiket jelentették. Magam akkor tekinteném teljesebbnek ezt az írást, ha az egykori teleplakók is megszólalnának: akkori és mostani létkörülményeikről, az őket ma is sújtó előítéletekről, cigánysorsuk megéléséről.

⁴⁰ BML PMJVT ülések jegyzőkönyve, 1979.

⁴¹ Dokumentumok... i.m. 2003. 105–106. p.; BML PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1979.

⁴² BML PMJVT üléseinek jegyzőkönyve 1984. Pécs mj. Város tanácsa elnökhelyettesének előterjesztése „A cigánylakosság helyzete Pécsen és a városkörnyéken” cím alatt

PÉCS ÉS VÁROSKÖRNYÉKI, CIGÁNYOK LAKTA UTCA-, TELEP- ÉS DŰLŐNÉV-MUTATÓ

A mutató „Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959–1990” kötetben előforduló helyneveket ismerteti, ezért nem tartalmazza a szocialista korszakot megelőző időszak cigányközösségeit. A nagyobb régió- és telepneveket is feltünteti, melyek különböző területein éltek, élnek cigányok, mint pl. Pécsszabolcs, Pécsbányatelep, Vasas II. telep stb.

Basamalom út
 Béke-akna (Vasas II. telep)
 Bokor utca
 Búzaberki dűlő, telep (Vasas II. telep)
 Fejlődés utca
 Felszabadulás utca
 Fő utca (Patacs)
 Füzes dűlő, telep
 Fűzfa utca
 Gyárváros, a Kapedli féle vendéglő mögötti terület
 György-akna, György-telep, (a helyiek nyelvén „Rigli“)
 György utca
 Hősök tere (Pécsszabolcs)
 Istenáldás völgy (Pécsbányatelep)
 István-akna (Vasas II telep és Szabolcs között)
 Kiszgyőr Iskolatelep (Pécsszabolcs)
 Kismélyvölgy (Mecsekszentkút)
 Kossuth Lajos utca (ma Király utca)
 Kozármisleny
 Majális tér (Pécsszabolcs, Komlói út mentén)
 Megyeri Kertvárosi telep (Észak-megyer dűlő)
 Meszes telep
 Nagybányaréti völgy (Stadtwald, Erdőalja)
 Nagykozári út (Üszögi telep)
 Patacs
 Pécsbányatelep
 Pécsszabolcs
 Pipacs utca
 Szabolcsfalu (Mecsekszabolcs)
 Szabó István utca
 Szentkúti erdő (Mecsekszentkút)
 Tüskés dűlő
 Üszög-pusztai telep
 Vasas I. bányatelep (Somogy)
 Vasas II. bányatelep
 Zsigmond telep (Pécsszabolcs és Vasas II telep között)

Továbbá: Béta lakótelep, Rűcker-akna, ezek azonban nem szerepelnek az adott korszak pécsi tanácsi nyilvántartásában.

TÜSKÉS TIBOR

PÁKOLITZ ISTVÁN

Versét először a *Vigilia* egy régi, 1948-as számában olvastam. *Őszelő* volt a vers címe. Megfogott a hang nemes egyszerűsége, a természeti képek tisztasága: „A lombokon már itt-ott egy levél / sápadni kezd; /nevet az alma és pirosan int / a dús gerezd.” Nevét akkor még cz-vel írta. Néhány év múlva személyét is megismertem. Verseit akkor már a *Dunántúl* közölte. A folyóiratban 1952-től, a második számtól van jelen. Neve itt is eleinte cz-vel szerepel, de a következő évben a végét már tz-re változtatja.

Pakson született 1919-ben. Itt jár elemibe, majd a polgári fiúiskola első osztályába. Középiskoláinak nagyobb részét Kalocsán, a jezsuiták gimnáziumában végzi „bögrés diákként” (minden nap másik családnál kap kosztot), 1942-ben tanítói oklevelet szerez. Kinevezik állami iskolai tanítónak Maglódra. Többször behívják katonának. Alakulatával nyugatra kerül, és amerikai fogságba esik. Sikeres hazatérés után előbb Cseresnyépusztán, majd Pakson kezd el tanítani.

Versei tulajdonképpen nagyon korán megjelennek különféle lapokban, a negyvenes években már országos folyóiratokban (*Új Idők, Vigilia, Tiszatáj*) publikál, költői magára találása mégis későn, harmincadik évén túl, Pécsre költözése után következik be. Ez még az az idő, amikor az irodalomnak, a költőnek komoly társadalmi súlya van, és Pákolitz István azok közé az írók közé tartozik, akik a *Dunántúl* folyóirat illetve szerkesztői jóvoltából kapnak Pécssett állást.

1955-ben költözik az akkor már családos költő Pécsre, és a megyei tanács művelődési osztályának főelőadója. Kötetben először az „Istvánok antológiájában”, két másik, ugyancsak István keresztnevű szerzővel, Boda Istvánnal és Petrovác Istvánnal szerepel. Társai nem hagytak mélyebb nyomot a magyar költészetben, Pákolitz hamarosan saját útra lel: első önálló kötete, a *Szüret* 1958-ban jelenik meg.

Pályája sikeresen alakul. 1957-ben a Magyar Írók Szövetségét felosztatják, a *Dunántúl* szerkesztőségét, a pécsi írócsoport helyiségeit lepecsételik. A folyóirat munkatársai közül többen – azok is, akik a börtönből szabadulnak – nem térnek vissza Pécsre, Pestre költöznek. Azok, akik Pécssett maradnak, vagy éppen abban az időben kezdenek publikálni, a bizalmatlan, légritka térben egymás kezét keresik. Még nem áll vissza az írószövetség szervezeti önállósága, amikor Pécssett az irodalmi életnek valamiféle szerény kezdeménye megszületik. A helyi napilapban vasárnaponként önálló irodalmi melléklet jelenik meg, az írók szakmai vitaestekre gyűlnek össze, könyvekről, kéziratokról cserélnek eszmét. Ennek a szerény irodalmi erjedésnek a lelke, mozgatója Pákolitz István. Valamiképpen a folyamatosságot képviseli, élvez a hatalom bizalmát, de a kollégák is elfogadják vezető szerepét. Amikor szervezetileg is rendeződik az írók helyzete, és újjáalakul a Magyar Írók Szövetsége, ő lesz a pécsi írócsoport – előbb megbízott, majd megválasztott – titkára. Ezt a tisztséget három cikluson keresztül, 1976-ig tölti be. Ezt követően haláláig az írócsoport elnöke. Részt vesz a pécsi könyvkiadás újraindításában, a hatva-

Martyn Ferenc: Pákolitz István, 1969

nas években a Jelenkor-Magvető könyvsorozat egyik szerkesztője. A *Jelenkor* szerkesztőbizottságának a lap indulásától kezdve tagja, előbb a lapot fenntartó megyei tanács képviselőjeként, majd 1968-tól a lap főszerkesztője. Haláláig a *Jelenkor* szerkesztőségének tagja.

Személyes élete is harmonikus és rendezett. Felesége vezető óvónő, gyermekei egymás után önállósulnak, boldogulnak, ő tanári oklevelet szerez a pesti egyetem bölcsész karán. A városba érkező költő egyik korai versében (*Széchenyi tér*) hivatali szobájának ablakából lelkesen leltározza a tér látványait. 1963-ban József Attila-díjjal tüntetik ki. A megye és a város kitüntetései is elnyeri. Még életében megjelenik Bertók László összeállításában munkáinak bibliográfiája. A betegség, a szívinfarktus először a hatvanas évek végén dönti le lábáról, ez a betegség még háromszor tör rá, és a negyedik infarktus végzetesnek bizonyul.

A *Szüret* (1958) után egymást követik önálló kötetei. Könyvtárban tizenhárom önálló verseskötetét őrzöm, ezek közül a *Jel* (1971) két évtized (1948–1968) válogatott verseit tartalmazza. 1958-ban lefordítja Schiller *Stuart Mária* című művét, a pécsi bemutató után több színház az ő fordításában játssza a drámát. Pákolitz Istvánt biztos formakultúrája, tiszta ritmusérzékenysége, naiv életszemlélete, derús természetszeretete hivatottá tette arra, hogy a gyerekekhez is szóljon. Gyermekeket és verseket szedett Mátyás-mondákat kiváló grafikusok, többek között Hincz Gyula és Reich Károly rajzainak társaságában, őt könyvben jelentették meg. Pákolitz a prózaíró tollát is eredményesen forgatta. Még 1980-ban jelent meg *Bögrésdiákok* címmel két, önéletrajzi motívumokkal átszőtt szépprózai munkája. Posztumusz kötet lett a kisprózai írások és hátrahagyott verseket tartalmazó *Pepi-űzletéből* (1996). Eredeti nyelvi leleményei, derús hangja, a valóság furcsaságait meglátó éles szeme nagyszerűen érvényesülnek ezekben a hosszabb vallomásos írásokban és a rövid karcolatokban. Csak sajnálhatjuk, hogy nem terített gyakrabban papírt asztalán szépprózai munkák írásához.

A halála évében megjelent, Lakatos István szerkesztette *Hét évszázad magyar költőiben* csupán négy verssel szerepel. Ez még nem az utókor ítélete. Kortárs költőket nagy számban fölvonultató antológiában szerepelni még nem jelenti a halhatatlanságot. Pákolitz István költészetének vannak olyan egyéni sajátosságai, amelyek érdemessé teszik arra, hogy az utókor ennél több versét vegye kézbe.

Az egyik vonását talán így nevezhetnénk: bölcs derű. Pákolitz István viszonylag későn indult, nincsenek kamaszkori zsenyéi, az ifjúság kísérletező kedvéből fakadó próbálkozásai; a posztmodern költészet, az ironikus hang sem érintette meg később tartósan. Mindig meg tudott kapaszkodni a hagyományos versformákban, a nyelv jelentéshordozó erejében. A csend, a családi élet bensőséges világa, a derű, a szeretet, a természetben föllelt harmónia mindig közelebb állt hozzá, mint a harsányság, a sértődöttség, a panasz, a bosszú. Átéli, személyesen is megtapasztalja a század borzalmaival, embertelenségével (világháború, Auschwitz, a „személyi kultusz” évei), de a remény, a könyörület, a bizalom erősebb benne, mint a félelem, a tehetetlenség, a megátalkodottság. Ennek a „lelki egyszerűségnek” akár jelképe lehet, hogy verseinek mindig (néhány kivételtől eltekintve) egyszavas címet ad.

Költészetének másik vonása talán még több eredetiséget hordoz. Első ránézésre ezt akár a Biblia profanizálásának nevezhetnénk, és látszólag csupán tematikai újdonság. Valójában sokkal többről van szó. A hittel való viaskodás drámáját kétségtelen nem Pilinszky lírájának mélységével éli át, nyelvi anyaga, életszemlélete is más. Pákolitz a hit élményét nem a tragédia feszültségével, hanem a Biblia epikus mozzanatainak megrajzolásával, újraformálásával fejezi ki. Földézi Jézus életének pillanatait, a csodákat, az utolsó vacsora, a keresztfeszítés, a föltámadás, a mennybemenetel jelenetét, megrajzolja az apostolok alakját, Péter tagadását, János dilemmáját. A nyers, profán hang, a lefokozó ábrázolás az első pillanatban talán meghökkent, valójában ezzel meghatódottságát palástolja: köznapiságát ölt, de „hétköznapiságával” a mai, „hétköznapi”, a hit kérdéseire többnyire közönnnyel vagy érdektelenséggel felelő emberhez akar közelebb kerülni. Szemlélete rokon azzal a látásmóddal, amellyel a naiv, útmenti kőszenteket ábrázolták hajdanán.

Pákolitz István 1996-ban Pécssett hunyt el, itt búcsúztatták, de teste a paksi Kálvária temetőben pihen. Ebben a szándékában, végakaratóban olyasmi volt, ami Tamási Áron, Tatay Sándor vagy Simon István utolsó gesztusára emlékeztet. Ott nyugodni végérvényesen, ahol megszületett, s ahonnan élete és pályája elindult. És ez a szándék valamiképpen lélekben is összeköti az említett írókkal, kortársaival. A hűség a fölnevelő tájhoz és közösséghez, a családhoz, a gyerekkorban megismert emberekhez, az átélt társadalmi és történelmi tapasztalathoz, a magyar irodalomhoz, az elődökhöz és az utána jövőkhöz. És ez Pákolitz István életművének harmadik vonása, amit a hitelesen megélt szülőföld-élménynek, szülőföld-szeretetnek nevezhetjük.

Lapozzuk föl valamelyik kötetét. Van verse, amelyben egyszerre jelen van ez a hármasság: a naiv egyszerűség, a bibliai jelenet fénye és a megszületés pillanatát egy téli magyar faluvégi istállóba helyező kedvesség (pl. dal helyett „danát” mond):

Glória

Az istálló szegényes oltalom,
párát lehel a tehén, a ló.
Az újszülött bizony nem nagyon
irigyelni való.

Szélben pendülő faág
cimbalozza az eget.
Álmában mennyei danát
hall egy csordásgyerek.

Tovább álmodik ébren,
s a fényes angyalt is látja!
Odakap gyakran fejéhez:
kigyúlt-e glóriája?

Pákolitz István

JANUS PANNONIUS

Részletek

Hó borította a messzi mezőket, a lágyölü lankák
Tejszinü ködbe gubóztak; az erdön szél hadonászott,
Bó köpenyét a faágak orozva szerte cibálták;
Szélkisepert pusztákon az ordas farkas üvöltött,
S jégtáblák tolakodva inaltak a fürge folyókon;
Mély álomba zuhantan aludtak a pannoni tájak,
Nem sarjadt a tudás, nem üzentek a halkszavú Múzsák,
Barbár télben aludt a csirázó szép humanizmus;
Csöpp horvát falud is dermedve lapult meg a télben;
Édesanyád, kora-özvegyként, megtoldva a nappalt,
Sorsod kócfonalát – szent Párka – sodorta serényen;
Két keze munkájából azonban mégse futotta
Arra, hogy iskola és könyvek közt töltsd az idődet;
Várad nagybátyád aranyat szőtt kócfonaladba
És mesehősként indultál, hogy Itália legszebb
Kincseit elhozhasd: e fagyott föld is föleressen,
S jó magot is vethess, hogy a dudva helyett ez a parlag
Föld kamatozva teremje az emberiség java-kincsét,
S költészet, tudomány – tejttestvéreként nemesedvén –
Áldja haló porod is, Pannónia nagy fia, János!

*

A tömjénes homályos templom-hús helyett
Szabad leget kívánt szived, beteg tüdőd:
Lankás hegyoldalon kujtorgó áprilist,
Korán-nyitó, menyasszonycsokros mandulák
Virágpompáját, Múzsák csillag-útjait;
Sanyargató cilicium helyett vidám
Leányok csókját vágytad május – éjjelen,
Vagy hús lugasban, értő cimborák között
Citáltad volna Martialis verseit,
Vígán nyakalva Bálics zöldarany borát.

In memoriam Kanyar József 1916–2005

A gyászoló család, Kaposvár és Somogy Megye Önkormányzata, az Országos Honismereti Szövetség és a Somogyiak Baráti Köre, a Berzsenyi Irodalmi és Művészeti Társaság mély megrendüléssel tudatta, hogy Kanyar József 2005. január 21-én elhunyt, és 2005. február 21-én örök nyugalomra helyezték nagy részvét mellett a Farkasréti temetőben. Sokunkat lesújtott ez a hír, mivel őt nagyon sokan tiszteltük, szeretjük szerte az országban.

Kanyar József Kaposújlakon született 1916. április 29-én, református paraszti családban. Szülei, id. Kanyar József és Major Katalin a megyeszékhely gimnáziumába küldték tanulni a tudás iránt fogékony, tehetséges fiukat, majd a Budapesti Református Theológia, a Nagykőrösi Református Tanítóképző, a Kecskeméti Református Jogakadémia, illetve a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Jogi Kara következett. A második világhégés után útja Baranyába, érdeklődése a közéletbe vezetett. A Nemzeti Parasztpárt dél-dunántúli kerületi titkára, a Pécsi Szabad Szó felelős szerkesztője lett, 1945-től 1947-ig pedig Baranya nemzetgyűlési képviselője.

Az erőszakos kommunista elöretörés kezdetén, 1947-ben visszatért szűkebb pátriájába. Előbb a vármegye főlevéltárnoka, ezt követően pedig a megyeszékhelyen 1951-ben létrehozott állami, majd 1967-től a megyei tanácsi levéltár igazgatója lett 1986. évi nyugalomba vonulásáig. Fő érdeme a levéltár szakmai, szervezeti, személyi fejlesztése, tekintélyének megalapozása és kiteljesítése. Az iratanyag bővítése, szakszerű elhelyezése és földolgozása, a kutatás és az ügyfélszolgálat feltételeinek állandó fejlesztése, fiatal, értő szakembergárda kinevelése, megbecsült tudományos műhely kialakítása, magas színvonalú közéleti tevékenység fűződik nevéhez, aki emellett segítette munkatársai érvényesülését, sok országos figyelmet keltő konferenciát, tanácskozást szervezett, és intézménye a vezetése alatt megérdemelt szakmai tekintélyt vívott ki magának. Nyugdíjba vonulása után szeretett intézménye tudományos szaktanácsadójaként tevékenykedett.

Útjára indította a ma is megjelenő levéltári évkönyv-sorozatot, emellett számtalan levéltári kiadványt írt és szerkesztett. Művei közül megemlítenédő a *Somogy megye Levéltára* (1962), az *Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban 1920, 1945* (1964), a *Harminc nemzedék vallomása Somogyról* (1967), a *Somogy a felszabadulás hónapjaiban* (1970), a *Somogy megye agrártársadalma az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig 1920–1949* (1980), a *Múzsáknak szentelt kies tartomány – Tanulmányok Somogy művelődéstörténetéből* (1984), *A reménység esztendei* (1989), a *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában 1770–1868* (1989), *Az utolsó nemzeti király 1526–1541* (1993). Ezen túl számos tanulmány, értekezés, cikk fémjelzi a tudomány, az ismeretterjesztés és a közélet köréből sokrétű munkásságát. Amikor szeretett hitvese, Fazekas Éva mellé örök nyugalomra helyezték Éva lánya, veje, unokái, dédunokája, rokonai, kollégái, ismerősei mély részvételtől kísérvé, nemcsak a történettudományok doktorától, az Állami Díjas tudóstól, Kaposvár díszpolgárától búcsúztunk, hanem attól a szeretetre méltó embertől is, akinek sokan sokat köszönhetünk, és akinek emlékét örökre megőrizzük a szívünkben!

Vargha Dezső

MÁCSI ANITA

A PÉCSI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA TÖRTÉNELEM TANSZÉKE

Vas Károly munkásságának tükrében

A magyar közoktatás jelentős előrelépése volt 1945-ben az egységes nyolc-osztályos általános iskola létrehozása. A 6650/1945. számú miniszterelnöki rendelet kimondta, hogy a népiskola I–VIII. és a gimnázium, illetőleg a polgári iskola I–IV. osztályai helyett „általános iskola” elnevezéssel új iskolát kell szervezni.¹

A pedagógiai főiskolát az általános iskola bevezetése révén támadt óriási tanárszükséglet mielőbbi kielégítésére hívta létre a kormányzat 1948-ban, amelyről az 1950. évi 21. számú törvényerejű rendelet rendelkezett: „1. Az általános iskolai tanárok képzését a művelődésügyi miniszter felügyelete és irányítása alatt működő pedagógiai főiskolák látják el. 2. A pedagógiai főiskolák feladata az általános iskola felső tagozata számára a neveléstudomány alapelveit, az oktatás és nevelés módszertanát, valamint választott szaktárgyaikat egyaránt jól ismerő és megfelelő tanítási gyakorlattal is rendelkező olyan általános iskolai tanárok elméleti és gyakorlati képzése, akik képesek nevelői munkájukat a szocializmus építésének szolgálatában végezni.”²

Az első két tanárképző főiskola Budapesten és Szegeden létesült 1947-ben. A pécsi és debreceni főiskolákat 1948-ban hívták létre. A Pécsi Pedagógiai Főiskola 1948. október 18-án nyitotta meg kapuit a leendő tanárjelöltek előtt. Az alapítás évében kilenc tanszék kezdte meg működését szerény keretek között, melyek a következők voltak: fizika, földrajz, irodalomtudományi, matematika, neveléstudományi, növénytani, rajz, testnevelés és történelem.

Az intézmény 1948–63 között működött Pécsi Pedagógiai Főiskola néven, 1963-tól 1982. január 1-ig pedig Pécsi Tanárképző Főiskola néven. A fejlődés a hatvanas, de főleg a hetvenes évektől kezdve folyamatos. Az oktatói és hallgatói létszám is egyenletesen emelkedett. A hetvenes évek végére a főiskola „nagykorúvá” vált, alkalmassá arra, hogy magasabb szintű minőségi követelményeknek is eleget tegyen. 1982. január 1-jén a Pécsi Tanárképző Főiskola megszűnt, létrejött a Tanárképző Kar. Integráló a Pécsi Tudományegyetem volt, melynek neve ettől kezdve Janus Pannonius Tudományegyetem lett.

A főiskola a mai Janus Pannonius utca 5. szám alatti iskolaépület egy részében kapott átmeneti elhelyezést. Mivel az 1949/50-es tanévben már két évfolyamot kellett elhelyezni, Pécs város önkormányzata a főiskola segítségére sietett. A Kolozsvár utca 2. szám alatt levő, eredetileg kereskedelmi középiskolának szánt épületet bocsátotta az intézmény rendelkezésére.

¹ 6650/1945. számú miniszterelnöki rendelet. In: Két év hatályos jogszabályai 1945–46. Bp., 1947. 99. p.

² 1950. évi törvényerejű rendelet. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. 1950. Budapest, 1951. 100. p.

Az 1950 szeptemberében induló tanévet ismét új helyen kezdték meg a hallgatók. A főiskola vezetőségének sikerült most már véglegesnek tekinthető elhelyezést biztosítani a tanárképzés számára. Az új épület az Ifjúság útja 6. szám alatti Pius Gimnázium épülete volt.³

A legfőbb állami és pártvezetésben a főiskolák kialakításának időszakában – és még sokáig ezt követően – nem voltak tisztázottak az oktatási és képzési célok, továbbá vitatott volt a képzés időtartama is. Ennek alapján a főiskolai tanárképzés a következő korszakokra osztható:

1. a hároméves szakcsoportos képzés időszaka: 1948–50.
2. a kétéves kétszakos képzés időszaka: 1950–54.
3. a hároméves kétszakos képzés időszaka: 1954–59.
4. a négyéves háromszakos képzés időszaka: 1959–64.
5. a négyéves kétszakos képzés időszaka: 1964-től.⁴

A TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA TÖRTÉNELEM TANSZÉKE

A történelem tanszék felállítására – mint már említettem – a főiskola alapítási évében került sor. Feladata volt olyan művelt, hivatásszerető általános iskolai tanárok képzése, akik a felső tagozaton képesek az oktató-nevelő munka és a tanári hivatással kapcsolatos egyéb feladatok elvégzésére.

A képzés elsődleges célja volt, hogy magasan kvalifikált gyakorlati szakembereket képezzen. Ennek azonban a kezdeti években nagy akadálya volt a képzési idő rövidsége és a szakcsoportos képzés. További nehézséget okozott a hallgatói létszám fokozatos emelése, míg az oktatói létszám nem változott. Így az oktatók leterheltsége hatalmas volt. A tanszékkel és Vas Károly munkásságával kapcsolatos iratok a PTE Egyetemi Levéltárában találhatóak.

1948–82 között három tanszékvezetője volt a történelem tanszéknek: Wittmann Tibor: 1948–1950; Vas Károly: 1951–1967; Dénes Béla: 1967–1982.

Wittmann Tibor kinevezett oktatóként dolgozott a tanszéken két évet. Feladatait 1951-től Vas Károly vette át. Rajta és Dénes Bélán kívül kiemelkedő szerepe volt a tanszék szervezésében Szűts Emilnek, aki 1951. február 8-tól kinevezett gyakornokként oktatott. Kinevezett oktató volt szintén 1951-ben Ruzsás Lajos, illetve 1952–54 között tanársegéd Elek Sándor.⁵

Főiskolai tanári státusszal rendelkezett: Wittmann Tibor, Dénes Béla, Vas Károly, Szűts Emil, Polányi Imre.

Főiskolai docens: Bernáth János, Kiss Géza.

Főiskolai adjunktus: Szita László, Vonyó József.

A főiskola fennállásának harmincnégy évében a történelmet a következő tárgyakkal lehetett párosítani: magyar, ének, rajz, földrajz, orosz, testnevelés, délszláv.

A legnépszerűbb szakpárok a magyar–történelem és a történelem–földrajz volt. Szűts Emil tanár úr elmondása alapján egy-egy évfolyamon 100–120 hallgató kezdte

³ A Pécsi Tanárképző Főiskola 30 éve. Wéber Mihály (szerk.). Pécs, 1979. 206. p.

⁴ A Pécsi... i.m. 1979. 10. p.

⁵ Az adatokat Szűts Emil volt szíves szolgálatni.

meg tanulmányait. Ebből a keretből természetesen nem kapott mindenki diplomát: a lemorzsolódás 10–15% körül mozgott. A törzskönyvekből kiderül, hogy ezek a hallgatók vagy az ország más főiskoláján folytatták tanulmányaikat, vagy halasztást kértek, illetve több esetben egészségügyi okok miatt nem folytatták tovább tanulmányaikat. Minderre a Tanulmányi Osztály hivatalos bejegyzései mutatnak rá.

Az alap szakpáron, amely a magyar–történelem volt, átlagosan 30–40 hallgató tanult. A többi szakpáron átlagosan 10–20 fő hallgatott órát a kezdeti években. Az első növekedés a kétéves kétszakos képzés időszakában (1950–54) volt, a hatvanas évek közepétől azonban a végzettek száma folyamatosan emelkedett.⁶

A tanszékek működését meghatározta a munkaterv, melyet minden évben el kellett készíteni. Ezek 1951–68, illetve 1972–73 között állnak rendelkezésünkre, melyeket az Egyetemi Levéltár Vas Károly-hagyatéka őriz. A munkatervekből kiderül, hogy a tanszékek működését pontosan megszervezték: minden munkaterv az előző tanév értékelésével kezdődik. Ezekben felsorolják az eredményeket, a hiányosságokat, illetve a következő év feladatait.

A hallgatók rendszeres tanulmányának ellenőrzésére ütemtervet készítettek. Az óránkénti állandó számonkérés mellett a félév folyamán két alkalommal mérték a hallgatók tanulmányi munkáját. Az ellenőrzés során megállapított eredményeket a Tanulmányi Osztály szakcsoportonként feldolgozta. A Tanulmányi Osztály gondoskodott arról, hogy azok a hallgatók, akiknél az ellenőrzés hanyagságot állapított meg, fegyelmi bizottság elé kerüljenek.⁷

A Munkaterv tartalmazta még a tantervekkel, a jegyzetekkel, tankönyvekkel, illetve a pénzügyekkel és vizsgákkal kapcsolatos teendőket.

Fontos adatokat szolgáltatnak még a tanszéki jelentések is. Ezek havi bontásban tájékoztatnak a tanszék munkájáról a tanulmányi helyzetet illetően, továbbá a munkatervben kitűzött és végrehajtott feladatok értékelését.

A rosszul vagy nem kielégítően dolgozó hallgatókra a tanszék idejében felfigyelt. A közösség előtti erős kritika, s ha ez sem használt, konzultációra, illetve ismétlő tanulókörre utasítás útján igyekeztek a helyzeten javítani. Ugyanakkor a jelentések kiemelték a jól teljesítő hallgatókat is.

A tanszékvezető állandó kapcsolatban volt nemcsak a tanszék dolgozóival, de a hallgatókkal is. Többször látogatott szemináriumokat, tapasztalatait megbeszélte kollégáival.⁸

A tanszék kutató-feldolgozó munkájának középpontjában a történelem szakos általános iskolai tanárok eredményes felkészítésének alapkérdései álltak. A tanszékké szerveződés első szakaszától kezdve nagy figyelmet fordítottak a történelemtanítás módszertana kidolgozására. Vas Károly két évtizedes munkásságával kutatási profilt is képviselő egységgé alakította a tanszéket. 1968-ban jelent meg *A történelemtanítás módszertana* című könyve.⁹

⁶ A hallgatókra vonatkozó adatokat a PTE BTK Tanulmányi Osztályának Irattára őrizi az Ifjúság úti épületben.

⁷ PTE Egyetemi Levéltár, Vas Károly-hagyaték. Munkaterv I–II. doboz.

⁸ PTE Egyetemi Levéltár, Vas Károly-hagyaték. Munkaterv I–II. doboz.

⁹ Vas Károly: *A történelemtanítás módszertana*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.

Jelentősek még Magyarország történetének főiskolai szakanyagként törté-
nő feldolgozásai.

Dénes Béla több részanyagot dolgozott fel Magyarország történetéből, de sokat foglalkozott Szűts Emillel együtt a nacionalizmus és az abszolutizmus dualiz-
mus kori megjelenésének témájával, valamint a pécsi-baranyai munkásmozgalom
történetével. Polányi Imre *Az ókori világ története* címmel írt tankönyvet.¹⁰

VAS KÁROLY MUNKÁSSÁGA

Vas Károly 1951–67 között volt a történelem tanszék vezetője. 1906. decem-
ber 13-án született Nyárádon. Középparaszti családból származott, közeli rokona
volt Nagy László költőnek. A helyi plébános segítségével lett középiskolás. Pályavá-
lasztásában a szülők akarata érvényesült, akik papnevelő szemináriumba küldték,
ám nem szentelték fel. Erősödő történelem- és társadalomszemlélete a világi élet
felé irányították. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán
szerzett történelem–latin szakos középiskolai tanári oklevelet 1935-ben, ezt követő-
en több középiskolában is tanított, többek között Pápán és Veszprémben.

1939 őszén Érsekújvárra került, ahol az Országos Falusi Tehetségmentési ak-
ció tankerületi feladataival és népfőiskola szervezésével bízták meg. Ezekről az évekről
az 1943-ban kiadott, *A magyar lélek szolgálatában* című munkájában számolt be.

A háború végéig Érsekújváron dolgozott, azonban a párizsi békeszerződés
értelmében a várost és környékét Csehszlovákiához csatolták. Így Vas Károly el-
hagyta munkahelyét és visszatért az országba.

A háború után Győrben kapott állást. A tankerületi főigazgató 1946-ban bízta
meg a történelem, valamint a latin nyelv és irodalom tantárgyak szakfelügyeletével.
Tagja és titkára lett a Nemzeti Paraszt Pártnak és a Nemzeti Bizottságnak.

Népi Kollégium megszervezésére is felkérték (Kovács Pál Népi Kollégium),
melynek egyben igazgatói tisztségét is betöltötte. Azonban alighogy elkezdte a
munkát, Keresztury Dezső kultuszminiszter 1947. január 21-től Celldömölkre he-
lyezte, és az 1946. november 26-án alapított gimnázium és kollégium megszerve-
zésével bízta meg.

Vas Károly magáévá tette azt a saját korát megelőző gondolatot, miszerint az
új gimnáziumnak úgy kell megépülnie, hogy hozzákapcsolódjanak, vagy pavilon-
szerűen épüljenek ki a közművelődési intézmények: tájmúzeum, kultúrház, nyilván-
os könyvtár, diákotthon, sportpálya stb.¹¹ Bár az 1946-os év a gimnázium-alapítás
tervével telt el, a város még nem volt felkészülve az iskola beindítására.

Helyiség és költségvetési források sem álltak rendelkezésre. Húsz évet
szánt tervei megvalósítására, azonban csak huszonhárom hónapot tölthetett Cell-
dömölkön. Akarata ellenére a szombathelyi tankerületi főigazgatóságra helyezték,
ahol egy ideig a szakértetségis kollégiumokat szervezte és vezette.¹²

¹⁰ A Pécsi... i.m. 1979. 65. p.

¹¹ www.cellbibl.hu/lexikon/vas_karoly.htm

¹² www.cellbibl.hu/lexikon/vas_karoly.htm

1950-től a Pécsi Tanárképző Főiskola tanára volt 1972-es nyugdíjazásáig, közben 1951–67 között a történelem tanszék vezetője. Egyidejűleg minisztériumi főelőadóként az új történelmi tantervek és módszertani útmutatók elkészítését irányította.

A tanszékké szerveződés első szakaszától kezdve nagy figyelmet fordított a történelemtanítás módszertanának kidolgozására, amelyben Vas Károlynak kimagasló érdeme volt.

Nemcsak az általános iskolai tanárképzés számára dolgozta ki a történelemtanítás módszertani anyagát, hanem az egyetemeknek készült szakanyag egyik munkatársa is volt. Magyar történelemből írt főiskolai jegyzetet. Jegyzeteiből, könyveiből tanárgenerációk tanultak.

Az 1952/53-as tanév első felében dolgozta ki a rabszolgaság szemléltetését, eredményeit a készülő hatodik osztályos tankönyvben hasznosította.

1957-ben Vas Károly tanította a tanszéken a propedeutikát két csoportban heti hat órában, illetve magyar történelmi előadást tartott.

A Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoport módszertani munkaközösségének elnöke, az oktatási miniszter mellett működő Módszertani Tanács történelmi csoportjának tagja.

Részt vett a szocialista tanterv előkészítésében és megvitatásában az általános- és középiskolai történelem tanítás vonalán. Kutatási területei közé tartozott a történelmi fogalomalkotás lehetőségeinek vizsgálata is. Munkásságának eredményeit leginkább Bernáth János alkalmazta. Többször publikált a *Történelemtanítás* című folyóiratban, illetve a *Pécsi Tanárképző Főiskola Módszertani Lapok* című lapban. Pécsen 1985. június 4-én halt meg.

Legfontosabb műve, *A történelemtanítás módszertana* 1968-ban jelent meg, s ennek megfelelően marxista szellemiségű munka, s rögtön tegyük hozzá: számtalan maradandó értékkel, a maga korában komoly tudományos értékkel bírt.

Katona András a mű értékelésekor kiemeli: „A szerző érdeme, hogy általánosítani, illetve szaktárgyunkra alkalmazni tudta a pedagógiai gyakorlatban és elméletben végbement változásokat. Ezek közül kiemelendő, hogy a történelemtanításban a megismerési, nevelési és képzési folyamat szerves egységet alkot. A tantervi anyag kiválasztásakor is figyelembe kell venni az alkalmazandó módszereket, mivel a tanulói aktivitás elve csak meghatározott minőségű, mennyiségű és szervezettségű tananyag esetében érvényesülhet. A szemléltetést is a történelmi képzetalkotás viszonylag önálló forrásaként kezelte.”¹³

Szabolcs Ottó szerint a könyv erénye, hogy „a történelemtanítást egységes folyamatnak fogja fel, s bár nézőpontjaiban igen gyakorlati, megkísérli magát a módszertan tudományos alapokra helyezni. A módszertan feladatának meghatározása közben nagy súlyt helyez arra a hármaskövetelményre, hogy a kiválasztott tények, fogalmak, ok-okozati összefüggések korszerű színvonalon tükrözzék a történettudomány lényegét, feleljenek meg a tanulók életkori sajátosságainak, egysé-

¹³ Katona András–Sallai József: A történelem tanítása. Tantárgy-pedagógiai összefoglaló. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 41. p.

gesen szemléljék az általános és középiskolai történelemtanítást, ugyanakkor feleljenek meg az egyes iskolatípusok sajátosságainak.”¹⁴

Vas Károly munkája kézikönyvnek készült. A történelemtanítás módszertanát kívánta áttekinteni minden fő vonatkozásában. Összefoglalja a hazai történelemtanítás gyakorlati eredményeit, kialakult és bevált módszereit, és ezekből vonja le következtetéseit.

A TÖRTÉNELMI TÁRSULAT DÉL-DUNÁNTÚLI CSOPORTJÁNAK MÓDSZERTANI MUNKAKÖZÖSSÉGE

A történelemtanítás ügyének felkarolása érdekében a Történelmi Társulat hosszú történetében először Pécssett szervezett metodikus csoportot. A módszertani munkaközösség feladata lett a történettudomány eredményeinek rendszeres közvetítése a történelem tanárok felé, illetve a módszertan tudományának fejlesztése.

A Budapesten 1955. február 21-én kelt levelében Spira György felkérte Vas Károlyt a tagság vállalására. „A Magyar Történelmi Társulat vezetősége a történelem szakos tanárok között folyó munka megjavítása érdekében határozatot hozott arra vonatkozólag, hogy fel kell állítani a Társulat tanári tagozatának választmányát. Ennek a határozatnak megfelelően eddigi kiváló tanári munkájának ismeretében felkérem Önt arra, hogy a választmány tagságát vállalni szíveskedjék.”¹⁵

Nemcsak a tagságot vállalta, hanem a munkaközösség alelnöke is lett.

Vas Károlynak kiemelkedő szerepe volt a tanszék megszervezésében és „otthonossá” tételében. Szűts Emil, az egykori diák, majd kolléga elmondása szerint ő egy rendkívül jó szándékú ember volt, aki veleszületett tanári képességgel rendelkezett, és akit élete végéig kísért a tanítás iránti elkötelezettség. Munkásságát jelentette az oktatás tökéletesítése. Diákjai szerették, kollégái tisztelték. Akarata ellenére a legnagyobb tekintélynek örvendett.

Nyomtatásban megjelent művei:

A történelemtanítás módszertana. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.

Gondolatok iskolarendszerünk reformjáról. Tanárképző Főiskola, Pécs. 1981.

Az alsófokú történelemtanítás reformja. In: Történelemtanítás, 1962/5.

A fogalomalkotás problémái. In: Történelemtanítás, 1955/1.

Az általános iskolai történelem szakos tanárképzés reformja során végzett kísérletek tanulságaiból. In: 25 éves az általános iskolai tanárképzés. Köves József (szerk.) 63–70. p.

Az előszóbeli szemléletnyújtás módszerei az általános iskolai történettanításban. In: Pécsi Pedagógiai Főiskola Módszertani Közlemények. 1958. 1. szám. 58–59. p.

¹⁴ Szabolcs Ottó: Vas Károly: A történelemtanítás módszertana. Értékelés. 824. p.

¹⁵ PTE Egyetemi Levéltár. Vas Károly-hagyaték. Historiográfia doboz.

ZSOLT NJURA

ZSOLT ZSIGMOND ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Mottó:

*Anyám szájából édes volt az étel,
Apám szájából szép volt az igaz.
Mikor mozdulok, ők ölelik egymást [...]
Megszólítanak, mert ők én vagyok már*

József Attila: A Dunánál

Zsolt Zsigmond 25 éve távozott körünkből, betöltetlen űrt hagyva maga után. Ez a visszaemlékezés csak akkor lehetne szubjektivitástól mentes, ha nem én írnám. Ezért előre is elnézést kérek.

Édesapám Trinn Zsigmondként látta meg a napvilágot 1908. augusztus 17-én, Pécsen, a Mária utca 35. számú Angster-házban, szüleinek negyedik gyermekeként. Édesapja, dr. Trinn Miklós első generációs értelmiségi, püspöklaki sváb ősszel. 1898-ban tuberkulózis miatt a teológiáról eltanácsolták, így esett a választás a pécsi Püspöki Jogakadémiára. Még azon a nyáron megismerte Lengyel község fürdőtelepén, a rokonoknál nyaraló 21 éves Angster Olgát, és egy fenyőerdő tisztásán álló keresztnél „elígérkeztek egymásnak”. Esküvőre csak a tanulmányok befejezése után, 1904-ben került sor. Paptestvére, Trinn János előtt fogadtak örök hűséget a pécsi Zárdatemplomban.

1922. február 16-án dr. Trinn Miklós járásbíró megemlíttetik annak a küldött-ségnek tagjaként, amely a menekült pozsonyi egyetem Pécsre helyezése érdekében, Zichy Gyula megyéspüspök vezetésével, Budapestre utazott Bethlen István miniszterelnökhöz.¹

Édesanyja Angster Józsefnek, a Pécsi Orgonagyár alapítójának az ötödik gyermeke. Két fiú- és három leánytestvére élte meg a felnőttkort. Emil és Oszkár, apjuk nyomdokába lépve, modernizálták az orgonagyártást, melynek legkiválóbb reprezentánsa a szegedi Fogadalmi templom 1932-ben átadott 5 manuális, 136 regiszteres hangszere. Aranka Éry Mártonhoz ment férjhez, hét gyermekével dinasztiait alapított. Elza, a legfiatalabb lány, megözvegyült nővérével, Irmával létrehozta a *Pécsi Női Lelkigyakorlatos Házat* a mai Hunyadi úton, amely 1930-tól 1949-ig, az államosításig működött, lelki és testi menedékül szolgálva különösen a háborús időkben. Olga nagyanyám öt gyermeket szült. A családi hagyományhoz híven ő sem mellőzte a köz szolgálatát. Alapító tagja az 1924. november 26-án induló Pécs Egyházmegyei Szociális Misszióknak és testvéreivel együtt a jelenleg is működő, 1936-ban alapított Prohászka Otthonnak (Szent. István tér 13.).²

¹ Pécs–Baranya 1918–1928. Pécs, 140. p.

² Pécs–Baranya 1918–1928. Pécs, 207. p.

GYERMEK- ÉS TANULÓÉVEK

Zsigmond 18 hónapos korában, járványos gyermekbénulásban járásképtelenné vált. 1914-ben édesanyja a gyógyulás reményében, a világháború előtti utolsó pillanatban, lourdes-i zarándoklatra indult kisleányával. Innen édesapámat idézem: „Lourdes-ban nem gyógyultam meg – de az Isten útjai kiszámíthatatlanok. Mire hazaértünk, már javában dúlt a háború. A szerb fronton hatalmas vereséget szenvedtünk. Sok-sok sebesült érkezett Pécsre, s itt a Bőrgyógyászat épületében katonai kórházat rendeztek be, melynek egyik kiváló sebésze dr. Lichtenberg budapesti orvos volt. A kórháznak az Olga-lakkal, a családi fészekkel szemben is volt egy kiskapuja. Éppen akkor tolt el édesanyám gyerekkocsiban a kapu előtt, amikor Lichtenberg azon kilépett. Megkérdezte anyámat, hogy mi van a gyerekekkel? Elpanaszolta. Lichtenberg egy hónap múlva megoperált, inátültetés segítségével megszüntette a bénaságot, s ma sem okoz gondot 30 km-es gyaloglás.”

Gimnazista éveiből említést érdemel a család számára szerkesztett, három évfolyamot is megért *Nyár* című családi magazin, melyet kitartására jellemzően, kézírással kilenc példányban sokszorosított.

1926-ban érettségizett a Pécsi Ciszterci Gimnáziumban, s ugyanazon évben megkezdte egyetemi tanulmányait. 1933-ban avatták orvosdoktorrá.

1935-ben testvéreit követve magyarosított, felvette a Zsolt vezetéknevet. A diploma megszerzése nem jelentett egyben kenyérkereseti forrást is. Hat évig szolgált díjtalan gyakornokként a Pécsi Belklinikán, Ángyán János professzor mellett, elnyerve a belgyógyászati szakorvosi képesítést. A 4. és 5. évben már étkezést és alagsori szobát is biztosítottak számára. Laci bátyja írja visszaemlékezésében: „...ebben az időben igen szerényen éltünk harmadmagammal. Öcsém, Zsigmond a Belklinikán dolgozott, ahol esti ügyelete esetén vacsorát is kapott és ezt rendszeresen nekünk adta át.”

SPORTORVOS

Egyetemista és első orvosi éveit a sport, nevezetesen a Pécsi Egyetemi Athletikai Club, a PEAC iránti elkötelezettség fémjelzte.

Az 1912-ben alapított Pozsonyi Egyetem Trianon következtében Budapestre, majd Pécs város szorgalmazására 1923-tól fokozatosan Pécsre települt. Az egyetem sportegyesülete már a fővárosban megalakult, de Pécssett sportlétesítmények hiányában azokat anatómiai-, korbonctani intézet számára előadóteremnek adták át, csak 1925 őszén, éppen 80 éve kezdődtek edzések a PVSK-pályán. A klub egy diszkosszal és egy súlygolyóval rendelkezett, amikor Trinn Zsigmond orvostanhallgatót 1926 nyarán az Atlétikai Szakosztály szertárosává választották, és három atléta képviselte a PEAC színeit. Hölter Lajos sprinter, Bajka István súlyatléta és Günther Kornél magasugró, mindhárman orvostanhallgatók. A szertáros kötelessége volt télikabátja zsebében minden délután levinni a súlyt és a diszkoszt a pályára, mert otthagyni nem lehetett. Vitt magával egy három méteres madzagot is, melyet két végén az éppen pihenő atléták tartottak, míg Günther Kornél magasat ugrott. A fűre. Mert homokgödör akkor még nem volt.³

Ilyen szerény körülmények között, de hatalmas lelkesedéssel indult a munka, a szertárosból a PEAC Athletikai Szakosztályának harmadik elnöke lett, s munkássága nyomán kifejlődött a PEAC országosan elismert, nagyszerű atlétagárdája, mely Európa számos országában is dicsőséget hozott a magyar színeknek. 1930-tól Zsolt (Trinn) Zsigmond már a Magyar Athletikai Szövetség Délnyugati kerületének előadója, 1939–1941-ben ügyvezető alelnöke. Álljon itt pár adat a valószínűleg sikerek jellemzésére: 1931-ben az I. osztályú atlétikai körviadalon – az egyesületek versenyében – 20 csapat közül a PEAC az első! Az Intézőbizottság részéről jóváhagyott országos sorrend szerint, 76 egyesület közül, a PEAC a nyolcadik! Öt válogatott versenyzője van.

1932. július 10-én az I. osztályú egyesületek bajnokságán 10 496 pontos országos rekordot állítottak fel.

1933-ban az I. osztályú körviadatok végeredménye: 27 csapatból a PEAC a második.

1935-ben a PEAC a csúcson. A Pécssett rendezett Országos Főiskolai Bajnokságon 144 ponttal húznak el a 68 ponttal második helyezett BEAC, valamint a Műegyetem és a Testnevelési Főiskola előtt. „A fiúk vállukon vittek ki a pályáról a győzelem után” – írja édesapám.

³ Zsolt Zsigmond: Beszámoló a PEAC öregfiúk találkozásán, 1976. május 2.

Az 1933 májusi Pécs–Szeged atlétikai verseny résztvevői. Középen áll Zsolt Zsigmond

1936 a berlini olimpia éve. Három jelölt közül Józsa Dezső és Hováth Vilmos sérülése miatt sajnos csak Bodosi Mihály jutott ki.

1938. augusztus 20-án a PEAC atlétagárdája Pécestől Kassáig stafétafutásban baranyai rögöket vitt Rákóczi sírjához. A kassai dóm tövében készült képen 34 sportolót számoltam meg.

1940. A Délnyugati kerület ügyvezető alelnöke továbbra is Zsolt Zsigmond, mellette dr. Bodosi Mihály és dr. Steimetz Endre alelnök. Teljesítmény-kimutatás szerint 65 csapatból a PEAC a tizenhatodik Bajnoki számok legjobb 30 eredménye alapján a tizedik.

Még 1941-ben is tizedik 82 egyesület rangsorában.⁴

Évről évre sor került a Pécs–Szeged atlétikai viadalra és kölcsönös mérkőzésekre Torinóval, Graz-cal, Zágrábbal.

Édesapám sportolókról írt feljegyzései közül szeretném kiemelni a következőket: Bodosi Mihályra kaposvári gimnazista korában figyelt fel. Személyes rábeszélésére nem a budapesti, hanem a pécsi egyetemre jelentkezett, melyet menza és ingyen lakhatás biztosításával tudott honorálni. S Bodosi Mihály magasugró, többszörös válogatott, kétszeres főiskolai világbajnok és olimpikon az egyesület elsőszámú pontszerzője lett. A Pécsi Mór Kollégium pályavató versenyén, Európában másodikként jutott át a 2 méteren, pontosan 200,5 cm-t ugrott.

Csaplár András hosszútávfutó világbajnokot a Fémipari Szakiskola alagsori tornatermében „fogta” edzésbe, erősítve önbizalmát zömök termete okán a sok hosszúlábú futó között. Felmérte, hogy fizikai adottságai nem sprinternek, hanem közép- és

⁴ A Magyar Athletikai Szövetség Évkönyve 1925-től 1941-ig

hosszútávfutónak determinálják. Sok dicső pontot besöpörve a PEAC-nak, végül is a MAC színeiben, megjavította Nurmi 20 km-es világcsúcsát Budapesten, 1941. október 25-én. Csillaga még 1945 után sem áldozott le. Az Atlétikai Szövetség főtítkáráként Oslóban, az Európa-bajnokságon 10 000 méteren bronzérmes lett. 1956-os emigrációja után kétszer látogatta meg édesapámat, 1969-ben és 1980-ban a halálos ágyán.⁵

„Dr. Zsolt (Trinn) Zsigmond szinte mindenütt jelen volt, hogy rendezkedjen, mérjen, vitatkozzon, lelkesítsen, tanácsot adjon. Eszmei menedzser volt, állandó kapcsolatot tartott versenyzőivel. Dr. Zsolt nem automatikusan tevékenykedett, hanem a hűség melegével, tág látóhatárral, a közösségi érzet erős kötelékeiben. Vérévé vált, hogy önzetlenül szolgálja a sportot. Személyes példája tettekre ingerelte a versenytárs pécsi egyesületeket, és így tette nagygyá Pécs atlétikai életét.”⁶

Ebben játszott szerepet az 1931-ben indított *Bajvívó* című sporthíradó, mely alkalmanként 4000-es példányszámot is elért. 1932 januárjától a *Dunántúl* folyamatosan közli atlétikai cikkeit. Saját magát idézve: „...miben látom a PEAC vonzerejének és sikereinek titkát? Abban a tényben, hogy már mi úttörők is szerettük az *eszmét, egyesületünket és egymást*. S ez a mai napig így maradt. Megértettük és beláttuk, hogy a sport több mint testnevelés. A maga önkéntességével, lemondásaival, önmegfigyelésre, önvizsgálatra, önfegyelemre való igényével, szabályokhoz kötöttségével nemcsak a testet, hanem az egész embert neveli.⁷ Végezetül hadd álljon itt a PEAC sportolója, Bebesi György, édesapám halála után keletkezett rímbe faragott PEAC-krónikájából egy részlet:⁸

*Dr. Zsolt Zsigmond, PEAC vezetője
Sportideálunk és sikerünk keltője
Önzetlenül törni szép célért előre:
Ezt tanultuk tőle...
Csak akkor jók mind e rímek,
ha csakis ő dicséri meg.*

Orvosi végzettsége, és a sport iránti elkötelezettségének egyenes következménye 1934-ben a sportorvosi szakvizsga letétele. 1941-ben lemondott sportvezetői megbízatásáról az új cél, a Sportorvosi Intézet megszervezése érdekében.⁹

Az Országos Sportorvosi Intézet alapítását a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1941-ben rendelte el, 1942 februárjában vette kezdetét a szervezés, s Zsolt Zsigmond már 1943-ban létrehozta a Pécsi Sportorvosi Intézetet, melynek 1944-től kinevezett vezetője. Országosan Budapesten kívül még Szegeden, Debrecenben, Kolozsváron és Székesfehérváron működtek rendelő-állomások.

⁵ Zsolt Zsigmond: Egy napot késett. Csaplár András látogatásáról. In: Dunántúli Napló, 1969.

⁶ Egy sportvezető emlékezete. Zsolt Zsigmond (aláírás nélkül) In: Dunántúli Napló, 1980. október 22.

⁷ Zsolt... i. m. 1976.

⁸ 1980. szilveszter. Bebesi György furcsa versezete a PEAC történetéből. A 90-es évek elején, véletlen budapesti találkozás során került birtokomba.

⁹ 1942. február 23. A Pécsi Egyetemi Atlétikai Club 1942. évi tisztújító közgyűlése az egyesület felvirágoztatása körül szerzett kiváló érdemei elismeréséül Önnek az egyesület örökös tiszteletbeli tagságát adományozta.

A Pécsi Állomás helye: Központi Egyetem, Élettani Intézet, Rákóczi út 85. Vezetőorvos: dr. Zsolt Zsigmond tanársegéd. Beosztottak: dr. Palotai György 1. tanársegéd, dr. Martin János 2. tanársegéd. Rendelési idő: naponta du. 4–7-ig.¹⁰

Talán itt említem meg, hogy 1943-ban repülőorvosi képesítést is szerzett, minekután a pécsi társadalmi repülősport orvosi feladatával bízták meg.

ISKOLAORVOS ÉS EGÉSZSÉGNEVELŐ

Az egészségtan oktatását, mely munkában töltött éveinek súlypontját jelentette, 1936. január 1-jével kezdte meg mint tiszteletdíjas előadó és iskolaorvos (havi 60 P). 1937-ben megszerezte az ehhez szükséges iskolaorvos-egészségtan tanári képesítést, így 1938-tól állami státuszt kap. Megteremtődött a lehetősége a családalapításnak.

1939-ben, négyévi ismeretség után megnősült, elvette Jankovich Klára biológushallgatót. Pécs kultúrtörténetének részét képezi édesanyám 1936. március 15–16-án történt fellépése a Pécsi Nemzeti Színházban. A Pécsi Turul Szövetség szervezésében az *Ocskay Brigadéros* női főszerepét játszotta „oly sikeresen, hogy a páholytól a kakasülőig, zsúfolásig megtelt színház önfeledten ünnepelte mindkét napon. Ez eredményezte azután, hogy a Holub József által rövidesen szervezett, *Pécsi Óregdiákok* elnevezésű színészcsoport létrejöhetett, s ebben Jankovich Klára volt az egyetlen nő szereplő. A csapat később a Magyar Rádió közönségét is meghódította szilveszteri műsorával”.¹¹ Az utolsó meghívólevél rádiószereplésre 1939. május 20-ára szól.

Sajnos 1936-ban bekövetkezett agyhártyagyulladás egész életére kiható következményekkel járt, így csak két gyermek született, magam, és 10 év múlva öcsém, akit két hónapos korában elvesztettünk.

Zsolt Zsigmondot 1941-ben polgári iskolai, majd később gimnáziumi tanulmányi felügyelővé, illetve „felügyelő iskolaorvossá” nevezték ki, mely tisztséget 1949 augusztusáig töltötte be, a továbbiakban, saját szavaival élve, „egyszerű” iskolaorvosként szolgált.

1943–45-ben, a háborús időkben honvédelmi szolgálat keretében községi, illetve körzeti orvos Cibakházán, Hirden és Hévízen.

Pécsett, *igazolása* után, átmenetileg körzeti orvosi, majd 1952–57-ig a Városi Rendelőintézetben röntgen szakorvosi munkát bízták rá, iskoláitól azonban nem tudott megválni, egy időben két állami állást nem tölthetvén be, illetmény nélkül látta el azokat. Az iskola-egészségügyet ötvözve a sportorvoslással, az 1945. évi sportorvosi kongresszuson, mint egyetlen vidéki előadó, több ezer középiskolai tanulón végzett sportorvosi vizsgálat tapasztalatairól referált. Az ifjúság ideális sportterheléséről szóló tanulmánya *Az Ifjúság Orvosában* jelent meg.¹²

Már a háború előtt feladatának tekintette a vöröskeresztes munkát, különösen az ifjúság egészségügyi nevelését szorgalmazva.

1885-ben Fodor József kezdeményezésére, valamennyi európai országot megelőzve, bevezették az egészségtan tantárgy oktatását, megjelentetve az első középiskolai egészségtan tankönyvet. Életre hívták az Országos Közegészségügyi Intézetet, megszervezve az iskolaorvosi, egészségtan tanári képzést. Az

¹⁰ A M. Kir. Országos Sportorvosi Intézet. 1944. (Közzétette) Csinády Jenő

¹¹ Zsolt Zsigmond: Édesanyád életrajza (kézirat)

¹² 1943. Milyen sportokat űzhet a fejlődésben lévő ifjú? In: Az Ifjúság orvosa, 1943. február 11.

1936-os rendelet szerint az iskolaorvosnak a szűrővizsgálatok mellett az egészség-tanítása is feladata, amint ezt édesapám fent említett képesítése is mutatja.

Orvosi elhivatottsága és a fiatalság iránt érzett felelősségtudata sarkallta arra, hogy ez a háború után megszüntetett oktatás visszakerüljön a tantervbe. Célja a tanulók *testi, lelki és szociális egészségkultúrájának megalapozása* volt. Meggyőződése szerint a jövő társadalmának anyagi és erkölcsi jóléte az egészségügyi kultúra növelésével, az egészségügyi nevelés intézményesítésével érhető el. Beadványok, tervezetek, oktatási tantervek sokasága nyugszik szekrényt megtöltő dossziékban. Miután az Egészségügyi Minisztérium elutasította az 5+1-es Egészségügyi Polytechnikai képzés irányában kimunkált tantervét, az akkori városi főorvos és a pécsi Komarov Gimnázium igazgatójának támogatásával 1964-ben megalakult a *Megelőző Egészségvédelmet* tanuló osztály heti két órás tanulmányi idővel. A tanterv az eredeti kiírás szerint: I. évf. Hygienes nevelés II. évf. Megelőző egészségvédelem gyakorlata III. évf. Szociális egészségvédelem IV. évf. Társadalom egészségügyi nevelése.

Az érettségiző osztály záróvizsgálója a Magyar Vöröskereszt III. Országos Kongresszusára való felkészülés jegyében Baranya megye középiskolásainak 200 küldötte és országosan 100 megfigyelő részvételével az 1968 áprilisában megtartott Ifjúsági Vöröskeresztes Parlament volt, „Ha többet nevelünk, kevesebbet kell gyógyítanunk” (Fodor József) jelszóval. Mind a plenáris ülésen, mind a bizottsági üléseken a diákok szerepeltek, feldolgozva és továbbadva a 4 év során tanultakat.

„Az egész rendezvényt mint módszertani újítást dr. Zs. Zs. iskolaorvos kezdeményezte, aki Baranya megye-szerte ismert, mint lelkes iskolaorvos és egészségnevelő. Ez irányú érdemeit tanúsítja a Parlament végén a tanulóifjúság részéről személye iránt megnyilvánult kitörő ünneplés is (...) a pécsi tanulság az, hogy ezen a vöröskeresztes ifjúsági parlamenten egy olyan tanulóifjúságnak a profilja rajzolódott ki, amely kétségkívül nagy értékeknek és szép reményeknek a letéteményese.”¹³

A Komarov Gimnázium évkönyvéből: „Az osztály lelke Dr. Zsolt Zsigmond, iskolaorvos volt, aki maximális lelkesedéssel, ügybuzgalommal nevelte az osztály valamennyi tagját az egészségügy munkásává. A megelőzés, a szociális gondoskodás, a humánus gyakorlására készítette fel növendékeit. Az 1968-as VK Parlamentet 1969 és 1970-ben megismételtük.”¹⁴

Ez időben folyamodott a Pécsi Orvostudományi Egyetem rektorához, s ezzel egyidejűleg az Egészségügyi Miniszterhez, hogy létesítsenek a Pécsi Orvostudományi Egyetemen egy *Megelőző Egészségvédelem* elnevezésű tanszéket, melynek feladata ifjúság orvosok és ifjúságorvosi asszisztensek képzése legyen. Nem volt előzmény nélkül ez az indítványa sem, hiszen a Pécsi Belklinikán Ángyán professzor 1935–38 között megbízta egy orvoscsoport szervezésével és vezetésével, melynek feladata az egyetemi ifjúság szűrése és megelőző egészségvédelmi gondozása volt.¹⁵

¹³ Füsti Molnár Sándor: Követendő módszertani kezdeményezés. Diákrparlament egészségügyi kérdésekről Pécsen. In: Egészségügyi Felvilágosítás, 1968.

¹⁴ Évkönyv a Pécsi Komarov Gimnázium és Szakközépiskola fennállásának 10. évfordulójára. 1973. 15, 81–83.p.

¹⁵ A. M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Belklinikája Pécs. Működési Bizonyítvány. Zsolt dr. úr részt vett az egyetemi hallgatók egészségvédelmi vizsgálataiban, és pedig a csoport vezető-orvosi teendőivel bíztam meg, melyet nagy pontossággal és kiváló eredménnyel végzett el, úgy hogy ezért a tanári kar és az egyetemi tanács elismerését is kiérdemelte. Ángyán János egy. ny. tanár, a belkínika igazgatója.

1969 júniusában, balatoni nyaralásán kézbesítették a levelet nyugdíjazásáról, akkor, amikor a második polytechnikai osztály harmadéves volt! Miután elbúcsúzott a Nagy Lajos és a Széchenyi Gimnázium, valamint a Vegyipari Technikum tanulóitól, havi 400 Ft tiszteletdíjért végigvitte második osztályát is a Komarov Gimnáziumban. 1971 márciusában hagyta el végleg szeretett diákjait, mert megélhetési gondok miatt kénytelen volt kiváltani a magánorvosi praxist.

A betegek nagy bizalommal fordultak hozzá, korát megelőző terápiás megoldásai (gyomorfekély bizmut és Tetran kombinációs kezelése, csontritkulás korai diagnózisa és Calcium–D-vitamin terápiája, nagy adag C-vitamin, Calcium és D-vitamin tumorelles hatása stb.), szociális érzékenysége, empátiás készsége miatt. Megőriztem az 1955. május 13-i, egy átlagos rendelés elszámolását. 12 beteg jelent meg. Közülük négyen fizettek összesen 130 Ft-t, s miután három betegnek térítette a gyógyszerkölttségét, 34 Ft-ot, a nettó bevétel 96 Ft.

FONTOSABB KITÜNTETÉSEI

1941. Az Országos Testnevelési Tanács –Testnevelési Érem; 1960. Magyar Vöröskereszt kiváló dolgozója; 1963. Kiváló Egészségügyi Nevelő Munkáért; 1971. Vöröskeresztes Munkáért kitüntetés Arany fokozat.

TÁRSADALMI ELKÖTELEZETTSÉGE

Munkásságának harmadik vonulata, az 1940-es évek elején az *Egyke-kutatás*¹⁶, valamint a *Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet*¹⁷ keretén belül a *szórványmagyarok* helyzetének vizsgálata volt. Azokra, a nemzetiségek közé beékelődött magyarokra figyelt fel, akik itthon kisebbségben éltek, és kis számuk miatt lassan felszívódtak a többségi nemzetiségbe, és akikről egész egyszerűen elfeledkeztek. Vezetésével egy kis csoport járta a vidéket, valóságos kultúrmissziót teljesítve. A *Dunántúl* később már úgy illeli Zsoltot, mint a szórványmagyarok szerelmese.¹⁸

HELYNÉVKUTATÁS, HONFOGLALÁSKORI TÖRTÉNELEM

Talán az ekkori vidékjárás jelentette előzményét az 1950-es években elkezdődött helynévkutatásnak, melyet eleinte magányosan, az elvesző helynevek megmentése érdekében végzett, majd Reuter Camillóval szisztematikusan feltérképezték Baranya megye helység- és dűlőneveit, mely részét képezte később az országosan megszervezett Helységnévtárak kiadásának. 1971-ben Csajtányi Istvánnak írta Kalocsára, hogy eddig 164 község helynévanyagát gyűjtötte egybe.

Beszervezve a közeli és távoli családtagokat, a községházakon lemásoltatta pauszpapírra a kataszteri térképeket, majd végigjárva a falvakat, a szájhagyomány által megőrzött adatokkal kiegészítette. Ezután cédulázás, kartotékozás következett, mellyel megtelt az egész lakás, a konyhától a kamráig.

Az adatgyűjtés kapcsán egyre több nyugtalanító kérdés merült fel, melyre a rendszerezett helynévanyag, és a módszeresen áttanulmányozott oklevéltári adatok egybevetésével kereste a választ. Vizsgálódásai során továbbá kiderült, hogy

¹⁶ Zsolt Zsigmond: Az egyke kérdés Magyarországon Sorsunk 1942. II. évf. 3. sz.

¹⁷ Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet. Pécs, 1994. 38.p.

¹⁸ Zsolt Zsigmond: Egy baranyai járás magyarsága. In: Sorsunk 1943. III. évf. 12. sz.; Zsolt Zsigmond: A magyarság fajfenntartó harca, különös tekintettel a magyarországi magyar szórványságra. Kisebbségi Körlevél 1943. III.; Zsolt Zsigmond: A dunántúli szórvány magyarság. In: Dunántúl, 1943. III.

az ország különböző helyein előforduló helynévcsoportok hasonlóak. Például 15 állandóan ismétlődő elnevezés közül legalább hetet minden településcsoportban meg lehet találni. Az egymástól távolabb eső vidékek honfoglalás kori helyneveinek feltűnő egyezése akkor a legszemléletesebb, ha e rendszereket együtt vizsgáljuk, egymás mellé helyezve a Somogy megyei és a Duna-Dráva zug, vagy a dunapataji, tetétleni, bihari vagy tordai szálláshelyek térképeit.

Ha megfigyeljük az árpádkori településkörnyezetet, akkor a legkülső körön Árpád unokáinak, egy belsőbb körön Árpád fiainak személynévvel foglalt birtokrészt találjuk, a központban logikusan Árpád személynévet keresünk (úgy, ahogy Nyék, Taksony, Keszi, Tarján, Kér stb. honfoglalók szálláshelyein), de ilyen csak nagyon ritkán fordul elő, mindössze öt esetben.

Édesapám szerint ennek magyarázata az, hogy nem a közismert Árpád névalakot kell keresni, hanem észre kell venni a településrend középpontjában mindenhol fellelhető *Pat*, vagy az ősbibb *Put*, *Putu* személynévet, mely önmagában, vagy az *,ar',úr'* méltóságnévvel jelenik meg. Amikor *Pat vezérből* Kurszán halála után fejedelem lett, jogosulttá vált a méltóságnévet személynéve előtt viselni, s ez időtől fogva neveztek *Úr-Patnak*, *Ar-Patnak*. Ezután már viszonylag kevés foglaltsága volt, mint említettem, összesen öt, nevezetesen Fejér megyében és Szolnok közelében Árpá-völgy, Pozsony megyében Árpád-soka, Pécs határában Árpád s végül Biharban, a Körösök mentén Árpád.

Mit jelent az *,ar',úr'* szócska? Ötörök, jelentése: *legfőbb, szent*.

Ismerős ez a szó Üristen, vagy a Teleki és Székelyudvarhelyi Kódexben ötször olvasható Úr Szent Mihály, sőt Úr-Ar Mihály angyal formájában. A főangyal neve Ar-k-angyal. Okleveleinkben számtalan Gyula, Solt stb. személynévet találunk, de Árpádot soha! *Patot* ellenben annál többet. Pilisben, a Rámszakadék felett, a hegyek karéjában található az *Árpád-vár*, amit a 18. században még *Pád-vámak* neveztek.

Zsolt Zsigmond a helynévkutatásból levonható következtetéseket 1962-től kezdte publikálni a *Dunántúli Naplóban*. 1979-ig összesen 54 cikke jelent meg. 1975-ben engedélyt kapott 120 példányban, a saját költségén kinyomtatni az *ÁRPÁD?* című tanulmányt.¹⁹ A könyv akkoriban igen nagy visszhangot keltett, kötetnyi levél és több újságcikk méltatta, de utánnomását már nem engedélyezték. További munkái kéziratban maradtak ránk: Töttös és Marót (1976), Kanizsa, Komárom (1979), Velény (1980).

Némi vigaszt jelent, hogy 1996-ban magánkiadásban az *ÁRPÁD?*-ot és a Kanizsa, Komáromot sajtó alá tudtam rendezni.²⁰ Ismételt pályázatom a többi kézirat kiadására eredménytelennek bizonyult.²¹

Halála minden valószínűség szerint az egész életén átvonuló röntgensugárterhelés rovására írható (még nem volt sugárvédett gépe!). Rákbetegségben hunyt

¹⁹ Zsolt Zsigmond: *Árpád?* Pécs, 1975.

²⁰ Zsolt Zsigmond: *Árpád?*, Kanizsa, Komárom. Magánkiadásban, 1996.

²¹ 1993. OTKA, 1994. Pro Pannonia, 1999. Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány–Történelmi Földrajz Szakalapítvány, 2001. Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatósága Történelmi Pályázata, 2004 Edes Anyanyelvünk Pályázat, Örökhatyok: életmű-kötetek kategória.

el, míg a családjában hasonló nem fordult elő. Bátyja 96 évig élt, két évvel fiatalabb húga jelenleg is jó egészségnek örvend.

A Gondviselés azonban, amiben egész életében bízott, elegendőnek találta a 72 évet, mert amikor bénulása után megkérdeztem tőle, mit kell még elintéznünk, befejeznünk, azt válaszolta: „Semmit, mindent elvégeztem!” 1980. augusztus 7-én otthonában, ugyanabban az ágyban hunyta le szemét, amelyben 5 évvel korábban rajongva szeretett felesége.

Emberi nagysága, hazaszeretete, elvhűsége, s utánozhatatlan munkabírása, szervezőképessége, szociális érzékenysége, magával szembeni igénytelensége s az újabb kutatások fényében biztos állíthatom, korát megelőző orvosi talentuma fátkyaként világít a mai világban is. Sokat gondolkodtam azon, mi lehet az az egy, legjellemzőbb tulajdonság, amivel eredményességét magyarázhatom? Úgy vélem: a *nyitottság*.

Posthumus elismerései:

Dr. Zsolt Zsigmond vándorkupa – sajnós elhalt.²²

Pécs Város Millecentenáriumi emlékérmé – 1996, mely számomra életművének elismerése.

Bízom benne, hogy annak az embernek a *neve*, aki 35 évet szentelt az ifjúság egészségügyi nevelésének, „nem középiskolás fokon”, talán *fémjelezhetné az egészségügyi szakiskolai képzést*. Sokan vannak még, akik tanúságot tehetnek róla, például az a diákja, akinek ballagására a következőket írta: „A szociális szeretet nem csak szánakozó humanitás, hanem szakadatlanul megújuló életkedv, derűs gyógyító szándék és találékony, társadalomépítő akarat. Ha üresnek érezzük magunkat, biztos, hogy előbb fogyatkoztunk meg a szeretetben.”²³

Részlet az ő *Szeretet-Himnuszából*, amit egy 13 éves vöröskeresztes diákjának az emlékkönyvébe írt:

„Tudod, mi a szeretet?

Láng és bátorság a haza szeretetében

Szépség és költészet, zsongító rügyfakadás az ifjak szeretetében

Elhatározás, kemény hűség és szolgálat a házastársak szeretetében

Önzetlenség, megértés, lemondás, segíteni akarás az emberek szeretetében

Irgalmasság, részvétel az elesettek, betegek, szegények szeretetében

Türelem, fáradhatatlanság az anya, az orvos, a betegápoló szeretetében.”

Álljon itt zárógondolatként édesapám talán egyik legszebb mondata: „Házám, népem szeretete legyűrhetetlen érzés számomra.”²⁴

²² 1981. Az Universitas PEAC elnöksége dr. Zsolt Zsigmond a PEAC egykori atlétikai szakosztályának vezetője emlékére vándordíjat alapított. – 1982. Hét egyesület 120 versenyzőjével rendezték meg a dr. Zsolt Zsigmond Emlékversenyt

²³ Fiegler Márta Nagy Lajos gimnáziumi diák ballagására. 1968. V. 8-án

²⁴ Levél Bernadettnek 1978. június 3-án

ERNYES MIHÁLY

LEONÁRD LAJOS
aki a Széchenyi térhez tartozott

Vannak egy város életében kiemelkedő korszakok, maradandó alkotások és hozzá tartozó emberek, személyek, személyiségek. Vannak, akiknek a szeretete, tevékenysége egyoldalú a településük felé és vannak, akiknek a város kollektívája elismeri az érte végzett munkát. Általában többen tesznek, mint ahányan elismerést kapnak. Persze ne csak a jeles ünnepek alkalmából átvett kitüntetésekre, jutalmakra gondoljunk. Vannak más jellegű elismerések is.

(És) ha valaki mindegyikben részesül, velünk élő legendává is válhat.

„Leonardo”, aki a pécsi belváros élő legendája, Pécsen született 1937 tavaszán. Kisgyermek volt, amikor édesapja meghalt. Édesanyja az egykori – Széchenyi téri – Tünde áruházban dolgozott. Öccse fémciszoló volt. Sellyén kötött házasságot 1961. január havában Tóth Irénnel, aki nyomdászként, majd a Pécsi Sütőipari Részvénytársaságnál árukiadóként dolgozott.

„Nélküle, a család nélkül biztosan nem lettem volna ilyen hosszú ideig rendőr, és olyan rendőr sem, mint amilyenre a pécsiek emlékeznek. A család megértése a rendőri szolgálat jó teljesítéséhez nagyon kell. Köszönöm is a segítséget, a türelmet...

Az 1961-ben született lányunk nyomdász-könyvkötő, a nyolc évvel fiatalabb fiunk dízelszerelő a vasútnál. Attila unokánk asztalos, Lajos unokánk még tanul és nagyon szeretne rendőr lenni. Nagy álma, hogy bejusson a Rendőrtiszti Főiskolára.

Szüülővárosában folytatott tanulmányait egyéves élelmiszeripari iskola követte Budapesten, majd munkába állás a Pécsi Sütőipari Vállalatnál. Rövid ideig dolgozott az uránbányánál is. 1957 őszén vonult be katonának Kiskunhalasra, páncéltörő tüzérnek. Másfél év után – egy múltó megbetegedést követően – leszerelt, majd hazajövetelét követően jelentkezett rendőrnek.

1960. június 1-jén szerelt fel. A felvétel után megkapta egyenruháját, felszerelését, fegyverzetét és indult az egy évig tartó kistarcsai alapfokú rendőriskolára.

„Örvezető lettem, ami egy ezüstcsíkot jelentett a váll-lapon. Évente szaporodhatott a csíkok száma. A kettő tizedest, a három szakaszvezetőt jelentett. Az alapfokú iskolán már gyakorlatot is szereztünk. Főleg Budapesten, a Balatoni úton teljesítettünk szolgálatot. Akkoriban a kimenő is egyenruhában volt.”

Az iskolát követően a központi rendőrőrs állományaiba került, ami akkor a Hunyadi út 11. szám alatt volt, abban az épületben, amely sokáig adott otthont a *Dunántúli Napló* szerkesztőségének. Főleg járőrszolgálatot látott el, de teljesített objektumőri, fogdaöri feladatokat is. Sokat tanult idősebb kollégáitól, a pécsi polgároktól, folyamatosan képezte magát.

A NEMZETKÖZI...

*„Egyszer az őrsparancsnok megkérdezte, miért neveznek engem **nemzetközinek** a kollegák? Mert több nyelvet beszélek. Olaszul gyermekkoromban szüleimtől tanultam, oroszul akkor, amikor az uránnál dolgoztam oroszok között. 1957-ben sikeresen vizsgáztam szerb-horvátból, de társalgási szinten beszélek németül is. Az orosz és a szerb-horvát vizsga-tanúsítványok nyelvpótlékhoz, mintegy kis fizetés-kiegészítéshez is hozzásegítettek.”*

A belvárosi járőrútvonalak több irányt takartak, de mindig érintették a Széchenyi teret. A gyalogos szolgálat mellett volt néhány motoros járőrözés is, ami felhúzódott a Tettyéig. Egy ideig a vasúti főpályaudvar is az őrs működési területéhez tartozott.

„Mozgó őrszem voltam, illetőleg járőrvezető. Feladataim többségét a Széchenyi téren és közvetlen környékén végeztem. Volt egy útirányunk, amelyik lenyúlt a Kossuth téren át a Piac térig, a mellette lévő buszvégállomásig, később a vasútig is. A Király utcában az Éva cukrászdáig mindig elmentem. E járőrszolgálatok nyolcórásak voltak és három műszakot jelentettek. Nappal és este be kellett mennem a különböző objektumokba, éjjel meg kellett nézni, hogy a kapuk, a bejárati ajtók zárva vannak-e. A belvárosban minden területet megismertem, nagyon sok személyi kapcsolatra tettem szert. Mindennapos vendég voltam az áruházakban, a kisebb üzletekben, a Nádorban, a különböző étkezőhelyeken, italmérőkben, de a Városházán is. A polgárok közelében, velük együtt dolgoztam az emberekért, annak a területnek a biztonságáért, amit az adott szolgálatban a parancsnokaim rám bízta. Sokszor figyeltem a teret a ló farka alól, ami a Hunyadi szobor közvetlen környékét jelentette. A fiatalok egyik kedvenc találkahelye volt e kis terület

átellenben a majomszigettel, az akkori Állami, majd Centrum Áruház előtti térséggel, ahol az idősebbek tárgyalták ki a sporteseményeket.”

A NAGY FOGÁS, AVAGY NEM KÖRÖZTÉK, MÉGIS EL KELLETT FOGNI...

Mindenkinek vannak (voltak) nagy fogásai. Kinek a horgászvízen, kinek Fortuna bőségszarujában, kinek a munkájában. A nagy fogásokra szívesen emlékeznek az emberek...

„A nagy fogás? Sok emlékezetes elfogásom volt. Érdekes volt annak a motorosnak az esete, akit nem körözték, mégis el kellett fognom. Éjszakai szolgálatban voltam, éppen a Hunyadi-szobornál tartózkodtam a járdán, amikor megállt mellettem egy motoros. Szállodát keresett és kérdezte, hogy a közelben maradok-e, mert félti a motorját, nehogy ellopják. Szálláshelyül a Nádort ajánlottam és közöltem vele, hogy nem szoktak a térről járművet lopni. Gyanús volt e nagy aggodalom, ezért a késői vendég után mentem. A szálloda előterében megkérdeztem tőle; mivel megy a motorja? Azt válaszolta, hogy valamilyen keveréssel. Bár távolabb álltam, mégis éreztem a leheletén az alkohol szagát. Ez után azt is megkérdeztem, hogy mivel megy a motor gazdája? Szondát fújattam vele, az eredmény elszíneződés volt. Kértem a vezetői engedélyt, a motorkerékpár forgalmi engedélyét. Jogsija volt, forgalmija nem. Azt mondta, a motor a bátyjéé. Előállítottam az őrre, ahol az ügyeletes ellenőrizte a gépjármű-nyilvántartást. Kiderült, hogy a motorkerékpár a kecskeméti biztosító egyik üzletkötőjének volt kiadva használatra, aki azért nem tett feljelentést, mert a városból ellopott járműveket a közelben meg szokták találni. Gondolta, ez a motor is előkerül a város határában. Másnap jöttek is érte.”

A KUTYÁTÓL SOKAN FÉLNEK, AVAGY ELBÚJTAM, KERESS MEG(!)

„Szintén éjszakai szolgálatba indultam, amikor telefonon értesítést kaptunk arról, hogy a Szalai András (ma Nagy Lajos király) úti OFOTÉRT-nál üvegcsörömpölést hallottak. Odaérkezésünk után láttuk, hogy a közeli csemegebolt kirakatának az üvege van betörve. A kirakaton keresztül sáros lábnyomok vezettek az üzlet belsejébe. Csak befelé. Bementünk a társammal, átkutattuk a boltot, de sehol sem találtuk a betörőt. Felszólításunk, hogy jöjjön elő szintén eredménytelen maradt. Újabb felszólítást tettem: „Jöjjön elő, mert behozzuk a kutyát!” Azonnal jött a válasz: „csak azt ne!”, majd a pénztárpult alól, ahová nem láttunk be, előmászott a betörő.”

A GOLYÓTÓL IS SOKAN FÉLNEK, AVAGY JOBB MEGÁLLNI – GONDOLTA A TRÉFÁS BETÖRŐ

„Akkoriban a betörések éjjel 1 és 3 óra között történtek. Karácsony előtt 1–2 nappal, jóval éjfélt után a Kossuth mozitól mentünk a Király utca felé, amikor hatalmas durranást hallottunk. Szaladni kezdtünk a hang irányába és láttuk, hogy a Belvárosi Áruházzal szembeni sarkon lévő műszaki bolt kirakatából (akkor műszaki bolt volt ott) egy férfi egy TV-készüléket emel ki és a Mária utca felé próbál futni, de terhével nehezen tud mozogni. Amikor az utcasarokhoz értünk, a férfi még hallótávolságban volt. Odaszóltam a társamnak: „ne szaladjunk utána, majd a golyó utoléri”. Ismerős választ hallottunk: „csak azt ne!”. Később a betörő azzal védekezett a

bíróság előtt, hogy vissza akarta vinni a televíziót, csupán a szilveszteri műsort szerette volna megnézni. Megjegyzem, a fegyveremet csak a lőtéren használtam. Nem lőttem volna a betörő után. Voltak persze nagy megelőzések is. Ahogyan említettem már, az éjszakai szolgálatok során rendre megnéztük a különböző épületek, kereskedelmi egységek ajtóit, kapuit, hogy zárva vannak-e. Egy alkalommal a Belvárosi Áruház raktárajtáját nyitva találtam. Nem mentem be, hanem mai kifejezéssel élve, erősítést kértem. A bűnügyes kollégákkal együtt érkeztek a helyszínre az áruház illetékesei is. Szerencsére semmi sem hiányzott a raktárból.”

Egy német útikönyvben a város főtere elengedhetetlen érdekességeként szerepelt Leonard Lajos, mint az a rendőr, akihez bátran lehet fordulni segítségért, és aki nagyon szigorú, törvényiszteelő, még a feleségét is megbüntette.

„Az útikönyvet nem láttam, de a feleségbírságotól rendőrről én is hallottam. Úgy is szólt a történet, hogy az asszony a járdán biciklizett, de úgy is, hogy este sötétben kivilágítatlan kerékpárral közlekedett. Igazak-e a történések, nem tudom. Én sohasem bírságotlalt meg egyetlen hozzátartozómat sem. Igaz, szigorú voltam, de humánus is. Ha a tilosban parkoló jármű vezetője odajött és bevallotta vétkét, az enyhíthő körülmény volt a szememben. Őket általában figyelmeztettem, vagy enyhébb büntetést szabtam ki rájuk. De, ha valaki úgy „lopta el” az autóját, hogy megvárta míg elmegyek, az súlyosbító volt. Azt nem tartottam korrekt magatartásnak. Ami pedig a turistákat illeti, sokan fordultak hozzám segítségért, felvilágosításért. Számtalanszor fényképeztek is. Többen – főleg németek és svédek – küldtek ha-zaérkezésük után üdvözlőlapot és rólam készült fotót.”

EZ A BIZTOS ÚR PARKETTJE, AVAGY A FRIDERIKUSZ-SZTORI

„Egy tél végi napon, a múlt évezred '90-es éveinek közepén egy nagy méretű személygépkocsi hajtott be a Városház közből a Király utcába. A hosszú autó a Dóm sörözőnél elakadt. A sofőrnél nem volt behajtási engedély, ezért 400 forint helyszíni bírságot szabtam ki rá, és felhívtam a figyelmét a szabályok betartására. Közben odaérkezett a gépkocsi utasa is, Friderikusz Sándor, az ismert közéleti szereplő. Behajtási engedély persze nála sem volt. Beszélgetésünk szóváltásnak tűnt a körülöt-tünk lévők számára, amit igazoltak a tömegből jövő kiszólások. »Ez a biztos úr parkettje« – hangzott el. Voltak fenyegető hangsúlyúak is. A hangulat egyre kevésbé volt hízelgő Friderikusz Sándorra nézve, ezért a következőket mondtam neki: Lát-hatja uram, mi történik, ha nem megy el innen, nem biztos, hogy meg tudom védeni. El is ment vagy inkább sietett a városházára, panaszt tenni a polgármesternél. Ott nem kifogásolták, hogy dolgozik a belvárosi járőr, sőt azt sem bánták, hogy híres emberrel sem tett kivételt. Friderikusz kérésére mégis felhívták a városi kapitányt, aki jelentette a történeteket a megyei főkapitánynak. A válasz egyszerű volt. Szívesen beszélék a Friderikusz úrral, de ha az intézkedő a Leonard Lajos volt, biztosan nem történt rendőri túlkapás, hanem „csak” törvényes intézkedés.”

A rendőrsípnak is volt szerepe. Hangja segítette a közlekedést, meggondolásra készítette a szabálytalankodni szándékozót, és persze jelezte a rendőr ott-tar-tózkodását, a rendőri jelenlétet.

„Ha szükségét éreztem, használtam a sípot. A város egyik polgármestere többször hangoztatta, ha a Leonárd belefúj a sípba, akkor nyugodt vagyok. Elmondta ezt őrsi állománygyűlésen is.”

Ha hosszabb ideig nem látták, vagy más szolgálati helyen látták a „Leonárdot”, megjegyezték az emberek; már megint olyan valakit bírságolt meg, akit nem kellett volna, megint büntetésben van.

„A távollétet néha más szolgálatba történő vezénylés okozta. Hosszabb ideig csak a központi őrs állománya segítette a fogda- és az objektumőri feladatok végrehajtását. Felvetésünkre később bevonták a többi őrsön dolgozót is. Intézkedtem olyan emberekkel szemben is, akik beosztásukra, pozíciójukra hivatkozva próbálták elkerülni a felelősségre vonást, felelősségük elismerését. Volt, hogy az MSZMP egyik megyei vezetőjével szembeni fellépésem miatt elhelyeztek a központi őrsről, de nagyon hamar visszakerültem, mert az akkori városi tanácselnök hiányolt, és a kérését, hogy helyezzenek vissza, nem lehetett megtagadni. Nyilván voltak vitatható intézkedéseim is, hiszen senki sem tévedhetetlen.”

Szolgálati előmenetele komoly, tisztességes munka eredménye volt. 1965-ben lett őrmester, majd folyamatos előléptetésekkel törzsszászlós. Ezzel a rendfokozattal vonult nyugállományba 1998-ban. A hivatásos szolgálatból távozott, de a rendőrségről nem. Még több éven keresztül dolgozott a Pécsi Rendőrkapitányság bejáratánál, eligazítóként. Szívesen látták ezen a poszton, örültek segítőkészségének, nyelvtudásának, egyszóval; munkájának. Ő is jól érezte magát.

Kapott kitüntetést árvízvédelemért, a hivatásos szolgálatban eltöltött évekért, aranyúrut budapesti ünnepeken a belügyminisztertől, 1997-ben Városháza-emlékérmet kapott városától, és volt, hogy intézkedés során megtapsolták az emberek.

„Az elismerés, a taps gondolom, mindenkinek jól esik. Rendkívüli élmény volt számomra az aranyúrut és a Város-Díjának átvétele. Nagyon jólesett hallani a felcsattanó tapsot, a bekiabálásokat; Lajos, Lajos! Csak a szépre emlékezem. Nekem is voltak, vannak hibáim. Biztos, hogy intézkedéseim egy részében volt kifogásolni való... Nem tudom, hogy félték-e tőlem... Én szerettem és szeretem az embereket, a rendőri munkát, a városomat. Úgy gondolom, remélem, engem is szerettek.”

EMLÉKEK, VÉLEMÉNYEK LEONÁRD LAJOSRÓL

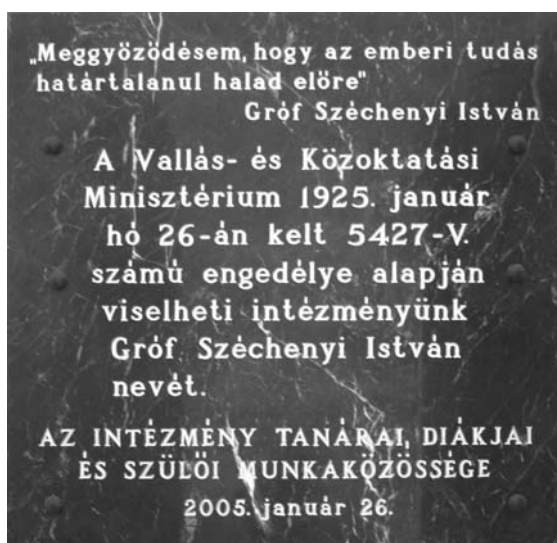
Ezt az embert ismerem, gyerekkoromból, a Széchenyi térről – kiáltott fel fiatal vendégem, aki meglátta a könyvespolcomon a rendőrség történetéről szóló könyv borítólapján Leonárd Lajos fényképét. Szigorú és ismert rendőr volt. Amennyire féltünk tőle, annyira szerettük is.

Volt a Leonárd Lajosnak egy elődje, aki ugyanúgy köztisztületben állt és ugyanolyan eredményességgel dolgozott. Ha kettejük jó tulajdonságaiból lehetne rendőröket formázni, akkor azt mondanám, csak olyan rendőrök legyenek. *(Egy volt munkatárs)*

„Intézménye” volt a városnak, a Széchenyi térnek. A maga sajátos stílusában felügyelte, vigyázta és támogatta a belváros biztonságát. Nyelvismerete segítségével a külföldiek kedvencévé vált. Számon tartotta őt az új típusú önkormányzat is. Olyan volt, mint most a perces. *(Dr. Toller László polgármester)*

Rákóczi út 73/b.

Király utca 44.

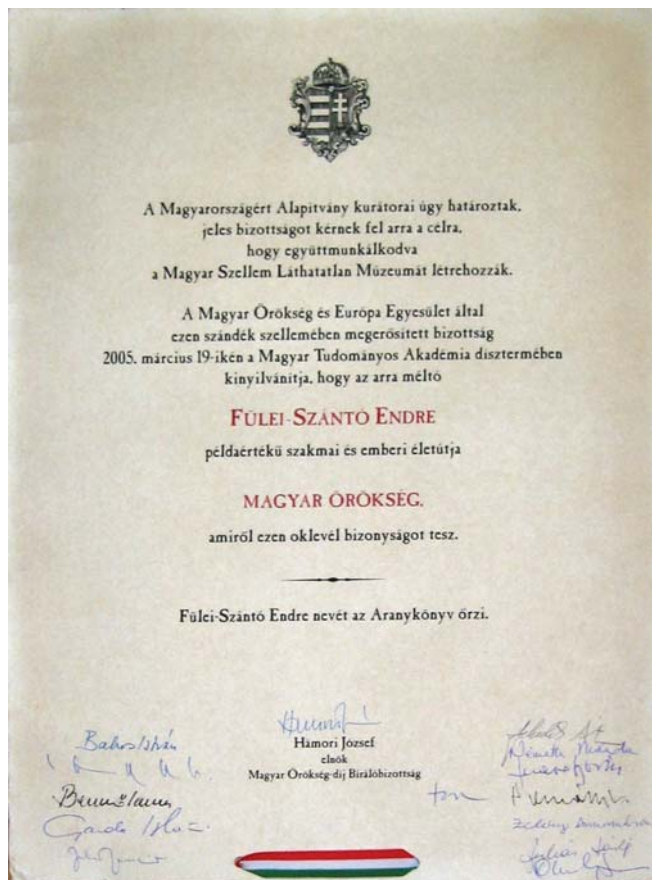
A MAGYAR ÖRÖKSÉG-DÍJAS FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE

Legendás nyelvész és pedagógus volt, aki nemzedékek sorát oktatta különböző hazai és határon túli intézményekben, és aki nem csupán felkészültségével, tudásával, tapasztalataival ajándékozta meg tanítványait, hanem mélységes humanizmusával és emberségével is. Nem csak egyetemi professzorként és tudós kutatóként tette ismertté nevét, hanem számos könyvével és mintegy háromszáz szakcikkével, tanulmányával is. Az egykori csepeli Weiss Manfréd Művek nyelvtanfolyamának résztvevői a negyvenes évekből éppúgy őrizhetik emlékét, mint tanítványai a budapesti közgazdaságtudományi illetve a későbbi évtizedekből a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemről.

1924-ben Budapesten született, és mert apai ágon ősei erdélyiek voltak, örök büszkeségének – nagyapja után – székely származását tartotta. 1942-ben a budapesti piaristáknál érettségizett, majd 1946-ban jogi és államtudományi doktori címet szerzett. Később abszolvált bölcsész és francia nyelvtanár lett. Ez utóbbi lett a veszte. Hiába vett ugyanis részt – kispardapárti részről – az ellenállási mozgalomban, 1948-ban francia kémkedés és hazaárulás vádjával letartóztatták. Nyolc évet töltött Rákosi börtöneiben, és eközben a német és a francia mellé – papír és ceruza hiányában főként orális technikával – megtanult spanyolul és angolul. Nem panaszkodhatott: olyan mesterei voltak, mint Ignótus Pál, Hatvany József, Mátyás László és Szász Béla. Bölcsessége és humora itt sem hagyja el: mit sem veszítve az életbe vetett hitéből, egyik rabtársa visszaemlékezése szerint „becsempészte a börtönbe is a napsugarat!” Bátran mondjuk hát: rendkívüli ember volt, aki élete által hitelesítette elveit, bizonyította: a legmostohább, a legnehezebb körülmények közepette is megélhető az élet teljessége vagyis a teljes élet.

A nyelvtanulással eltöltött szabad és zárt évek után a nyelvtanárság lett a mestersége. Közel húsz esztendő a budapesti közgazdaságtudományi, több mint tíz a pécsi tudományegyetemen. Előbbit tanszéket vezetett, utóbbin tanszéket alapított. Mindeközben tanított és tanult, oktatót és nevelt, kutatott és publikált, fordított és tolmácsolott, tudományos fokozatot szerzett és folyóiratokat bocsátott útjára. A TIT társadalmi munkásaként bejárta Európát, országok sorában látott el sajátos kulturális missziót. A hazai felsőoktatási intézményekben sokoldalú képzettsége, univerzális műveltsége, a részeket és az egészet szintetizálni tudó, valósággal polihisztori képessége birtokában esztétikát, etikát, logikát, szemiotikát, szintaxist, idegen nyelvű versek elemzését, költészetant, hispanisztikát, hungarológiát oktatott. A Debreceni Nyári Egyetem tanáraként és mintegy másfél évtizeden át pedagógiai vezetőjeként külföldiek ezreivel ismertette és szerettette meg a magyar nyelvet és kultúrát. Tőle és kollégáitól tanult magyarul finnek és csehek, angolok és amerikaiak, németek és oroszok, koreaiak és venezuelaiak és még legalább húsz más országból érkezettek a földgolyó minden részéből. E tanfolyamok tapasztalatainak terméke ötkötetes nagy műve, a *Magyar nyelv külföldieknek*.

Odahagyva amerikai vendégtanári állásra szóló megbízatását 1986-ban inkább Bukarestet választotta. Végre ősei földjére léphetett. Egy éves vállalkásából

négy év lett. Megélte a diktatúra agóniáját, a romániai földindulást. *Fortélyos fogásban* című, szépírói és politológusi erényeket is csillogtató könyvében megírta tapasztalatait, a diktatúra hiteles politikai természetrajzát, a kétosztatú laikus teokrácia lényegét adva. Könyve figyelmeztető felkiáltójel a hierarchikus elnyomás mindenféle válfajával szemben, felszólítás a demokrácia védelmére.

Fülei-Szántó Endre szakmai és pedagógiai tevékenységével, publikációs munkásságával, emberi helytállásával, humánus magatartásával példaértékűt alkotott, nemzedékek őrzik emlékét, méltán állítható személye példaképül a jelen fiatalosága számára. Nyelvszakként, egyetemi tanárként, tudós kutatóként, szépíróként ott él mindazokban, akik személyét, munkásságát megismerhették. Öröksége mindannyiunké. Öröksége a magyar nemzeté. Posztumusz elismerésében mindannyian – a család, a barátok, a tanítványok, a kollégák, az ismerősök – örömmel és egyetértéssel osztozunk.

Szirtes Gábor laudációja elhangzott 2005. március 19-én, az MTA Dísztérmeben Fülei-Szántó Endre (1924-1995) posztumusz Magyar Örökség-díjjal való kitüntetése alkalmából.

Száz éve Pécsett... 1905-ben

- április 1.** Hajdú Gyula Vörös Rébék című drámájának bemutatója.
- április 10. Baranya vármegye tavaszi közgyűlése.
- április 11. Az 1848. évi törvények szentesítése alkalmából ünnepi szentmise a Székesegyházban.
- április 17. Városi közgyűlés.
- április 18. Fedák Sári vendégszereplése Kacsóh Pongrác János vitézének címszerepében.
- április 19. Zsolnay Vilmos serlegünnepély a Polgári Kaszinóban.
- április 24. Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés gyűlése a Kereskedelmi és Iparkamara nagytermében.
- április 29–30. Lóversenyek.
- május 1.** A Városi Tornacsarnokban tartották az ingyenes népkönyvtár megnyitó ünnepségét.
- május 5. Rendkívüli városi közgyűlés a városháza építésének tárgyában.
- május 6. Az 52. honvéd gyalogezred zenekarának jótékonyági hangversenye a színházban a katona-karmesterek nyugdíjalapjának javára.
- május 10. Ferenc József III. osztályú vaskorona rendjét kapta Zsolnay Miklós.
- június 2.** Johann Strauss: Cigánybáró. A Pécsi Dalárda műkedvelő előadása a színházban.
- június 4. Utolsó városi közgyűlés a lebontás előtt álló régi Városházán.
- június 10. Rosina Rossi hangversenye a Vigadóban.
- június 19. Az OMKE Pécs-baranyai kerületeinek alakuló ülése a kereskedelmi és iparkamara üléstermében.
- június 22. Népünnepély a Tettyén a Mecsek Egyesület szervezésében.
- június 23. Meghalt Hochrein József festő, litográfus, nyomdász, számos pécsi látkép és térkép készítője.
- június 24. Városi közgyűlés a Mária utcai Polgári Leányiskola tornatermében.
- június 29. Péter-Pál-napi népi multság a városban

Hetvenöt éve Pécsett... 1930-ban

- április 1.** Krusznyák Károly festményeiből nyílt kiállítás a Nőegyletben.
- április 3. Vadnai László–Márkus Alfréd Csúnya lány c. operettjének bemutatója.
- április 4. Fedák Sári és Szilágyi Imre nótahangversenye a Pannóniában.
Gyűgyei Nagy Zsiga festőművész kiállításának megnyitója a Vigadóban.
- április 8. Fodor Oszkár Akik nem tehetnek róla c. színművének bemutatója.
- április 10. Vastagh Gyula festőművész kiállításának megnyitója a Nőegyletben.
- április 11. Balassa Emil–Mihály István Te nem ismered Verát c. vígjátékának bemutatója.
- április 15. Megindult a Pécs–Budapest rendszeres repülőjárata.
- április 19. Békeffy István–Lajthay Lajos: Sisters című operettjének bemutatója.
- április 17. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága tavaszi kiállításának megnyitója a Vigadóban.
- április 24. Molnár Ferenc Egy, kettő, három c. színművének bemutatója.
Meghalt Beck Soma bőrgyógyász professzor, a Bőr- és Nemibeteg Klinika igazgatója.
- április 25. Dabasi Kovács Gyula festőművész kiállításának megnyitója a Nemzeti Kaszinóban.
Kerületi cserkészgyűlés.
Meghalt Oberhammer Antal országgyűlési képviselő, ny. városi főjegyző.

április 29. Vármegyei közgyűlés.

Városi közgyűlés: 90 000 svájci frank felvételét szavazták meg a városi bekötő utak céljára.

május 2. Strindberg Az apa c. drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.

május 3. A Budapesti Hírlap művészestje a színházban.

május 10. Dunántúli kerületi gyorsíróverseny a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában.

május 13. Városi közgyűlés: Makay Istvánt polgármester-helyettesé, Zádor Imrét főjegyzővé választották.

május 17. Átadták a Zsolnay-kutat. Zsolnay serlegünnepély a Polgári Kaszinóban.

május 17–19. A Magyar könyvnap ünnepe.

május 18. Az Országos Dalosszövetség pécsi kerületének alakuló közgyűlése. Díszhangverseny a Nemzeti Színházban.

Kisgazdapárti megyei nagygyűlés a Budai Katolikus Körben Mayer János földművelési miniszter részvételével.

május 17. A Német Nemzeti Automobil Club látogatása.

május 22. Paul Géraldy Róbert és Marianne c. színművének bemutatója.

május 25. Hősök emlékünnepe.

május 26. Vármegyei közgyűlés.

május 28. Pirandello Minden jóra fordul c. színművének bemutatója.

május 30. A Szent Imre jubileumi év pécsi ünnepsorozatának kezdete: szentmise, körmenet a Székesegyház előtt.

június 1. Népünnepély a Tettyén.

június 2. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének Goldmark-hangversenye a Pannoniában.

O'Neil Különös közjáték c. színművének bemutatója.

június 3. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat kiállítása a Nőegyletben.

június 4. Trianon 10 éves évfordulójának gyászünnepe. Népgyűlés a Majláth téren.

június 8. Zichy Gyula kalocsai érsek felszentelte a Pius-templomot.

június 10. Megindult a buszközlekedés a város és Pécsbányatelep között.

június 11. Eckhardt Tibor, a Magyar Revíziós Liga alelnöke tartott előadást az egyetemen.

június 13. Bozóky Géza professzor választották az egyetem rektorává.

június 14. A Postatisztviselők Dalárdájának hangversenye a Vigadóban.

június 15. Magyar Zoltán kabaré- és zeneszerző előadástje a Vigadóban.

június 18. Ipari és kereskedelmi reklámkiállítás nyílt a Nőegyletben.

június 22. Kép- és porcelánkiállítás a Vigadóban.

Ötven éve Pécssett... 1955-ben

április 2. A Leöwey Klára Gimnáziumban felavatták az iskola névadójának szobrát, Palkovics Lajos alkotását.

április 4. Örsi Ferenc Testvértüzek c. drámájának ősbemutatója a színházban.

Dunántúli Napló: Megyénk dolgozó népe lelkesen ünnepelte felszabadulásunk 10. évfordulóját.

április 11. József Attila emlékest a Tiszti Klubban.

április 12. A DISZ megyei küldött- és bizottságválasztó gyűlése a Tiszti Klubban.

április 15. A Magyar Néphadsereg Művészegyüttese férfikarának hangversenye a Liszt-teremben.

április 20. Pécsi művészek Bach-hangversenye a Liszt-teremben.

- április 22. A technikumok Rákosi Mátyás tanulmányi versenyének országos döntője a Gépipari Technikumban.
Zathureczky Ede hegedűművész közreműködésével zenekari hangverseny a Liszt-teremben.
- április 25. Karinthy Frigyes irodalmi est a színházban.
- április 25–30. Egészségügyi kiállítás a Munkácsy Mihály utcai rendelőintézetben.
- április 29. Dunántúli Napló A Pécsi Szénbányászati Tröszt dolgozóinak Pécs-szabolcsi ünnepe. Átadták a felszabadulási serlegeket a pécsi és komlói bányászoknak – a Pécs-szabolcsi kultúrotthonban.
- április 30. A MÁV Szimfonikusok Beethoven-estje a Liszt-teremben.
- május 1.** Felvonulás a munka ünnepén.
- május 7–8. Pécsi Főiskolai Napok. Az ország pedagógiai főiskoláinak találkozója.
- május 9. Orgonavirágzás címmel zenés irodalmi est a Tiszti Klubban.
- május 14. Radszkin–Szlobodszkij Filmcsillag c. vígjátékának bemutatója a színházban.
- május 27. Soltra Elemér festőművész kiállításának megnyitója a Pécsi Írócsoport Széchenyi téri helyiségében.
- május 28. Baranya 10 éve címmel nyílt kiállítás a szakszervezetek székházában.
- május 29. Baranyai képzőművészek munkáiból nyílt kiállítás a Magyar–Szovjet Társaság székházában.
- június 3.** A Pécsi Szimfonikus Zenekar hangversenyével kezdődött meg a Pécsi Ünnepi Hetek rendezvénysorozat.
- június 4. Huszka Jenő Mária főhadnagy c. operettjének bemutatója a színházban.
- június 6. A csillag és a Dunántúl című irodalmi folyóiratok estje a színházban.
- június 8. Vásáry Tamás zongoraestje a Liszt-teremben.
- június 9. Pécsi kórusok hangversenye a Liszt-teremben.
- június 16. Händel Sámson c. oratóriuma a Pécsi Szimfonikus Zenekar és a Liszt Ferenc Kórus előadásában.
- június 20. A Pécsi Zenei Hetek záróhangversenye, a Pécsi Szimfonikus Zenekar koncertje.

Huszonöt éve Pécssett... 1980-ban

- április 2. Martyn Ferenc 1943–1944-ben készült képeiből nyílt kiállítás a Martyn-házban.
Baranya és Pécs felszabadulásáról nyílt kiállítás az MSZMP Baranya Megyei Oktatási Igazgatóságán.
- április 3. Felszabadulási díszünnepség a Pécsi Nemzeti Színházban.
Baranyai tárlat címmel a megye képzőművészeinek munkáiból nyílt kiállítás
- április 4–9. Országos középiskolai fotókiállítás a Nagy Lajos Gimnáziumban.
- április 10. Természetfotó '80 címmel kiállítás nyílt az Ifjúsági Házban.
- április 11. József Attila emlékünnepek: a Baranya Megyei Könyvtár könyvkiállítása a Petőfi moziban, a Tanárképző Főiskola Irodalmi Tanszékének kiállítása a Ságvári Művelődési Házban, fotókiállítás a költőről elnevezett meszesi Művelődési Házban.
A Belga Fúvósötös hangversenye a Doktor Sándor Művelődési Központban.
Bondarev A part című regényének színpadi adaptációjának bemutatója a Kamarszínházban.
- április 15. Csorba Győző szerzői estje az Ifjúsági Házban.
- április 16–17. Számítástechnika a felsőoktatásban. Nemzetközi tanácskozás a Pollack Mihály Műszaki Főiskolán.

- április 17. A 20 éves Pécsi Balett jubileumi gálaműsora.
Pozsgay Imre kulturális miniszter pécsi látogatása.
- április 18. Fritz Hochwälder A közvadló c. drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- április 20. A Pécsi Filharmonikus Zenakar hangversenye, Kovács Dénes (hegedű) és Bánky József (zongora) közreműködésével.
- április 22. Eck Imre festményeiből és grafikáiból nyílt kiállítás az Ifjúsági Házban.
- április 25–27. IX. Pécsi Kamarakórus Fesztivál.
- április 28. Zrínyi könyvnapok a Helyőrségi Klubban.
Amerigo Tot szobrászművész pécsi látogatása
- május 1.** Dunántúli Napló: Színpompás felvonulás Pécsett és Baranyában. Május elsejét köszöntöttük.
- május 7–8. A Magyar Allergológiai és Klinikai Immunológiai Társaság X. vándorgyűlése a POTE-n.
- május 8. A Baranya megyei műszaki és közgazdasági tudományos hetek megnyitója az egyetem aulájában.
- május 9. A baranyai békehónap megnyitója a Mozgalmi Házban.
Török kulturális delegáció látogatása.
- május 11. XII. Mecsek autós hegyi verseny.
- május 12. Händel Belsazar c. oratóriuma a Liszt Ferenc Kórus előadásában a Székesegyházban.
- május 12–16. A Madách Színház vendégszereplése: Slade Jövőre veled ugyanitt, Molnár Ferenc A doktor úr, Habeck–Adameck Egy perc volt az életünk.
- május 14. A Capella Academica osztrák kamaraegyüttes hangversenye a Liszt-teremben.
- május 18. Hangversenyt rendeztek a Mozgalmi Házban a 120 éve született Vikár Béla és a 100 éve született Berze Nagy János tiszteletére.
- május 19. Országgyűlési választási nagygyűlés a POTE aulájában. Beszédet mondott Aczél György, az 1. sz. pécsi választókerület képviselőjelöltje.
- május 19–20. Országos nemzetiségi óvodai napok az SZMT-székházban.
- május 20. Nagy László költő rajzait bemutató kiállítás nyílt a Színház téri Pécsi Galériában.
Napfényes Jugoszlávia címmel idegenforgalmi kiállítás nyílt a Helyőrségi Klubban.
- május 22. A Megyei Könyvtár rendezvényének vendége volt Fodor András költő.
- május 22–23. Gazdálkodás – szabályozás címmel országos tanácskozás az Ifjúsági Házban.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

dr. Ács Zoltán • dr. Ádám Antal • dr. Antal László • dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetény) • Angster József • dr. Antal Borbála • Arató Csaba (Budapest) • Arató Márton (Pécsvárad) • Auer Gábor • Bachmann Bálint • dr. Balatonyi Gábor • dr. Balatonyi Zoltán • Balázs Endre • Balázs Gábor • Bánfai Antal • dr. Bánhegyi Mihály • Komoróczy Ildikó • dr. Bank József • Bánki Erik (Mohács) • Baranyai Pál • dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Baronek Jenő • dr. Barri István (2) • Bartha Júlia • Baum Attila • Begovác Rózsa • Békés Sándor • dr. Bellyei Árpád • dr. Benke József • dr. Benyovszky Imre • Betlehem István • Betlehem László • dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • Biki Endre Gábor (Szederkény) • dr. Bíró József • dr. Blasszauer Róbert • Boda András • Bóday Barna • Bóday Miklós • Bóday Zoltán • dr. Bodor András • Bodor Attila • Bognemé dr. Tóth Mária • Bókay Endre • Borbáth Sándor (Győr) • dr. Borhidi Attila • Boros László • dr. Borsay Péter • Borsy Eszter • dr. Bödő László • Budai Jánosné • dr. Buzády Tibor (Budapest) • dr. Buzás Tibor • Czeinger Tamás (Orfű) • Czerpán István • dr. Csaba Tamásné • Csánk Jenőné • dr. Csullag József (Bonyhád) • dr. Csullag Zsolt (Bonyhád) • dr. Dankó Imre (Debrecen) • Darida Miklós • dr. Deli József & Szegvári Csilla • Dénesi Ödön • Derényi László (Vác) • Dévényi Sándor • dr. Dobay Péter • Dobó Rudolf • Dolgos Sándor • dr. Emyes Mihály • Éry István (Budapest) • Fedeles Tamás • Ferenci József & Ivicz Ilona • Filákóvity István • Fitos Gábor • dr. Flerkóné dr. Bárdos Vera • Frankovics György • dr. Fulmer Gábor • Fülöp Zsolt • Füredi József • dr. Füredi Péter • Gábor Olivér • Gál Éva & Márfi Attila • Gálhidy Éva • Gálos Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • dr. Gáspár Gabriella • dr. Gáspár László (Budapest) • Gasz Zoltán • dr. Gazda Ferenc • Gergely Tibor • Gesztesy Zsuzsanna • Golob Ferenc • Gonda Tibor • Gömörly János • Guld József • dr. Györey Ferencné • Hágen József • dr. Hajnal László • dr. Hajzer Lajos • Halász Károly (Paks) • dr. Halda Judit (Mosonmagyaróvár) • dr. Halda Tamás • Hámosy László • Harasztí Ágnes • Haraszty Gábor (Pécsudvarnyok) • dr. Hartai István • Hartstein Jenő • dr. Havasi János • Hegedűs Lajos • Hencze Tamás & dr. Király Magdolna (Budapest) • Hering Gyula • Hevesi András (Budaörs) • Hideg József • Hofmann Judit (Kozármisleny) • Hormay Mihály • dr. Horn János (Budapest) • Horváth Béla (Budapest) • Horváth József • Horváth Józsefné • Horváth Zoltán • Horváthné Buchert Eszter (Abaliget) • Huba József • dr. Hudvágner Sándor • Ijjász István • Ilcsik János (Mohács) • Illa Gyula • dr. Illei György & dr. Donhoffer Ágnes • Ivasivka Mátyás • dr. Jandó Péter • dr. Jánosi Edit • Járányi László (Boncodföldé) • dr. Jéki László (Budapest) • Jerezánovics Ferenc • Jemey Miklós & Borsy Márta • Jeszták Lajos • Joó Anna & Fekete László • dr. Jobst Kázmér • dr. Jobst Pál • dr. Kádár Géza • dr. Kádár Géza (Szombathely) • Kamarás Júlia • Kanizsai István • Karancsi Ilius • dr. Kelemen László • dr. Keller Mayer Miklós • Kerekes Imre • Keszkenyös Imre (Keszű) • Kilár Győző • Kilár Zsolt • Kis Jánosné • dr. Kocsis Béla • Kolat Irén • Kollár Levente • Koltai Erika • dr. Korinek László • Kovács Attila • Kovács Gyula • Kovács Imre • dr. Kovács Orsolya • Kovács Szabó János • Kraft János • dr. Krassó Sándor • dr. Krommer Károly • Kukai András • Kulcsár László • Kungl János • Laczayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Laczhelyi Béla • Lafferton Győző • Lakatosné Novotny Sarolta • László Károly (Basel) • Légrádi Szabina (Baja) • dr. Lehmann Antal • dr. Lénárd László • Lengvári István • Lenkovics László • Liszka Györgyné • dr. Lovász György • dr. Lovász Istvánné • Lovász László • dr. Madas Éva (Székesfehérvár) • Madas Katalin • Magay Miklós • Magyarlaki Józsefné dr. • Majoros György • dr. Makoviczky Gyula • Makkné Takács Katalin • Mánfai Ildikó • Markó Imre • Marsai Ágnes (Hosszúhetény) • Marks Levente • Matkovitsné Kretz Eleonóra • dr. Mátrai Béla • dr. Méhes Károly • dr. Meláth Ferenc • Mendly Lajos • Mendöl Zsuzsanna • T. Mérey Klára • dr. Mestyán Gyuláné • dr. Mestyán Ildikó • dr. Mezey Béla • Mihályi István • Millei Ilona • Mischl Róbert • Molnár G. Judit • Molnárné Garai Edit • Móró Mária Anna • dr. Móza Szabolcs (Budapest) • Nádor Katalin (Bogád) • Nagy Csaba • Nagy Erzsébet • dr. Nagy Éva (Budapest) • dr. Nagy Gábor • Nagy János • Nagy Zoltánné (Kövágószőlős) • Nemes Zsolt (Budapest) • Németh Norbert (Csányoszőr) • Németh Zsolt • Norgauer Mária • Nümlberger Géza • dr. Nyers József • dr. Ormos Mária (Budapest) • Orovcica Mátyás • Paksi Sándor • Palágyi Gergely • id. Pályi Attila • ifj. Pályi Attila • dr. Pandúr József • Papp Béla • dr. Pásztoriné Kovács Julianna • dr. Páva István • dr. Páva Zsolt • dr. Pesti János • Peták Péter • Pete József • Péter Pál • dr. Péteri Zoltán (Majosháza) • Petrovits Béla • Pilári-Vajda Zsuzsanna • dr. Pilkhoffer Mónika • Plathly István • Pohánka Éva • Polgár Éva • Pusztafalvi Gábor • dr. Rácz Gábor • dr. Rácz-Kotilla Erzsébet (Keszthely) • Radó Péterné (Budapest) • dr. Rákóczy István • dr. Rákocsyné dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • dr. Roisz Andrásné • Roma Enrico (Budapest) • dr. Román Lászlóné • Rónaki László • Rónaky Edit • Rozvány György • Rozs András • Rusznayné Gaszt Felicia • Sallay Árpád • Sándorné Gacsályi Irma • Sarlós Tamás • Sasvári Géza • Schaller Károly • Schnell Mihály • Sebők Ferenc • dr. Schmidt József • dr. Lengvári István • dr. Schwelzer Gábor (Budapest) • Selmecezi László • Sey Gábor • dr. Simon Hígin (Kozármisleny) • Sivák Henrik • dr. Sólyom László (Budapest) • dr. Somosi Konrád (Komló) • Soó László • dr. Sramó András • Staub Ernő • Stenczer Béla • dr. Süle Tamás • Szabados György • Szabó Dorika • Szabó Klára Gabriella (Budapest) (2) • dr. Szabó László Gy. (2) • dr. Szabó László (Miskolc) • Szabóné Köning Éva • Szakács Péter (Cserkút) • Szalai József • Szalay Lajos • dr. Szebényi Imre (Budapest) • Szeifert Judit • dr. Székely Gábor • dr. Szelestei Judit • Szentivánszki Jeromos • Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) • Szieberth Istvánné • Szieberth József (Balatonföldvár) • Szieberth Judit • Szirtes Béla • Szirtes Zoltán (Kövágótóttós) • Szluka Balázs • dr. Szolcsányi János • Tamási Balázs • dr. Tamási Károlyné • Tavasz Marianna • Temesi Endre Miklós • dr. Temák Gábor • dr. Tigyí József • Tihanyi János • Tirkala Ferenc • dr. Tóbiás János • dr. Tóth József • dr. Tóth Gyula • G. Tóth Károly • Tóth Mihályné • Trebbin Ágost • Treszné Baronek Éva (Bátaszék) • Tüskés Tibor • dr. Ujvári Jenő • Ursprung János • Vándori András • dr. Varga Csaba (Budapest) • dr. Varga Gyula • Varga Koppány • dr. Varga Levente • Varga Mihály • Vargáné Apagyi Erzsébet • dr. Vargha Dezső • Várnagy Attila • dr. Varró Zoltán • dr. Darók Judit • Vasvári Géza • Végh Tibor • dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • dr. Visy Zsolt • Weller János • Wenczel Csilla • Werner Imre • Wladimir Andrea • Wolosz Vera • Zalay Buda • Zemplényi Antal • dr. Zemplényi Vera • Zengővári Mária (Budapest) • Zolotnyok Ferencné • dr. Zoltai Ákosné • dr. Zsigmond Endréné (Szombathely) • Zsolnay Antal József • dr. Zsolt Njura (Érd)

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Nevelési Központ • BAR-ZAL Lapkiadó Kft. • Baranya Megyei Bíróság • Baranya Megyei Levéltár (2) • Belvárosi Általános Iskola • Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület • Ciszterci Rendház • Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma (2) • Csorba Győző Megyei Könyvtár (2) • Egészséges Városért Alapítvány • FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet • Gulácsy és Fia Kft. • Hajnóczy József Kollégium (2) • Hétfő Kft. • HM Honvédelmi Kulturális Szolgáltató Kht. • Hidasi Bt. • Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola (3) • Jókai Iskola Alapítvány • Jurdik és Jurdik Bt. (Kozármisleny) • Központi Bányászati Múzeum Alapítvány (Sopron) • Lauber Dezső Városi Sportcsarnok • Magyar Geológiai Szolgálat • Mecsek Egyesület • Mecsek ÓKO Rt. • Pécs-Baranyai Kereskedelmi- és Iparkamara • Pécs-Baranyai TIT • Pécs/Sopiane Örköség Kht. • Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (40) • Pécsi Távfűtő Kft. • Pécs Város Oktatási Bizottsága (114) • Várkonyi Nándor Könyvtár • PTE Egyetemi Könyvtár • PTE BTK-TTK Könyvtár • PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Könyvtára • PTE Művészeti Kari Könyvtár • PTE Rektori Hivatal • PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár • Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola • SZIGSZ Pécsi Gyermekegthon • Távfűtő Kft. • TÁSI Mecsekfaljai Oktatási és Sportközpont